

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серія «Гуманітарний розвиток». Випуск 4

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ГУМАНІТАРНІЙ БЕЗПЕЦІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Збірник науково-експертних матеріалів

Київ 2015

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилається на видання обов'язкове*

*Висловлені думки авторів не завжди збігаються
з позицією Національного інституту стратегічних досліджень*

Автори:

*С. І. Здіорук, к. філос. н., доц., Заслужений діяч науки і техніки України;
В. В. Токман, к. філос. н.;
А. О. Астаф'єв, к. філос. н.;
М. М. Карпенко, к. філос. н., с. н. с.;
М. Т. Степико, д. філос. н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України;
О. Л. Валевський, д. держ. упр., с. н. с.;
В. С. Лозовий, д. іст. н., проф.;
А. Ю. Іщенко, к. філол. н.;
О. М. Литвиненко, к. філос. н.;
О. П. Розумна, к. філос. н.*

За заг. ред. Заслуженого діяча науки і техніки України, к. філос. н.,
доц. С. І. Здіорука

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави
П18 ви : зб. наук.-експерт. мат-лів / за заг. ред. С. І. Здіорука. – К. :
НІСД, 2015. – 104 с. – (Сер. «Гуманітарний розвиток», вип. 4).

ISBN 978-966-554-256-8

До збірника включено аналітичну доповідь «Безпекові виміри гуманітарної політики України», а також виступи учасників круглого столу «Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави», проведеного в Національному інституті стратегічних досліджень.

Під час дискусії експертами обговорено низку важливих проблем. Зокрема щодо вияву російської експансії в інтелектуально-культурному просторі України; завдання української освіти і науки в контексті зміцнення національної безпеки; шляхів реформування національної культурної сфери; концептуальних засад державної політики у сфері свободи совісті та свободи релігії в умовах ескалації зовнішніх загроз тощо.

Збірник розрахований на широку читацьку аудиторію: політиків, науковців, державних управлінців, викладачів, представників інтелектуальних кіл громадянського суспільства.

ISBN 978-966-554-256-8

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2015

ПЕРЕДМОВА

Українська Держава нині перебуває на шляху переосмислення місця гуманітарних чинників у суспільному поступі. Проблем, м'яко кажучи, вистачає. Насамперед важливо відмовитися від однобічної позиції, що запорукою успіху реформ є не тільки позитивні зміни в економічній та соціальній площині. Ефективною суспільна трансформація може бути лише тоді, коли супроводжується збалансованою політикою держави в усіх сферах соціуму. Розуміння цього бракувало українським реформаторам, які свідомо чи підсвідомо пов'язували мету модернізації або зі збільшенням матеріального споживання, або з формуванням інститутів, притаманних сучасному ринковому суспільству. При цьому досить часто питання розвитку освіти, науки, культури, світоглядно-патріотичного виховання не артикулювалися як ключові в межах реалізації державної політики.

Неуважність до гуманітарного складника заклала підґрунтя для потужної гуманітарної експансії з боку РФ. Остання задля реалізації власних геополітичних інтересів досить активно використовує інструменти «м'якої сили». Поміж них – проект «русский мир», організаційний та ідеологічний потенціал православної церкви, російська мова, російська книжка, російський кінематограф тощо. На 24-му році державної незалежності духовною опікою православних українців масово займається Українська православна церква Московського патріархату (*дали* – УПЦ МП), яка є невід'ємною частиною Російської православної церкви (*дали* – РПЦ). Це та церква, що причетна до поширення ідеологічних проєктів Кремля в Україні, підтримки бойовиків і терористів на українському сході, спротиву процесам євроінтеграції, виробленню негативного іміджу України тощо.

Воєнній агресії Кремля безпосередньо «сприяла» тривала деструкція української ідентичності під впливом промосковської пропаганди на територіях, нині тимчасово окупованих ворогом. Повноцінне повернення останніх до складу Української Держави безпосередньо залежатиме не тільки від розвитку оборонно-промислового комплексу, а й значною мірою від того, наскільки місцеві жителі усвідомлюватимуть себе українцями. Забезпечити подібну самоідентифікацію не в змозі жоден силовий сценарій розвитку подій. Це, власне, пріоритет комплексної і глибоко продуманої гуманітарної політики в умовах агресії Росії.

В історії людської цивілізації освіта і наука завжди були основою формування інтелектуального потенціалу нації і людства загалом. Проте на початку ХХІ ст. ми стаємо свідками ще більшого зростання ролі освіти і науки в житті людського суспільства. Зумовлено це тим фактом, що знання, трансляцію і генерування яких забезпечує

освітньо-наукова система, самі дедалі більше стають джерелом економічного зростання і суспільного поступу. Унікальне місце в економіці XXI ст. посідають інновації, від яких дедалі більше залежить зростання продуктивності праці.

Поряд із потребою розбудови інноваційної економіки необхідність оновлення вітчизняної освітньо-наукової системи диктується також і зовнішніми викликами та загрозами, імперативами консолідації українського суспільства і зміцнення демократичного європейського вектора розвитку нашої держави. Російська агресія проти України порушує перед вітчизняною освітою та наукою завдання ефективної протидії згубному впливу неоімперської гуманітарної агресії.

За таких умов комплексна модернізація вітчизняної освітньо-наукової системи є одним із найважливіших перспективних завдань Української Держави. Успіх модернізації і європеїзації української освіти безпосередньо залежить від того, наскільки швидко й ефективно вдасться подолати наслідки російської гуманітарної агресії та викоринити негативні риси радянської спадщини як на рівні змісту освіти, так і в організації навчально-виховного процесу.

Належний розвиток освіти, яка навчає й виховує високопрофесійних, відповідальних та патріотичних громадян, є запорукою незворотності демократичних перетворень і необхідною передумовою подолання зовнішніх загроз.

Вирішення проблем розвитку вітчизняної науки, зважаючи на її значення для суспільства, потребує масштабних перетворень, що виходять за межі самої наукової сфери. Передусім ідеться про необхідність здійснення структурних реформ національної економіки, розвитку сучасних наукомістких виробництв, конкурентного середовища, заохочення підприємницької активності громадян.

Продумана і цілеспрямована модернізація наукової сфери здатна виступити потужним чинником перетворень в економіці загалом, рушієм переходу до прогресивних технологічних укладів, розвитку нових наукомістких виробництв, підготовки сучасних високоосвічених фахівців. З огляду на зазначені особливості, на сучасному етапі підвищується актуальність оптимізації державного управління науковою сферою, стимулювання розвитку інноваційних секторів національної економіки, зміцнення міжнародного співробітництва.

Окреслені питання потребують усебічного розгляду фаховою спільнотою та урахування актуальних безпекових аспектів розвитку освіти і науки. Сподіваюся, що наш сьогоднішній форум допоможе ліпшому розумінню проблем розвитку вітчизняної освітньо-наукової системи та винайденню шляхів і механізмів їх вирішення.

Відчутну загрозу для гуманітарної безпеки України, української національної ідентичності становить російська культурна експансія.

В умовах агресивної інформаційної політики Російської Федерації, яка спрямована на деструкцію національної ідентичності, збереження та розвиток культурного потенціалу набувають особливого значення.

Найбільш потужним чинником просування російської мови і культури в Україні є інерція національного культурного розвитку та багаторічна пасивність і непослідовність державної політики у цій сфері. Лише останнім часом, зокрема після Революції Гідності, ситуація почала потроху змінюватися на краще, хоча й нині російський культурний продукт домінує на українському книжковому ринку і має сильні позиції на телебаченні.

Одним із напрямів неоголошеної війни Росії проти нашої країни є також сфера історичної пам'яті, особливо в тих питаннях, що стосуються трактування трагічних подій минулого століття. Важливим завданням для відповідних державних органів і наукових установ є формування правдивого об'єктивного погляду на новітню історію Східної Європи, спростування пострадянських та неоімперських її інтерпретацій.

Нової актуальності набуває поняття «культурна дипломатія», яке досі або замовчувалося, або працювало фіктивно, не потрапляючи до поля уваги державної культурної політики. Сьогодні аналітики НІСД та представники влади об'єднані бажанням створення закордонних культурних інституцій, що працювали б на імідж нашої держави та на підвищення її інвестиційної привабливості, на зміцнення й розширення зв'язків між українською та світовою арт-спільнотами, національним бізнесом і світовою економікою.

Це відкриває для України потенціал культури як чинника економічного та соціального розвитку, наближаючи її до європейського рівня. Інституалізація культурної дипломатії є завданням крос-секторного масштабу, успішне вирішення якого потребує синергії культури, міжнародного співробітництва, інформаційної політики, економіки, торгівлі та фінансів. Така синергія буде можливою лише за умови консолідованої роботи влади і всього українського суспільства.

*Олександр Власюк,
перший заступник директора
Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України*

БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (аналітична доповідь)

ВСТУП

Під час розгляду проблем, пов'язаних із національною безпекою, пригадується один із висловів відомого польсько-британського мислителя Зигмунта Баумана: *«Необхідно, щоб суверенітет держави в законодавчій і виконавчій сферах опирався на «триногу» військового, економічного й культурного суверенітету; інакше кажучи, на контроль держави над ресурсами, які раніше належали роздробленим центрам соціальної влади, але тепер були зібрані докупи заради збереження самого інституту держави й підтримки встановленого нею порядку. Здатність до ефективного встановлення порядку була б немислима без здатності ефективно захищати територію держави від загрози з боку інших моделей порядку, як зовнішньої, так і внутрішньої; здатності «зводити баланс» у народному господарстві й здатності до мобілізації культурних ресурсів, достатніх для підтримання ідентичності та своєрідності держави через своєрідну ідентичність її підданих»¹*. Цією сентенцією знаний інтелектуал вельми влучно підмітив, що конструювання національної безпекової системи потребує комплексного підходу. Для нейтралізації наявних викликів і загроз недостатньо покладатися тільки на передові досягнення військово-оборонного комплексу чи пришвидшені темпи зростання внутрішнього валового продукту. Безпека держави залежить ще й від стану згуртованості суспільства, поширюваних у його середовищі ідейних уподобань, ціннісних орієнтацій, вболівання громадян за долю власної країни, способів самопрезентації відповідної національної спільноти у світовому просторі, нарешті, від її піддатливості впливам суміжних духовно-культурних ландшафтів.

Відведення важливої ролі гуманітарним чинникам в архітектоніці національної системи безпеки зовсім не випадкове. Колосальний досвід сучасності переконливо доводить, що за допомогою маніпуляцій сенсами та масовою свідомістю можна досягти більш істотних результатів, аніж вдаючись до застосування найновіших озброєнь. Задля підтвердження сказаного достатньо поглянути, наскільки масштабно в арсеналі російської геополітики використовуються політико-ідеологічні конструкції на кшталт «русского мира», духовний потенціал православної церкви, мовно-освітні та культурні інтервенції. Відповідний інструментарій у дії уже призвів до трагічних для України наслідків. Анексія РФ Криму,

¹ Бауман Зигмунт. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 51–52.

окупація частини Донецької і Луганської областей красномовно свідчать, що гуманітарні технології працюють, і працюють досить ефективно. Військова агресія Кремля – прямий результат тривалої деструкції української ідентичності на тимчасово захоплених ворогом територіях, безпосередній наслідок багаторічної й цілеспрямованої інформаційно-пропагандистської роботи Москви на українському Півдні та Сході.

Прикро, але факт: провідники Української Держави впродовж усього періоду її новітньої історії не надто переймалися питаннями протидії гуманітарним впливам РФ, тим, як зробити географічно українські землі (нині підконтрольні російсько-терористичним угрупованням) такими ж українськими по духу. Наприклад, на п'ятому році каденції проєвропейського Президента України В. Ющенка 74,6 % представників умовної «слов'янської спільноти» Криму (громадяни України, що є етнічними українцями або росіянами) за своїми соціокультурними орієнтаціями тяжіли до російської культурної та мовної ідентичності, 65,7 % були переконані, що українці і росіяни – єдиний народ, а 44,2 % не вважали себе представниками української політичної нації². Аналогічна картина підтверджувалася й даними інших соціологічних досліджень³.

За переконанням представника партії «Свобода» Ю. Михальчишина, який восени 2014 р. відвідав зону АТО, «більша частина наших проблем на Донбасі пов'язана з тим, що громадяни з українськими паспортами часто бачать себе у складі інших державних утворень та максимально намагаються сприяти цьому»⁴. А греко-католицький священник В. Іванюк якимось зауважив, що за весь час (з 1995 р.) свого пасторського служіння на Донеччині жодного разу не спостерігав там пропаганди української культури й навіть висловив припущення: «Війни не сталося б, якби центральна влада хоча б щось зробила у сфері освіти в цих областях»⁵.

Стратегічні прорахунки українського керівництва в гуманітарній сфері посприяли перетворенню Криму, Донецької та Луганської областей на плацдарм вкорінення ідей «русского мира» у національному суспільному просторі, «консервації» відповідного регіону як проросійськи орієнтованої території.

Тому сьогодні ключовим завданням порядку денного для Української Держави є розроблення та провадження кардинально нової гуманітарної політики. Вкрай важливо переглянути статус гуманітарної

² *Кримський соціум: лінії поділу та перспективи консолідації* : аналіт. доп. / Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 5. – С. 4–5.

³ *Політичні уподобання мешканців Одеської області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_OdObl/Odesa.pdf

⁴ *У «свободовця» відкрились глаза после поездки на Донбасс* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavnoe.ua/news/n199072>

⁵ *Краматорський священник УГКЦ: «Донбас сьогодні – це вінегрет, який неможливо їсти»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme/58505/

сфери, перетворивши її на ресурс інноваційного розвитку, невід’ємний елемент національної безпекової системи, а не продовжувати розглядати як дотаційну, другорядну нішу суспільного життя. Нині необхідно усвідомити, що «захист держави лише шляхом відновлення і зміцнення традиційного сектору безпеки не буде дієвим без побудови Української Духовної Стіни <...> Українські еліти, які по-справжньому прагнуть зробити свою країну успішною, мусять беззастережно підтримувати україноцентричну гуманітарну політику держави»⁶, спрямовану на модернізацію освітньо-наукової системи відповідно до вимог часу, інституалізацію культурної дипломатії, розвиток партнерського діалогу з національно орієнтованими акторами конфесійного простору.

РОЗДІЛ 1.

ВИЯВИ ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1. Виклики українській національній ідентичності в умовах зовнішньої агресії Росії

Ідентичність нації є її цивілізаційним брендом, соціокультурною нішею країни і визначальною засадою зовнішньої та внутрішньої політики держави. «Холодна війна» проросійської та української ідентичностей часів незалежності, стимульована безвідповідальними, а подекуди й злочинними заявами та діями багатьох політиків про несумісність ціннісних орієнтацій жителів Сходу й Заходу України, переросла в неприкриту агресію «русского мира» проти Українського народу. Таким чином, засадничою передумовою сьогodнішньої воєнної кампанії Росії проти України є несумісність та конфлікт двох протилежних ідентичностей: «совкової» азіатсько-проросійської і проєвропейської української. Проявами першої є заперечення на окупованих територіях символів української нації, недовіра до органів влади та державних інститутів, проросійськість геополітичних орієнтацій і суспільних цінностей, «совковість» колективної пам’яті багатьох громадян, втрата віри в спільне майбутнє, наростання міграційних настроїв тощо. Тут криза національної ідентичності проявляється також у втраті віри й поваги до тих людей, які уособлюють дух нації, – політиків, громадських діячів, героїв та ін.

У Донецько-Луганському регіоні та Криму внаслідок відсутності цілеспрямованої державної політики формування української нації, під впливом зусиль адентів «русского мира» утвердився міф про спільну з

⁶ *Василенко* Володимир. Наша Стіна. Тільки україноцентризм здатен захистити нас від втрати державності / Володимир Василенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/132290>

Росією ідентичність, несумісну з українськими цінностями. Це стало ідеологічною основою поширення проросійських настроїв та утворення терористичних квазіреспублік. Відповідна територіальна ідентичність (згідно з усіма соціологічними опитуваннями 27 % респондентів ідентифікують себе з місцем проживання – містом або районом (малою батьківщиною)) є реліктом індустріального суспільства і була «прив'язана» до гірничодобувної та металургійної промисловості. Водночас усі цивілізовані нації реалізують екстериторіальну ідентичність, засновану на культурологічних цінностях. Як вважає відомий український історик Я. Грицак, якби американський соціолог С. Хантингтон дожив до нашого часу та готував нове видання «Зіткнення цивілізацій», йому довелося б переробити свою знамениту мапу України. Тепер головна лінія цивілізаційного розколу проходить не між україномовною Західною Україною та російськомовною Східною Україною, а між двома російськомовними областями – Дніпропетровською і Донецькою⁷.

Донецьку ідентичність сформувало також маскулінне образотворче мистецтво, герої якого – шахтарі, металурги, хіміки – люди, які «кують» економічну могутність держави. Достатньо поглянути на картини, наприклад, Г. Отченашка («Після плавки»), Г. Тишкевича («Молодіжна будова»), М. Попова («Старий доменщик»), О. Лимарьова («Оператори блюмінга») та інших, щоб проникнутися гордістю за робітничий клас Донбасу, який був «становим хребтом» економіки України.

Проте жителям тимчасово окупованих територій важливо зрозуміти, що «ДНР», «ЛНР», «Новоросія», «Кримський федеральний округ» потрібні В. Путіну та його оточенню винятково як інструмент утримання сусідньої держави в орбіті внутрішньої і зовнішньої політики російської держави. А для цього їм постійно треба буде грати роль ображених та принижених маленьких людей, якими має перейматися сильний опікун.

Крім того, на думку, наприклад, С. Дацюка, спроби України втримати Донбас за будь-яку ціну і прив'язка національної ідентичності до території є глибоко провальним та неправильним підходом. Тому, як вважає вчений, відмова від територіальної ідентифікації означає таке самовизначення, коли важлива не територія й «індустріальне залізо», а люди, ідентичністю яких є перспектива революційної України⁸.

Очевидно, що таке визначення ґрунтується на аналізі тенденцій до розгортання третьої промислової революції у світі, яка не може не зачіпати Україну. На думку, наприклад, Б. Данилишина, якщо Україна

⁷ *Путин* просчитался, ожидая раскола между востоком и западом Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.eizvestia.com/news_politics/full/453-putin-proschitalsya-ozhidaya-raskola-mezhdu-vostokom-i-zapadom-ukrainy

⁸ *Дацюк С.* Дискусии о роли Украины в мире / С. Дацюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/Diskussii-oroli-Ukrainy-v-mire-17452

не хоче залишитися сировинним придатком світу, то їй потрібно радикально змінити ситуацію в металургійній галузі. Адже у світі розпочалася революція, яка є головною причиною майбутнього світового обвального падіння попиту на чорний метал. Третя промислова революція характеризуватиметься широким впровадженням адитивного виробництва (це передусім широке запровадження у промисловості 3D-друку, який заощаджує, на відміну від поточного субтрактивного виробництва, до 90 % вихідного матеріалу) та широким впровадженням заміників металу під час виробництва промислової продукції⁹.

Природно, що згортання гірничодобувної і металургійної промисловості Донбасу (як загалом у світі) не тільки матиме значні непередбачувані економічні наслідки для країни, а й створить соціально-політичні та світоглядні виклики для жителів Сходу України, їх способу життя. Передусім регіональна ідентичність втратить свою основоположну засаду – залежність від території, яка забезпечує всі потреби людини, що є основою формування установок патерналізму.

Багато наших громадян розуміють згубність політики сепаратизму, орієнтацію на примари «руського мира», небезпеку створення якихось квазіреспублік. Як свідчать результати соціологічних досліджень, за останні місяці суттєво зросла українська громадянська самоідентифікація населення – до 75 % опитаних, і, що важливо, її зростання відбулося саме на сході та півдні України за рахунок російськомовного населення. Щодо статусу Донецька та Луганська більшість респондентів вважають, що вони мають залишатися обласними центрами у складі України (51 %). Автономію Донбасу у складі України підтримують не більше 20 %. Лише незначна кількість опитаних підтримують незалежність або приєднання Донбасу до Росії (6 % і 4 % відповідно).

Утвердження української ідентичності на Донеччині та Луганщині визначальним чином залежатиме від введення особливого порядку самоврядування та проведення виборів за українськими законами в регіоні. Головне завдання – висунути до органів місцевої влади кандидатури українських патріотів. Однак проблема полягає в тому, що в Україні самоврядування завжди було слабким, а регіональні анклавні на Донбасі очолювалися навіть не «князьками» з місцевого самоврядування, а державними адміністраціями або фінансово-промисловими групами. Варто також зважати на силу поширеного тут інституту земляцтва. Для місцевих жителів професійні та моральні якості кандидата на ту чи іншу посаду мають бути доповнені алгоритмом «свій» і якостями, зрозумілими промислово-робітничому суспільству.

⁹ Данилишин Б. Третья промышленная революция и Украина / Б. Данилишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/opinion/danylyshyn/est-li-budushchee-u-otechestvennoy-metallurgii-17573.html>

Вирішити проблему можливо, використавши потенціал волонтерства, яке сьогодні активно працює в регіоні. Цих людей треба максимально долучити до місцевого самоврядування, оскільки їх знають особисто, їм довіряють, проте в інформаційному полі регіону вони майже відсутні. Саме це поле, навіть на звільнених територіях, залишається проросійським. Наприклад, на середину лютого 2015 р. з 37 телеканалів у Маріуполі 35 були російськими і лише 2 – українськими.

Утім, відновлення трансляції вітчизняних медіа є важливою, але недостатньою умовою формування українських цінностей на окупованих територіях. Головне – налагодити двосторонню комунікацію з населенням. Хоча Донецщина й Луганщина живуть у власному міфологічному інформаційному полі, завоювати довіру людей можна лише на основі орієнтації на їх потреби та інтереси.

Для того, щоб зменшити вплив російської пропаганди на українців, необхідно не лише заборонити роботу пропагандистських медіа, що ретранслюють позицію Кремля, а й налагодити ліпшу комунікацію зі своїм народом, зокрема інституціям влади. Створення прямих ліній для солдатських матерів та поодинокі зустрічі – добрий крок, але малоєфективний. Військові мають не лише співпрацювати з рідними та близькими учасників АТО, а й максимально інформувати їх, а також дослухатися до інформації, яку їм надають родичі вояків. Потрібно зрештою зрозуміти, що комунікація всередині країни має бути налагоджена так, щоб російські пропагандисти не мали змоги втрутитися в такі відкриті взаємини народу, учасників антитерористичної операції та керівництва держави.

В умовах війни утверджувати українську ідентичність означає для більшості громадян готовність захищати свою країну, на жаль, і ціною власного життя. Необхідно наголосити на нагальній потребі формування прошарку патріотично налаштованої воєнної еліти, яка була б віддана ідеї захисту Української Держави, її незалежності та суверенітету, утвердження як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

В умовах зовнішньої агресії посилюється роль національної еліти загалом. Саме від компетенції економістів, фінансистів та інших фахівців, які здатні подолати парадоксальний статус «багатої країни бідних людей», звільнитися від фантастичного уміння «ніколи не втрачати шанс» і працювати за європейськими стандартами та нормативами, залежить зараз доля України, її самодостатність і цивілізаційний вибір. Усі реформи і весь прогресивний, еволюційний розвиток, який відбувається в будь-якій країні, здійснює передусім еліта, яка, приймаючи замовлення суспільства, його структурує, планує та реалізує.

Загрозою утвердженню української національної ідентичності є декларування федералізму як найбільш демократичного, а тому й абсолютного принципу. Доводиться визнати, що Україна зробила хибний

крок у цьому питанні, створивши Кримську автономію. Федеративний принцип побудови держави є принципом територіального самовизначення лише за умови, що територія одержує автономію згідно з господарськими або культурно-духовними відмінностями. Нічого цього в Криму не було, немає цього зараз і на Донбасі. Крім того, федералізм має сенс тільки тоді, коли він побудований на впровадженні демократичних засад місцевого самоврядування та не створює умов для зміцнення сил, які руйнують цілісність держави.

Зміцнення української ідентичності неможливе без державної ідеології. Про те, що жодна з ідеологій не може бути державною, попіклувалися ще «батьки-засновники» України, які ввели це положення в її Конституцію. Наслідком відсутності національного самовизначення держави є те, що сьогодні російські окупанти для більшості українців і досі залишаються якщо не братами, то ворогами «через непорозуміння». У суспільстві без ідеології справжніми ворогами є лише ті, хто скоїв зло безпосередньо тобі або твоїм рідним та близьким.

Тому дієвий націоналізм – це не тільки гарантовано патріотичне керівництво держави, а й повна консолідація нації перед загрозою зовнішньої агресії. Крім того, протистояти російській пропаганді, вибудувати успішну контрпропаганду можна лише на основі національної ідеології, адже сама пропаганда не виникає на порожньому місці – вона може бути лише породженням системи національних цінностей.

Українізації нашої країни, насамперед культурній та ціннісній, цивілізаційної альтернативи немає. Винятково важливими є певні оптимальні пропорції в обсязі й часі, а також граничні межі, за які українізація не повинна рухатися (перетворюватися на тотальну). Зокрема, необхідні **певні гарантії для російськомовного** населення (їх, до речі, мало б отримати й україномовне, у якого їх ніколи не було). Брак таких гарантії і чітких перспектив жодним чином не сприяє подоланню страху втрати ідентичності, а отже, стурбовані своїм теперішнім і майбутнім соціально-психологічним статусом російськомовні громадяни вимагають забезпечення власних прав із запасом: кожний навіть найдрібніший факт реального чи показного розширення сфери вживання української мови розцінюють як зазіхання на їхню ідентичність або навіть як особисту образу та приниження.

Українська Держава має виробити цілеспрямовану державну політику щодо подолання криз ідентичності, нейтралізації її загроз. В основу такої політики може бути покладена Концепція гуманітарної безпеки України з визначенням політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Необхідно також гомогенізувати інформаційний простір Української Держави, забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян, нейтралізувати агресивне зомбування російськими ЗМІ їх

свідомості на користь імперських інтересів влади Росії. Геополітичний пріоритет подібних дій – європейський вибір України, який підтримує, за соціологічними опитуваннями, більше половини її громадян.

Понад те – внаслідок війни в Україні з'явилася політична нація. Нині вже не настільки, як раніше, має значення твоя національність і рідна мова: наріжним каменем є те, хочеш ти суверенітету країни чи ні, вважаєш своїм набір українських цінностей або ні. Саме тому, як справедливо пише П. Казарін, політичними українцями однаковою мірою можуть бути росіяни, як, наприклад, радник П. Порошенка Ю. Бірюков і керівник Міністерства закордонних справ України П. Климкін; вірмени, як очільник Міністерства внутрішніх справ України А. Аваков і герой Небесної сотні С. Нігоян; азербайджанці, як підполковник української армії В. Мамедалієв, чиїм ім'ям названо одну з вулиць у місті Новоукраїнка, та І. «Балу» Багіров, який загинув у АТО; білоруси, як боєць «Азова» С. Коротких і активіст Майдану М. Жизневський; грузини, як Д. Кіпіані і З. Хурція, які загинули від режиму В. Януковича під час Революції Гідності. Тому сьогодні ідентичність «українець» – це не національно-етнічна, а ціннісна категорія.

Державі, владі, громадянському суспільству доведеться докласти багато зусиль, щоб подолати кризу національної ідентичності в Донецькому регіоні та Криму. Реінтегрувати окуповані території до українського національного простору можна тільки поступовими діями, показуючи, що держава прагне налагодити на цих територіях цивілізоване життя.

1.2. Промосковська зорієнтованість УПЦ (МП)

Православна карта України структурно неоднорідна. Вона представлена низкою релігійних організацій. Серед них – Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, Українська православна церква Московського патріархату, Руська православна старообрядницька церква, громади Руської православної церкви (закордонної), згромадження Російської істинно-православної церкви тощо. Водночас активними суб'єктами громадсько-політичного, культурного, соціального життя є тільки УПЦ КП, УПЦ МП та УАПЦ. Діяльність усіх інших православних об'єднань зводиться переважно до духовної опіки над своєю паствою.

Своєю чергою найбільша православна інституція країни – УПЦ МП (нараховує близько 13 тис. осередків) – перебуває у канонічній єдності з Російською православною церквою. Юрисдикційна підпорядкованість іноземному релігійному центру перетворює УПЦ МП на джерело реальних і потенційних загроз для Української державності, інструмент ідеологічного маніпулювання свідомістю мільйонів віруючих українців. Події, які відбувалися впродовж 2014 – початку 2015 р. у

лоні УПЦ МП, та динаміка її взаємин з РПЦ в означений період дозволяють виокремити кілька тенденцій на підтвердження сказаного вище.

Посилення залежності від РПЦ. Революція Гідності викликала серед вищого російського політичного і церковного керівництва небезпідставні побоювання щодо втрати контролю над УПЦ МП. Отож РПЦ вдалася до радикального превентивного заходу, який виношувала не один рік. Одразу після повалення диктаторського режиму В. Януковича Священний Синод УПЦ МП 24 лютого 2014 р. (не без інсинуацій Москви) ухвалив рішення про відсторонення митрополита Володимира від виконання обов'язків предстоятеля цієї церкви за станом здоров'я. Місцеземителем Київської кафедри було обрано митрополита Чернівецького і Буковинського Онуфрія (після смерті Володимира у липні 2014 р. став новим очільником УПЦ МП). Така кадрова ротація має цілком логічне пояснення.

Митрополит Володимир – постать, безумовно, знакова й авторитетна в українському суспільстві та православ'ї. Неодноразово він посідав першість серед релігійних лідерів за результатами загальнонаціональних опитувань. Світобачення митрополита Володимира переважно україно- і киевоцентричне. Знаний ієрарх розглядав українську столицю як визначний духовний осідок східного християнства, підтримував європейський вектор розвитку України. Завдяки його зусиллям УПЦ МП отримала і зберігала певний ступінь самостійності в управлінні, нормалізувала відносини з іншими гілками українського православ'я. Хоча митрополит Володимир і не поспішав з оформленням автокефалії очолюваної ним церкви, водночас він стояв на заваді посиленню адміністративного тиску з боку Москви. Самостійницька позиція предстоятеля УПЦ МП не задовольняла ані частину місцевого єпископату, налаштованого по-українофобськи, ані тим більше священноначалля РПЦ. Тому не випадково впродовж тривалого періоду активно розроблялися різні сценарії, спрямовані на усунення митрополита Володимира від керівництва церквою.

На відміну від свого попередника-українофіла митрополит Онуфрій – типовий прихильник ідеологем «русского мира». Для нього «духовна єдність братніх українського і російського народів» – доконаний факт. Як людина консервативних поглядів, він не сприймає європейські цінності та не вітає євроінтеграцію Української Держави. Іншими словами, новий керманіч УПЦ МП – саме та особа, яка багато в чому влаштовує політико-релігійний істеблшмент РФ. Ключова значущість митрополита Онуфрія для Москви полягає в тому, що його зв'язок з РПЦ базований не на прагматичних розрахунках, а впливає з ідеологічних переконань.

Під орудою митрополита Онуфрія розвиток УПЦ МП набув вираженого проросійського спрямування. Зокрема, було звільнено В. Во-

линя, що тривалий період обіймав посаду юриста митрополії, та свого часу не допустив внесення промосковських змін у статут УПЦ МП; звільнено з посади ректора Ужгородської богословської академії проукраїнського архімандрита В. Беда (пізніше Синод УПЦ МП з порушенням канонів заборонив йому священнослужіння, а навчальний заклад вирішив взагалі закрити); ліквідовано нагородний відділ у структурі УПЦ МП, очолюваний наближеним до попереднього предстоятеля церкви митрополитом Олександром (останнього позбавили права брати участь у засіданнях Архієрейського собору). Митрополит Онуфрій власними діями засвідчив, що не допустить інакомислення, супротивного волі Москви. За його безпосереднім розпорядженням два єпископи УПЦ МП змушені були відкликати свої підписи, поставлені під «Меморандумом про єдину Україну та єдину Українську Помісну Православну Церкву». Митрополит Онуфрій також в обов'язковому порядку примусив священнослужителів УПЦ МП під час богослужінь поминати патріарха Кирила. До речі, останній у жовтні 2014 р. нагородив главу УПЦ МП за «старанні труди» орденом преподобного Сергія Радонезького I ступеня. Необхідно зазначити й таке: митрополит Онуфрій не виявляє прихильності до діалогу з УПЦ КП та не розглядає православну церкву київського кореня як рівноправного партнера.

Зі свого боку Московська патріархія заради збереження під власним омофором пастви УПЦ МП на окупованих територіях ухвалила рішення про фінансову підтримку Союзу православних громадян «Новоросії» (радикальна проросійська квазіцерковна організація, очолювана В. Кауровим), проведення «роз'яснювальної роботи» серед єпископату УПЦ МП, що симпатизує новій українській владі. Також розглядається можливість закріплення шефства парафій РПЦ над парафіями і храмами УПЦ МП на підконтрольних ДНР/ЛНР територіях.

Фактично за неповний рік керманництва митрополита Онуфрія УПЦ МП перетворилася на неприхований форпост РПЦ в Україні.

Підтримка військової агресії РФ. У час доленосних випробувань, який нині переживає Українська Держава, УПЦ МП (за винятком поодиноких священників та архієреїв) так і не спромоглася засвідчити власну солідарність з Українським народом, продемонструвати патріотичну позицію. Священноначалля цієї церкви всіляко відмовляється рішуче засудити анексію Автономної Республіки Крим Російською Федерацією, військове вторгнення останньої на територію Донецької та Луганської областей, прояви сепаратизму на сході України. Офіційні свідчення речників УПЦ МП стосовно поточної ситуації в країні далекі від об'єктивності. Називати збройну агресію сусідньої держави на Донеччині та Луганщині «братовбивчим протистоянням», «громадянським конфліктом», «розбратом і ворожнечею», «зіткненням інтересів Заходу та Сходу» – неправдиво і навіть цинічно. А звернення-прохан-

ня ієрархів найбільшої української церкви до президента Росії В. Путіна про припинення кровопролиття, радше, схожі на заподадливість, продиктовану логікою політичного моменту, аніж на реальне намагання знайти способи вирішення проблеми.

Водночас зафіксовано численні факти причетності духовенства УПЦ МП до надання благословення екстремістам і терористам, переходу бойовиків, його участі у провокаційних акціях та диверсіях. Зокрема, священник УПЦ МП В. Марецький очолював групу місцевих ополченців, яка захопила виборчі дільниці на Луганщині під час виборів Президента України; настоятель Свято-Нікольського монастиря отець Никон благословляв у Донецьку поліцію ДНР на «ратні подвиги»; митрополит Іоаннікій, який входить до складу Священного Синоду УПЦ (МП), а нині вийшов на спочинок із призначенням настоятелем Ніколо-Преображенського собору Луганська, брав участь у церемонії інавгурації глави самопроголошеної ЛНР Ігоря Плотницького тощо.

Священники та ієрархи проросійської церкви також помічені в огульній критиці чинної української влади, розпалованні міжконфесійної ворожнечі, застосуванні фізичного і психологічного тиску щодо представників інших віросповідань. Показово-демонстративними з цього погляду є висловлювання вікарія Чернівецької єпархії УПЦ МП, єпископа Банченського Лонгіна, адресовані українському державному керівництву: *«Я ніколи не буду поминати на Божественній літургії цих проклятих керівників нашої країни, цих невірних, які не мають страху Божого, які сидять в кріслах і роздають накази про вбивства <...> Сатаністи! Слуги лукавого. Якщо вони не зупиняться, тоді їх зупинить Бог, але буде їм тоді велике горе»*¹⁰.

Під надуманими приводами керівництво УПЦ МП уникає надання допомоги, спрямованої на поліпшення військово-технічного забезпечення ЗСУ. А окремі представники єпископату, як, скажімо, митрополит Миколаївський і Очаківський Питирим, забороняють своїм священникам відвідувати та підтримувати українських військових у зоні проведення антитерористичної операції. Натомість церква, яка йменується українською та перебуває в окупованому Криму, ухвалює рішення про масове святкування Дня народної єдності (російське національне свято) в усіх благочиннях. Назвати подібний крок по-іншому, як колабораціонізм, не видається можливим.

Не можна не зауважити й те, що предстоятель УПЦ МП митрополит Онуфрій особисто долучився до нагородження орденом преподобного Нестора Літописця тих російських діячів, які активно відзначилися на ниві антиукраїнської діяльності та пропаганди.

¹⁰ Єпископ з УПЦ (МП) назвав владу України «сатанинською» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/church_state_relations/57682/

Кульмінацією прояву зневаги до Української Держави, її символів, української громади стало невставання делегації УПЦ МП на чолі з предстоятелем в Українському Парламенті 08 травня 2015 р. під час зачитування Президентом України імен тих, хто удостоївся звання Героя України за участь в обороні Вітчизни від агресії РФ. Подібний факт блюзнірства викликав обурення навіть поміж вірних, священства та єпископату промосковської церкви. Наведені факти доводять, що в українсько-російській війні УПЦ МП різнобічно підтримує агресора – від замовчування фактів забезпечення владою РФ бойовиків військовою технікою і боєприпасами до безпосередньої співпраці з окупантами.

Генерування суспільної напруги та сепаратизму. Українська спільнота істотно різниться своїми світоглядними уподобаннями, культурними традиціями, конфесійною належністю, героїзацією минулого тощо. Існує досить багато дратівливих і «болючих» питань, актуалізація яких у публічному просторі спроможна спровокувати соціальне збурення. В умовах війни різним суспільним акторам вкрай важливо уникати контраверсійних тем, продукувати політику діалогу, порозуміння, консолідації нації. Натомість УПЦ МП часто здійснює кроки, які інспірують суспільний дисонанс. Красномовним прикладом такої поведінки згаданого церкви є заупокійна панahiда, яку 17 грудня 2014 р. на Личаківському кладовищі (м. Львів) звершив керуючий справами УПЦ МП митрополит Антоній у супроводі інших архієреїв на могилі протопресвітера Гавриїла Костельника. Останній відомий як відповідальний учасник організації Львівського церковного собору 1946 р. – заходу, що призвів до ліквідації УГКЦ та її насильницького приєднання до РПЦ. Вшанування історичних постатей, які причетні до нищення української національної традиції, розкриває істинну суть УПЦ МП.

Продовжує свою антиукраїнську діяльність глава невизнаного Союму підкарпатських русинів і водночас настоятель кафедрального собору УПЦ МП в Ужгороді протоієрей Димитрій Сидор. На тлі напруженої суспільно-політичної ситуації в країні він звернувся із сепаратистськими закликами до Росії опанувати Закарпаття, оскільки там наявні її «кровні інтереси». Як зазначає Д. Сидор: *«Самим російським людям треба усвідомити: є східнослов'янська, загальноросійська цивілізація. Вона починається з нас, з Закарпаття, і тягнеться до Аляски»¹¹* Подібне висловлювання з очевидністю спрямоване на підірив територіальної цілісності та суверенітету Української Держави.

Війна на Сході України стимулювала активність неофіційно наближених до УПЦ МП квазіцерковних угруповань, орієнтованих на блоку-

¹¹ *Духовний* лiдер русинiв закликає Росiю активно освоювати Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/56703/

вання самостійного розвитку України та на її реінтеграцію в черговий варіант Російської імперії. З ініціативи керівників «Народного собору», Союзу православних братств України, «Православного вибору» було організовано низку хресних ходів у Києві на підтримку дій РФ в Україні. При цьому окупований Росією Крим прирівнювався до «головного центру опору неофашизму», а російський народ характеризувався як «Богоносець», який «цього разу осоромить своїх ворогів (*керівництво Української Держави та Українська нація загалом. – прим. авт.*)».

Доречно згадати й позицію архієпископа Луганського і Алчевського Митрофана з приводу незаконно проведеного референдуму 11 травня 2014 р. Ієрарх активно висловлювався за те, щоб Київ не ігнорував його результати та рахувався з правом місцевих жителів на державну самостійність, оформлену у вигляді ЛНР. Знову маємо ситуацію, коли право сили підноситься над силою права та створює серйозну загрозу національній безпеці.

Співучасть у творенні російської політичної міфології. Керманічі РФ, крім того, що скеровують військову кампанію проти України, долучені ще до однієї безпрецедентної акції – спроби приватизувати українську національну історію. Патріарх РПЦ Кирило, відкриваючи 11 листопада 2014 р. засідання XVIII Всесвітнього російського народного собору, у своєму виступі натякнув, що українці розділені в розумінні власної історії, не зуміли зберегти єдності, унаслідок чого отримали міжособний конфлікт. Цими міркуваннями очільника Московського патріархату, виявляється, надто глибоко переймається президент Росії В. Путін, а тому прагне «відновити цільність української історії», підвівши її під російський формат. Ще 31 липня 2013 р. глава РФ видав указ стосовно створення спеціальної робочої групи зі здійснення заходів, присвячених тисячоліттю (2015 р.) упокоєння рівноапостольного князя Володимира. На думку організаторів урочистостей, з постання фундатора Давньоруської держави безпосередньо пов'язується становлення «російської культури, релігії, державності, єдиного російського народу». Цікаво, що коло країн, долучених до святкування знакової дати, має визначатися особисто патріархом РПЦ Кирилом.

Подальший наступ В. Путіна на українську історію зафіксовано у його посланні Федеральним Зборам від 4 грудня 2014 р. У документі президент Росії зауважив, що анексований Крим має для РФ стратегічне і цивілізаційне значення, оскільки з території півострова християнство поширилося на всю Русь, а отже, на кримській землі містяться духовні скрепи «багаторічного моноліту російської нації і централізованої Російської держави». Подібна міфотворчість В. Путіна викликала викривальну реакцію з боку українських православних церков Київського кореня. Натомість УПЦ МП зайняла мовчазно-стверджувальну позицію. І це не дивно, якщо врахувати, що серед священнослу-

жителів та представників єпископату УПЦ МП чимало осіб, які мають виражено українофобські погляди, не уявляють суверенного буття Української Держави, не визнають права українського народу на самобутній розвиток, пропагують ідеї, які становлять сутнісне наповнення проекту «русский мир». Навіть вірогідний протодиякон Російської православної церкви Андрій Кураєв (донедавна професор Московської духовної академії) про історичні потуги Путіна в посланні до Федеральних Зборів Росії висловився вельми глузливо та саркастично: *«Історія — це не газопровід. Спроба провести історичну лінію від Херсонеса до Москви, ретельно обходячи Київ, надто вже фантастична. Роздуми над цим фрагментом послання президента ставлять мене перед вибором: або доведеться вважати, що президентські спічрайтери набрані з безнадійних трієчників, або ж доведеться дійти висновку, що “цю екскурсію проводили для колгоспників”»*¹².

УПЦ МП залишається рупором кремлівської ідеологічної пропаганди в Україні, до того ж має серйозну фінансову підтримку. З державного бюджету РФ на підтримку православної церкви виділено близько двох мільярдів рублів у межах федеральної цільової програми «Зміцнення єдності російської нації». Майже мільярд з означених коштів передбачається витратити на заснування та функціонування духовно-просвітницьких центрів. Не виключено, що вони в різних іпостасях діятимуть на українській території.

1.3. Вплив радянсько-російського чинника на національну освітню систему

Поміж найгостріших проблем української вищої освіти, успадкованих від радянської епохи, можна назвати надмірну залежність ВНЗ від органів влади та відірваність навчального процесу від наукових досліджень, сконцентрованих переважно в наукових установах Національної академії наук України й галузевих академій. Реальної автономізації українських ВНЗ вже в найближчі роки може бути досягнуто у разі ефективної імплементації чинного Закону України «Про вищу освіту» та, за необхідності, його оперативного коригування разом з переглядом підходів щодо державного замовлення на підготовку фахівців.

Інтеграція наукових досліджень і навчального процесу вищої освіти навряд чи є можливою без суттєвого реформування наукової сфери. Зазначені проблеми є безпосереднім наслідком інерції радянської системи освіти, а відсутність низки важливих реформ в умовах хронічного недофінансування галузі призводить до нівелювання усіх потенцій-

¹² *Кураєв* сравнил речь Путина с «экскурсией для колхозников» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slon.ru/fast/russia/kuraev-sravnil-rech-putina-s-ekskursiei-dlya-kolkhoznikov-1192883.xhtml>

но позитивних рис спадщини старої системи. У випадку вищої освіти негативні наслідки радянської спадщини накладаються на проблеми, що виникли в 1990-х роках, з-поміж яких найбільшою є невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки. Однак справді ефективно вирішити цю проблему можна тільки у разі здійснення структурних реформ, результатом яких стануть структурна перебудова і поживлення української економіки.

Низький рівень оплати праці вчителів, викладачів та адміністраторів освітньої системи в поєднанні з успадкованою від радянських часів високою ієрархічністю і бюрократизацією призводить до виникнення специфічного парадоксу української освіти: надмірна централізованість у ній супроводжується низькою керованістю системи, на що, зокрема, звертає увагу політолог та експерт у галузі освіти К. Галушко¹³. Таке становище є особливо неприйнятним з огляду на необхідність здійснення модернізаційних реформ, які для свого успіху вимагають оперативних, цілеспрямованих і злагоджених дій.

Крім того, освітня система з низьким ступенем керованості не здатна повноцінно виконувати властиві їй інформаційні, виховні та просвітницькі функції, необхідні суспільству і державі для протистояння зовнішній агресії та подолання її наслідків. Невиконання освітньою системою згаданих ідеологічно-виховних функцій призводить до її заміщення як джерела інформації і авторитету засобами масової інформації та політичними силами, що можуть діяти не в інтересах України. Особливо така загроза загострюється в контексті російської гібридної війни, концепція якої прямо декларує зростання значення невійськових методів тиску на противника, у тому числі через економічний і гуманітарний елементи, та «асиметричних заходів», до яких, зокрема, належать розбудова внутрішньої політичної опозиції та інтенсивний інформаційний вплив на об'єкт нападу¹⁴.

За більш ніж два десятиліття після розпаду СРСР залишкові риси радянської освітньої системи перестали відповідати новим соціально-економічним реаліям, запитам суспільства і потребам Української Держави, що в багатьох випадках призвело до стагнації освіти, яка дедалі більше починає працювати виключно на самовідтворення. Природно, що таке самозбереження і самовідтворення освітньої системи не здатне забезпечити освоєння значної частини знань, умінь та навичок, необхідних людям для повноцінного життя і діяльності в суспільстві XXI ст. Оpubліковане 2015 року дослідження Міжнародного економіч-

¹³ Галушко К. Корисна бездіяльність / К. Галушко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/89940>

¹⁴ Герасимов В. Ценность науки в предвидении / В. Герасимов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vpk-news.ru/articles/14632>

ного форуму «Нові освітні перспективи»¹⁵ виокремлює ключові знання, уміння і навички та особистісні риси XXI ст. Поряд із традиційними уміннями читати, писати й рахувати до них, зокрема, належать:

- природничо-наукова грамотність – здатність використовувати наукові знання та принципи для розуміння явищ і подій навколишнього світу та перевірки гіпотез;

- інформаційно-технологічна грамотність – здатність використовувати і створювати комп'ютеризований інформаційний контент, що, зокрема, передбачає пошук, передавання та оприлюднення інформації, взаємодію з іншими людьми і володіння основами програмування;

- фінансова грамотність – здатність розуміти і застосовувати на практиці концептуальні та кількісні аспекти фінансів;

- культурна і громадянська грамотність – здатність розуміти, оцінювати, аналізувати та застосовувати знання гуманітарних предметів;

- критичне мислення/вирішення проблем – здатність виявляти, аналізувати й оцінювати ситуації, ідеї та інформацію з метою адекватного реагування на них і вирішення проблем;

- креативність – здатність уявляти та розробляти нові інноваційні способи вирішення проблем і знаходження відповідей на запитання чи вираження певних ідей через застосування, синтезування або перепрофілювання наявних знань;

- комунікація – здатність слухати, розуміти, передавати і контекстуалізувати інформацію за допомогою усного та письмового мовлення, а також засобів візуалізації;

- співробітництво – здатність працювати у групі заради досягнення спільної мети, що, зокрема, передбачає уміння уникати конфліктів чи залагоджувати їх;

- допитливість – здатність і прагнення ставити запитання та проявляти відкритість до нового й неупередженість;

- ініціативність – здатність і прагнення ставити перед собою нові завдання;

- опірність/наполегливість – здатність підтримувати зацікавленість, докладати зусилля та проявляти завзятість для досягнення мети;

- адаптивність – здатність змінювати плани, методи, думки й цілі з огляду на нову інформацію;

- лідерство – здатність ефективно спрямовувати, вести та надихати інших у досягненні спільної мети;

- соціальна і культурна свідомість – здатність взаємодіяти з іншими способами, прийнятними із соціального, культурного і морального погляду.

¹⁵ *New Vision for Education. Unlocking the Potential of Technology.* – Geneva : World Economic Forum, 2015. – P. 25.

Незважаючи на згадування багатьох із цих компетенцій, умінь та особистісних рис у програмних документах вітчизняної системи освіти, очевидно, що їх прищеплення учням і студентам, з огляду на залишкову радянську спадщину в організації навчально-виховного процесу, у багатьох випадках здійснюватиметься формально. Значна частина новітніх компетенцій, що визначають успіх суспільств і держав у ХХІ ст., є прямо протилежними за своїм змістом фундаментальним принципам радянської системи освіти, яка готувала насамперед слухняних виконавців, готових без запитань і сумнівів виконувати накази керівництва. Це прямо суперечить таким рисам наведених вище освітніх компетенцій ХХІ ст., як критичне мислення, автономна робота з інформацією, ініціативність та опірність до небажаних зовнішніх впливів і здатність до автономної індивідуальної та колективної діяльності. Динаміку типів виробничих завдань і, відповідно, компетенцій, затребуваних на ринку праці найпотужнішої економіки світу, ілюструє рис.

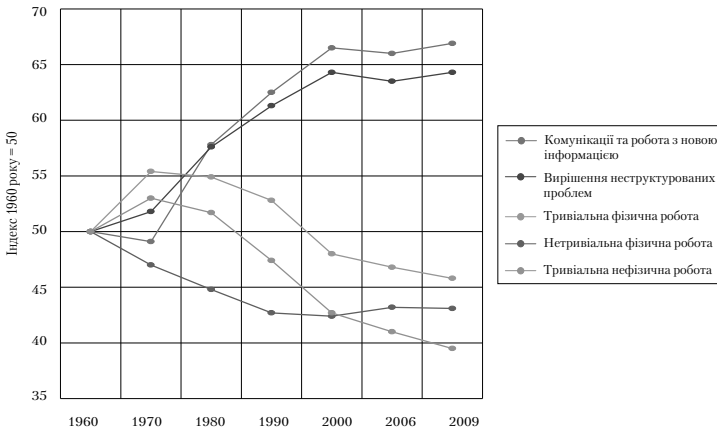

Рис. Динаміка типів виробничих завдань в економіці США у 1960–2009 рр.¹⁶

Проблема зміни ставлення системи освіти до суб'єктності учня і студента є актуальною для багатьох розвинених країн, проте із цього погляду пострадянські країни перебувають в гіршому становищі, що зумовлено фундаментальними особливостями радянської освіти, спадщина якої й досі багато в чому визначає траєкторію розвитку освітніх систем пострадянських суспільств.

¹⁶ Frank Levy, Murnane. Dancing with robots: Human skills for computerized work // Levy Frank, Murnane J. Richard [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://content.thirdway.org/publications/714/Dancing-With-Robots.pdf>

Ще одна негативна риса сучасної вітчизняної освіти, спричинена дією радянсько-російського чинника, полягає в інтелектуальній орієнтованості деяких учителів, викладачів і адміністраторів освіти на Росію, що часто виступає джерелом далеко не завжди продуктивних ідей. Цьому сприяє ще один важливий застарілий недолік – недостатнє знання іноземних мов, крім російської. За таких умов Москва нерідко досі сприймається як центр тяжіння, приклад якого часто наслідується через відсутність легкого доступу до інших можливих варіантів. Саме тому для української науки реальну небезпеку становлять можливі спроби деяких посадовців здійснити «реформування» академії за московським зразком. А одна з потенційних загроз для вітчизняної середньої і вищої освіти, пов'язана із сучасними російськими сумнівними новаціями, полягає у копіюванні освітнього бюрократизму, який підміняє зміст освітньої діяльності численними звітами «встановленого зразка», які, зрештою, визначають і зарплату вчителя, і результати атестацій, і обсяги фінансування навчального закладу¹⁷. Зазначена потенційна небезпека є для вітчизняної освіти особливо гострою з огляду на те, що повністю вкладається у формальні рамки «підвищення рівня прозорості, підзвітності й економічної ефективності», а також може передбачати інтенсивне використання новітніх комп'ютеризованих систем документообігу для складання і надання, по суті, непотрібних звітів.

До окремої групи явищ, зумовлених дією радянсько-російського чинника в освітній системі України, необхідно віднести проблеми, пов'язані із впливом пострадянської неоімперської Російської Федерації. Вони переважно стосуються спроб нав'язування українській освіті вигідних владі РФ цінностей та ідеології, інтерпретації подій минулого, посилення позицій російської мови і культури, експансії в Україні міфів «русского мира». У найбільш сприятливий для просування проекту «русского мира» період президентства В. Януковича російська влада воліла не діяти легітимними методами, як-от створення недільних шкіл, надання навчальних матеріалів, проведення культурно-просвітницьких заходів тощо, а здійснювала свою політику через довірених високопосадовців, одним із яких став тодішній міністр освіти і науки Д. Табачник. В Україні фактично було запроваджено російську модель 11-класної середньої освіти і відкинута 12-класну європейську. У сфері викладання історії здійснювалася цілеспрямована політика повернення до проросійської, неорадянської концепції української історії: заперечення Голодомору як геноциду українського народу, повернення до терміна «Велика Вітчизняна війна» і відповідних інтерпретацій подій 1941–1945 рр., вилучення з підручників і

¹⁷*Петрова Н. Экономика без умных / Н. Петрова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2708948>*

ЗНО матеріалів про українців, які боролися за національне визволення¹⁸. Русифікаторські тенденції торкнулися й викладання літератури. Ухвалена наказом МОН України від 26 січня 2011 р. № 58 Концепція літературної освіти закріплювала особливу роль російської літератури і закладала домінування у шкільному курсі зарубіжної літератури курсу російської літератури, що мало на меті прищеплення українським школярам російських духовних цінностей («духовних ідеалів слов'янства в умовах глобалізації світового простору»), моделей поведінки, уявлення про Москву як найважливіший культурний, світоглядний та інтелектуальний орієнтир¹⁹. Також, як зазначає М. Стріха, за період президентства В. Януковича «надзвичайно активізувалися міжнародні контакти з Росією в освітній царині. Водночас було фактично поховано ідею спільного українсько-польського університету, який допомагав би українським магістрантам і аспірантам інтегруватися до європейського освітнього простору»²⁰.

Поза сумнівом, найбільш трагічним результатом діяльності «русько-го мира» в Україні сьогодні є гуманітарна катастрофа на Донеччині і Луганщині. Поряд із критично важливими об'єктами енергетичної, транспортної, комунальної інфраструктури бойовики так званих «народних республік» руйнують дитячі садки, школи, університети. 2014/2015 навчальний рік у регіоні вчасно змогли розпочати лише близько половини загальноосвітніх шкіл. Масовим явищем стали ганебні випадки незаконного захоплення навчальних закладів на окупованих територіях, переслідування освітян-патріотів, заборони вивчення української мови та історії України. Захоплені сепаратистами навчальні заклади приречені на маргіналізацію, зниження якості освіти до критично низького рівня, невизнання їх дипломів та атестатів. І це величезна людська проблема тисяч дітей і батьків, які сьогодні через злочинні дії терористів та їхніх російських покровителів не можуть отримувати нормальну освіту, втрачаючи шанс на повноцінне життя в майбутньому. Не можна забувати, що передумовою нинішнього катастрофічного становища стало певне живильне середовище у поглядах і настроях частини жителів краю, яке формувалося упродовж багатьох років представниками місцевих владних, бізнесових та – далеко не в останню чергу – інтелектуальних еліт, передусім представників сфери освіти.

¹⁸ Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». – К. : НІСД, 2014. – С. 50–51.

¹⁹ Про затвердження Концепції літературної освіти : наказ МОН від 26.01.2011 р. № 58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/13508/>

²⁰ Стріха М. Тож яку державу вони будують? (спроба аналізу гуманітарної політики нової влади) / М. Стріха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/Strikha_Politika.htm

1.4. Російська експансія в мовно-культурному просторі та сфері історичної пам'яті

Російська мова очільниками російської влади завжди розглядалася як один з інструментів збереження впливу Росії на пострадянському просторі, а також мова міжнаціонального спілкування, культурна основа імперських інтеграційних процесів. У цьому контексті розширення сфери використання російської мови в Україні, підвищення її офіційного статусу завжди вважалося пріоритетним напрямом політики РФ стосовно нашої держави.

У проекті «Основ державної культурної політики» РФ, розробленому наприкінці 2013 р. та винесеному на широке обговорення у 2014 р., зазначалося: «Розвиток російської мови передбачає її цілеспрямовані зусилля з її просування у світі, з підтримки і розширення російськомовних спільнот в іноземних державах <...> Розвиток російської мови включає в себе <...> боротьбу проти її витіснення державними мовами інших країн <...> Це необхідно для того, щоб у картині світу сучасних жителів планети максимально можливою мірою була присутня російська оцінка поточних подій»²¹. Хоча цей пасаж не увійшов до остаточного варіанта, затвердженого указом президента РФ 24 грудня 2014 р., можна припустити, що це той випадок, коли прямолінійні положення проекту говорять про реальні тенденції державної політики більше, ніж пом'якшені і згладжені формулювання офіційно прийнятого документа.

На сьогодні базовим документом із реалізації російської мовної політики є Федеральна цільова програма «Російська мова» на 2011–2015 роки²². Наприкінці минулого року урядом РФ було схвалено концепцію Федеральної цільової програми «Російська мова» на 2016–2020 роки. За цілями і завданнями вона принципово не відрізняється від нині чинної, однак у її положеннях велику увагу приділено фінансово-економічним і геополітичним ризикам, пов'язаним із подіями 2014 р., зокрема із введенням санкцій, які можуть негативно вплинути на виконання положень документа²³.

Метою чинної програми визначається «підтримка, збереження і поширення російської мови, у тому числі серед співвітчизників, що проживають за кордоном». На першому місці – «підтримка російської мови

²¹ *Основы государственной культурной политики (проект)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2014/05/15/osnovi-dok.html>

²² *О Федеральной целевой программе «Русский язык» на 2011–2015 годы* : постановление Правительства Российской Федерации от 20.06.2011 г. № 492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svn.rs.gov.ru/sites/svn.rs.gov.ru/files/Postanovlenie_Pravitelstva_ot_20-06-2011_no492.pdf

²³ *Концепция Федеральной целевой программы «Русский язык» на 2016–2020 годы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://government.ru/media/files/pdf>

як основи розвитку інтеграційних процесів у державах – учасницях Співдружності Незалежних Держав» і лише на другому – «задоволення мовних і культурних потреб» згаданих «співвітчизників». З-поміж проблем, що зумовлювали актуальність програми, значилися «зниження активності інтеграційних процесів у державах – учасницях СНД і країнах Балтії; зниження престижу Росії у світовому співтоваристві».

Підтримка та пропаганда російської мови і культури за кордоном передбачається і Програмою роботи зі співвітчизниками, що проживають за кордоном, на 2015–2017 роки²⁴.

Реалізацію згаданих програм покладено на державні органи РФ: Міністерство освіти і науки та Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, що проживають за кордоном, і з міжнародної гуманітарної співпраці (Росспівробітництво), а також МЗС, Міністерство культури, Росдрук, Ростуризм, Росмолодь та ін. Їх діяльність на території України спрямовується насамперед на ті групи українських громадян, які, попри фактичний стан неоголошеної війни, продовжують ідентифікувати себе як «російські співвітчизники». Але політична ситуація в Україні унеможливила такі передбачені другою програмою заходи «громадських об'єднань співвітчизників», як «святкування 70-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні», «міжнародна акція «Георгіївська стрічка», «фестивалі, присвячені Дню Росії», внесла корективи у плани підтримки цих об'єднань з боку РФ.

Що стосується України, то згадані цілі унеможливають самопозиціонування нашої держави у статусі інтегрального складника ідеології «русского мира», а українського народу – як частини триєдиного «русского народа». Згідно з цією ідеологією потенційними «російськими співвітчизниками» є всі українці (можливо, за винятком жителів Галичини). Найбільш ефективною стратегією російської мовно-культурної експансії в Україні завжди була «інтеріоризація» її цілей і завдань, нав'язування їх українському суспільству як його власних. Найбільш вдалим результатом цієї політики в минулі роки можна вважати прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики», зміни у викладанні вітчизняної історії ХХ ст. під час перебування на посаді міністра освіти і науки Д. Табачника, збереження російськомовним продуктом домінуючих позицій на книжковому ринку і телебаченні.

Реальна мовно-культурна експансія Росії в Україні здійснюється поза офіційними державними програмами і відбувається у вигляді процесів, що вже давно мають вигляд спонтанних. Тому припинення або суттєве послаблення протягом останнього року діяльності бага-

²⁴ *Программа работы с соотечественниками, проживающими за рубежом, на 2015–2017 годы* : распоряжение Правительства РФ от 19.11.2014 г. № 2321-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russkoepole.de/images/flash/ZX-iQGZwhcwc.pdf>

твох колективних та індивідуальних агентів російського впливу суттєво не змінили ситуацію на краще.

Нині, за твердженнями політиків і осіб, безпосередньо пов'язаних із книговидавництвом та книгорозповсюдженням, частка російської книги становить близько 80 % книжкового ринку України, причому на відміну від інших присутніх на ньому іноземних книг російською представлено всі напрями, жанри (намагання задовольнити будь-який читацький попит). Порівняно з попередніми роками пропозиція російської книги в Україні не зменшилася, а навіть дещо збільшилася.

У липні 2014 р. віце-прем'єр-міністр України О. Сич заявив про необхідність ліцензування і квотування російської книжкової продукції, щоб протягом кількох наступних років знизити її обсяг на ринку до 50 %. Ця пропозиція широко обговорювалася у професійному середовищі, однак навіть її прибічники вказували на значні труднощі її реалізації. Йдеться про два принципово різні завдання. Ліцензування спрямоване на досягнення якісних результатів – перешкоджання проникненню на книжковий прилавок і полиці літератури антиукраїнського, російсько-шовіністичного, імперського змісту. Метою квотування є зменшення кількості російських книг незалежно від їх змісту. Головною перешкодою для виконання обох завдань є різноманітність каналів книжкового імпорту. Не всі з них піддаються контролю з боку держави і не всі є легальними. А саме останніми переважно і надходить згадана література.

Процедура ліцензування має передбачати створення спеціального органу на кшталт Головного управління з питань літератури та видавництва (Головліту) радянських часів, а інакше, без професійного підходу, вона перетвориться на чисту профанацію. Однак існують сумніви у законності такого цензурного органу, тим більше, що офіційно Україна не перебуває у стані війни, який дозволяє певне обмеження конституційних прав і свобод.

Щодо квотування імпорту російської книги, то виникає проблема заповнення звільненої ніші відповідною україномовною продукцією. Навіть якщо не враховувати мовні уподобання читачів, залишаються сумніви, чи зможуть українські видавництва виконати це завдання найближчим часом не лише з кількісного, а й з якісного погляду. У будь-якому разі для його реалізації має бути попередньо досліджений читацький попит, спрогнозовані проблеми фінансово-економічного характеру, задіяний великий контингент перекладачів.

Російська продукція принаймні до другої половини 2014 р. не здавала своїх позицій і на українському телебаченні. За результатами моніторингу десяти найбільш рейтингових телеканалів, проведеного активістами громадянського руху «Відсіч» у вересні 2014 р., частка російського контенту на телеекранах перевищувала 40 %, а на деяких каналах коливалася в межах 70–90 %. Таким чином порушувалася ст. 9 Закону Украї-

ни «Про телебачення і радіомовлення», якою передбачено, що «у загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 50 відсотків має становити національний аудіовізуальний продукт або музичні твори українських авторів чи виконавців». Якщо брати за показник не країну походження, а мову, то обсяг російськомовного контенту становив загалом понад 60 %, а на деяких каналах перевищував 90 %²⁵.

9 травня 2015 року згадана стаття Закону України «Про телебачення і радіомовлення» була доповнена новим пунктом, згідно з яким «мовник не має права розповсюджувати аудіовізуальні твори, у яких заперечується або виправдовується злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, створюється позитивний образ осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії» тощо. Починаючи із серпня 2014 р. під заборону за критеріями, які були пізніше затверджені Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», потрапили 206 російських фільмів та серіалів. Крім того, згідно з цим законом були заборонені 162 російські фільми й серіали, створені після 1 січня 2014 р., у тому числі й ті, які не містять «популяризації або пропаганди органів держави-агресора та їхніх окремих дій»²⁶.

Отже, насамперед було заборонено фільми, що містять пропагандистський елемент. Їх легко замінити на телеекранах російськими та радянськими фільмами і серіалами, політично нейтральними за змістом, які, однак, можуть створювати привабливий та близький українському глядачеві образ сучасної Росії або колишнього СРСР. Адже м'яка, ненав'язлива сугестія діє ефективніше, ніж прямолінійна пропаганда.

Заборона трансляції фільмів і серіалів, створених після 1 січня 2014 р., може в перспективі призвести до зменшення на телеекранах обсягу російського контенту. Однак, як і у випадку з книгами, це не вирішує головної проблеми – заміщення його українським контентом.

Що стосується обсягу російськомовного продукту на телебаченні, то згідно з чинним законодавством обмежити його практично неможливо, оскільки це суперечило б ст. 24 Закону України «Про засади державної мовної політики», у якій ідеться про те, що «обсяги загальнодержавного, регіонального і місцевого мовлення державною мовою,

²⁵ *Інфографіка: Обсяги російського контенту на ТБ не тільки не зменшуються, а навіть зростають* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/blog/krystofer/read/56126/Infografika_Obsagy_rosijskogo_kontentu_na_TB_ne

²⁶ *У Державному агентстві України з питань кіно відбувся брифінг для ЗМІ щодо набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dergkino.gov.ua/ua/events/show/375/v_derzhavnomu_agentstvi_ukrayini_z_pitan_kino_vidbuvsya_brifing_dlya_zmi_shchodo_nabrannya_chinnosti_zakonom.html

регіональними мовами або мовами меншин <...> визначаються самими мовниками». До того ж законодавче визначення «національного аудіовізуального продукту» не містить мовного критерію.

Ще одна з ліній фронту в «гібридній війні» України з Росією проходить у площині історичної пам'яті. Із 2014 р. в російській пропаганді, публічних заявах державних діячів, офіційних документах псевдоісторична аргументація використовується для виправдання як незаконної анексії Криму, так і загалом агресивної політики Росії щодо України.

У посланні президента РФ до Федеральних зборів 2014 р. стосовно Криму було заявлено: «Сама територія стратегічно важлива, тому що саме тут знаходиться духовний виток формування багатолікої, але монолітної російської нації і централізованої Російської держави <...> Саме тут, у Криму, в давньому Херсонесі <...> прийняв хрещення князь Володимир, а потім хрестив усю Русь <...> Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше і назавжди усвідомили себе єдиним народом. І саме це дає нам підстави говорити, що для Росії Крим, давня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення»²⁷. У деяких російських інтернет-публікаціях Київ порівнюється з Косово: як в останньому залишаються духовні витoki і святині православних сербів, так у першому знаходяться духовні витoki і святині російського народу²⁸. Отже, і столиця України потрапляє до переліку російської «сакральної спадщини», що може слугувати виправданням наступної ескалації агресії. Імовірно, ця тема розвиватиметься у зв'язку з відзначенням 1000-річчя смерті князя Володимира.

Російська сторона також тенденційно використовує в сучасному контексті поняття та уявлення часів Другої світової війни. Застосування щодо українців, які борються за незалежність і територіальну цілісність своєї держави, таких визначень, як «нацисти», «фашисти», «бандерівці», є свідомим наміром скомпрометувати Українську Державу та Український Народ в очах російської громадськості і цивілізованого світу. Через ЗМІ та публікації, що претендують на науковість, нав'язується думка, що ОУН і УПА були колаборантами нацистської Німеччини, а ті, хто здобили Революцію Гідності і прийшли до влади в її результаті, є їх ідеологічними та політичними спадкоємцями. Отже, боротьба проти них є законною і справедливою, а Захід, підтримуючи Київ у протистоянні з Москвою, робить величезну помилку, якщо не злочин. Як символічний акт, що мав зміцнити цю позицію, варто роз-

²⁷ *Послание* Президента Федеральному Собранию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>

²⁸ *Булчук Н.* «Главная цель Запада – это, конечно, Россия!». Посол Сербии в России Славенко Терзич о России, Сербии, Византии и корнях современной русофобии / Н. Булчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/78801.htm>

глядати широко розрекламоване та надзвичайно мілітаризоване святкування в Росії 70-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Боротьба за історичну пам'ять ведеться і на міжнародному рівні. Як її інструмент можна розглядати резолюцію Генеральної асамблеї ООН «Боротьба з героїзацією нацизму, неонацизму та іншими видами практики, які сприяють ескалації сучасних форм расизму, расової дискримінації, ксенофобії та пов'язаної з ними нетерпимості», прийняту 21 листопада 2014 р. за ініціативою Росії. Подібні резолюції з подання Росії ухвалювалися і в 2012 та 2013 рр. Минулого року країни ЄС утрималися від голосування, а США, Канада й Україна висловилися проти.

Водночас російські політики вкрай негативно ставляться до спроб поставити в один ряд нацизм і сталінізм як однаково злочинні політичні режими ХХ ст., таких, наприклад, як резолюція Парламентської асамблеї ОБСЄ «Воз'єднання розділеної Європи: заохочення прав людини і громадянських свобод у регіоні ОБСЄ у ХХІ столітті» (2009). При цьому в самій Росії здійснюється юридичний і моральний тиск на громадські організації, які досліджують злочини правлячого режиму часів СРСР.

Не дивно, що прийняття Верховною Радою України законів «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» і «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» викликало відповідну реакцію як у Росії, так і в певних колах на Заході. Ці закони були піддані досить поверховим, часто викривленим тлумаченням, і Президенту України П. Порошенку рекомендувалося не підписувати їх, оскільки вони нібито суперечать фундаментальному для цивілізованого світу праву на свободу слова і навіть «забезпечуватимуть комфорт і підтримку тим, хто прагне знесилити і розділити Україну»²⁹. Характерно, що один з тих, хто підписав цитований лист, адресований Президенту і Голові Верховної Ради України, канадський історик українського походження Джон Пол Химка у деяких своїх оцінках Революції Гідності та її результатів фактично солідаризується з російськими пропагандистами³⁰.

Нині, коли згадані закони вже підписані Президентом України, російська сторона спробує розіграти «польську карту», актуалізувавши тему Волинської трагедії 1943 р. Ця тема, як і інші, пов'язані з відносинами українців та поляків під час Другої світової війни і в повоєнні роки, є надзвичайно контроверсійною та болісною для обох сторін. Можна, однак,

²⁹ *Open Letter from Scholars and Experts on Ukraine Re. the So-Called «Anti-Communist Law»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krytyka.com/en/articles/open-letter-scholars-and-experts-ukraine-re-so-called-anti-communist-law>

³⁰ *Химка Джон-Пол*. Історичні передумови регіонального конфлікту в Україні / Джон-Пол Химка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine.political-critique.org/2015/05/istorychni-peredumovy-regionalnogo-konfliktu-v-ukrayini/>

сподіватися, що польські політики, громадські діячі й науковці виявлять виваженість та тверезість і не забудуть позицію Росії щодо питань реабілітації жертв розстрілів у Катині, розслідування обставин «августовської облави» (від м. Августов) 1945 р., коли були затримані та зникли безвісти близько 600 членів польського антирадянського підпілля, тощо³¹.

У цій ситуації українська політика національної пам'яті повинна мати наступальний характер, спрямовуватися на остаточне руйнування радянських інтерпретацій і міфів української історії, формувати та стверджувати українську позицію щодо трагічних подій ХХ ст., пересудім Другої світової війни.

РОЗДІЛ 2.

ПРІОРИТЕТИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

В УМОВАХ ЗОВНІШНІХ І ВНУТРІШНІХ ВИКЛИКІВ

2.1. Подолання негативних впливів у вітчизняній освіті

Розвиток системи освіти, якого потребує Україна, залежить від спроможності вирішити давно назрілу проблему подолання численних негативних рис радянської спадщини, які досі зберігаються як на рівні змісту навчального процесу і особливо його організації, так і у ментальності та системі мислення багатьох освітан. Крім того, російська агресія проти України, розпочата 2014 р., ставить перед вітчизняною освітою завдання ефективної протидії згубному впливу неоімперської гуманітарної агресії. Таким чином, двома магістральними напрямками подолання негативного радянсько-російського впливу на вітчизняну освіту є, по-перше, її модернізація та європеїзація і, по-друге, подолання наслідків російської гуманітарної експансії.

Соціально-економічний розвиток нашої країни в руслі європейських і загальносвітових тенденцій та нагальна потреба подолання радянських пережитків в освіті зумовлюють низку пріоритетних напрямів модернізації національної освітньої системи. У середній школі це, зокрема, реальне оновлення змісту освіти з посиленням ролі патріотично-виховного компонента, поступовий перехід до профільного навчання у старших класах, підвищення уваги до охорони здоров'я школярів, подальше удосконалення ЗНО, яке, довівши свою дієвість, має бути єдиним критерієм вступу до ВНЗ.

³¹ *Wojciechowski Marcin*. Katyń to nie wszystko / Marcin Wojciechowski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wyborcza.pl/1,76842,10535929,Katyn_to_nie_wszystko.html#ixzz1bxJ4dGj6; *Syndrom zatrzaśniętych archiwów* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naszdzienik.pl/polska-kraj/60064,syndrom-zatrzaśniętych-archiwow.html>

На всіх освітніх рівнях необхідно підвищувати обсяги і якість вивчення англійської та інших іноземних мов. Цей пріоритет розвитку освіти декларується на найвищому рівні й увійшов до програмної Стратегії сталого розвитку «Україна-2020». Знання школярами іноземних мов внесено до переліку ключових показників названої Стратегії: до 2020 року «75 % випускників загальноосвітніх навчальних закладів володітимуть щонайменше двома іноземними мовами, що підтверджуватиметься міжнародними сертифікатами»³². Успіх реформування освіти безпосередньо залежить від педагогічних працівників, тому навіть у найскладніших економічних умовах неприпустимим є зниження заробітної плати вчителів. Сама система оплати праці педагогів має змінитися таким чином, щоб стимулювати постійне професійне зростання.

Основою оновлення вітчизняної освіти може і має стати ухвалення нового Закону України «Про освіту» та належна імплементація й удосконалення чинного Закону України «Про вищу освіту»³³. У галузі вищої освіти ключовим реформаторським принципом є розширення академічної автономності ВНЗ при одночасному зростанні ступеня їх відповідальності за професійний рівень своїх випускників.

Необхідно наголосити, що для досягнення справжньої незалежності українських вищих навчальних закладів від бюрократичного диктату є приведення структури підготовки фахівців і державного замовлення у відповідність до реальних потреб держави, суспільства та національної економіки. Вільне розпорядження заробленими коштами, а отже, і реальна автономія ВНЗ стають можливими тільки у разі надходження переважної їх частини не з державного бюджету, а безпосередньо від студентів та майбутніх роботодавців (включно з державними підприємствами, організаціями, установами). Без урахування міркувань соціально-політичного характеру держава має надавати можливість повністю або частково безкоштовно здобувати вищу освіту:

- за спеціальностями і в обсягах, реально затребуваних державним сектором економіки та системами забезпечення критично важливих суспільних благ (оборона, освіта, медицина тощо), а також за тими спеціальностями і в обсягах, стосовно яких існують достовірні (підтверджені роботодавцями й експертною спільнотою) прогнози щодо їх затребуваності приватним сектором економіки;
- абітурієнтам, які виявили набагато вищі за середні здібності до подальшого навчання.

³² *Про Стратегію* сталого розвитку «Україна-2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245>

³³ *Про вищу освіту*: закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

У більшості інших випадків обґрунтована, виражена й поступова реструктуризація та оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за умови реальної децентралізації системи вищої освіти, автономізації ВНЗ, зниження рівня корупції і запровадження незалежної системи контролю якості освіти не тільки матиме позитивні наслідки для державного бюджету, а й знайде розуміння в суспільстві, у якому ще протягом тривалого часу вища освіта залишатиметься затребуваною.

Важливим джерелом фінансування діяльності університетів також мають стати такі види діяльності як наукові дослідження на замовлення держави, українських і зарубіжних підприємств, наукових фондів, а також надання різноманітних освітніх послуг у межах розвитку національної системи освіти протягом життя.

Одним із помітних недоліків української системи вищої освіти, успадкованих від радянських часів, є доволі високий ступінь закритості, брак продуктивних міжнародних зв'язків і, як наслідок, недостатній ступінь використання експортного потенціалу вітчизняної вищої освіти. Впровадження реальної автономізації українських університетів сприятиме вирішенню і цієї проблеми. Додатковим позитивним чинником у цьому аспекті є важлива глобальна тенденція розвитку освіти, що спостерігається упродовж останніх двох десятиліть, – постійне швидке зростання освітніх бюджетів.

Загальний обсяг світового ринку освітніх послуг на початок 2010-х років становив понад 4,4 трлн доларів (що майже втричі перевищує сукупний військовий бюджет усіх країн світу), тоді як у 2000-му – 2,3 трлн доларів. За прогнозами фахівців, які передбачають збереження і навіть збільшення високих поточних темпів зростання світового освітнього ринку, 2017 року його обсяг перевищуватиме 6,3 трлн доларів, при цьому найбільші обсяги зростання фінансування припадуть на вищу освіту та державну і корпоративну освіту протягом життя³⁴. Збільшення витрат на освіту відбувається внаслідок зростання попиту на освітні послуги, у тому числі і на міжнародному ринку, а це своєю чергою дає можливість додаткового залучення зарубіжних студентів до навчання в українських ВНЗ. Однак ефективніше й більш інтенсивне використання експортного потенціалу української вищої освіти можливе тільки за умови наявності належної мотивації для ВНЗ, яка передусім забезпечується правом на вільне розпорядження заробленими коштами. Отже, академічна та фінансова самостійність стимулюватиме українські ВНЗ до підвищення якості освіти й активнішої роботи на світовому освітньому ринку, такими чином дієво сприяючи подо-

³⁴ *Strauss V.* Global education market reaches \$4.4 trillion – and is growing / *V. Strauss* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/blogs/answer-sheet/wp/2013/02/09/global-education-market-reaches-4-4-trillion-and-is-growing/>

ланню ще одного аспекту радянської спадщини в освіті – закритості освітньої системи.

Автономія фінансово-економічної діяльності університетів, академій та інститутів відкриває шляхи ефективної комерціалізації результатів наукових досліджень, створення інноваційних виробництв, налагодження взаємовигідної співпраці з вітчизняними й зарубіжними підприємствами. Якість освіти гарантуватиметься Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, до складу якого увійдуть провідні освітяни, науковці та представники студентства і роботодавців. Поряд із роботою Національного агентства в Законі України «Про вищу освіту» також передбачено функціонування незалежних установ оцінювання та забезпечення якості освіти за сучасною європейською моделлю.

Ще однією гострою соціально-економічною проблемою, успадкованою від останнього періоду існування СРСР, є хронічний брак соціальної мобільності громадян. Ця проблема коріниться у штучному обмеженні свободи вибору та зміни життєвого шляху, яке здійснювалося в Радянському Союзі з метою збереження максимального контролю верхівки влади над суспільством. Зазначена тенденція набула в ті часи наочного вираження в реакційних за своєю суттю архаїзаторських ініціативах влади на зразок «формування трудових династій», «молодь залишається в селі» тощо. Унаслідок падіння виробництва та уповільнення розвитку економіки до негативних показників у нові часи згадана проблема в Україні набула надзвичайної гостроти. Не маючи можливостей для поліпшення свого соціально-економічного становища, значна частина громадян України знаходить вимушений вихід у тіньовій економічній діяльності та еміграції. Подоланню цієї негативної тенденції може дієво сприяти розвиток освіти протягом життя, яка дає змогу людям різного віку змінювати траєкторію свого професійного і життєвого шляху відповідно до вимог часу та нових можливостей. Як свідчить європейський і світовий досвід, безперервна та дистанційна освіта, у якій широко використовуються новітні інформаційні технології і який властива висока адаптивність до потреб ринку праці, здатна виступити потужним чинником забезпечення економічного зростання й оновлення самої системи освіти, подолання залишків архаїчної радянської ментальності в українській освіті.

Поза сумнівом, українська освіта сьогодні змушена функціонувати у дуже непростих умовах, що пов'язано з низкою застарілих проблем, які ще більше загострюються внаслідок іноземної агресії. Хронічне недофінансування, зумовлене реаліями неререформованої економіки, скорочення кількості учнів і студентів, розбалансованість освітньої інфраструктури закономірно спонукають до пошуків можливостей оптимізації витрачання бюджетних коштів. Однак при вирішенні цього завдання не можна допускати ослаблення чи руйнування життєво важливих склад-

ників вітчизняної освітньої системи. Навіть у найскладніших умовах необхідно пам'ятати, що мета полягає у збереженні наявного і творенні нового людського капіталу, а аж ніяк не в безвідповідальному руйнуванні української освіти під прикриттям модернізаційних гасел. Під час реформування української освітньої системи варто постійно зважати на її, без перебільшення, унікальне соціально-економічне й політичне значення та масштабність, а кожна ініціатива і кожен крок мають базуватися на чіткому розумінні усіх позитивних та негативних наслідків.

Реальність іноземної агресії висуває нові нагальні вимоги до вітчизняної освітньо-наукової системи, пов'язані з необхідністю зміцнення гуманітарної безпеки Української Держави. Нинішню кризу на Донбасі значною мірою уможливили відсутність поступального розвитку в контексті єдиного загальноукраїнського освітнього, інформаційного й культурного поля, переважна орієнтація на радянсько-російські зразки. Тому одне з найбільш нагальних завдань для системи освіти сьогодні – активізація виховної роботи, одночасно спрямованої на зміцнення патріотизму і на прищеплення європейських орієнтирів розвитку Української Держави. Права і свободи людини, європейські цінності, громадянська активність, відкритість до позитивних змін, подолання корупції, готовність обстоювати власні переконання й боронити Українську Державу мають стати невід'ємною частиною оновленого змісту виховної та навчальної роботи в системі освіти на всіх її рівнях. Вітчизняна система освіти має функціонувати як потужний засіб утвердження української державницької свідомості й ідеології насамперед серед учнівської і студентської молоді та в учительсько-викладацькому середовищі, яке, поряд із засобами масової інформації, відіграє важливу роль у формуванні думки широкого загалу. Для ефективного подолання неоімперського впливу Росії на гуманітарну сферу України і, зокрема, освітню систему необхідно вирішити низку завдань, що водночас сприятиме оновленню системи освіти та пришвидшенню її розвитку.

З огляду на провідну роль російської мови в концепції проекту «руський мир», який є ідеологічною основою агресії проти України, важливим складником протидії є посилення якості вивчення української мови у школах, закладах професійної освіти та ВНЗ з наголосом на універсальності її вживання в найрізноманітніших життєвих контекстах. Для школярів і студентів в усіх областях нашої держави українська має стати не тільки мовою навчання та офіційної сфери, а й переважною мовою щоденного вжитку у професійному, діловому, побутовому спілкуванні. Для виконання цього завдання необхідно удосконалювати навчальні програми з української мови й літератури, запроваджувати елементи сучасної медіаосвіти в існуючі навчальні курси.

У шкільних навчальних курсах історії, суспільствознавства, предметах гуманітарного циклу у ВНЗ варто приділяти більшу увагу фор-

муванню української ідентичності та цілісного україноцентричного бачення минулого і майбутнього нашої держави, подоланню російсько-радянських історичних міфів та радикальному відходу від орієнтації на російську культурно-інтелектуальну «метрополію». Курси гуманітарного циклу мають формувати в учнів і студентів уявлення про Україну як невід'ємну частину єдиної європейської цивілізації, базовану на спільних принципах, цінностях та інтерпретаціях історичних фактів, докорінно відмінних від засад кремлівської ідеології «русского мира».

Більшу увагу в системі освіти необхідно приділяти кадровим питанням задля недопущення використання шкільних класів і університетських аудиторій як майданчиків поширення антиукраїнської пропаганди, а також міфологем «русского мира». На жаль, на Донеччині та Луганщині деякі викладачі ВНЗ й учителі середніх шкіл на різних рівнях виступили ідеологічними лідерами проросійського сепаратизму. Варто також зауважити, що живильним середовищем для надзвичайно швидкого піднесення позицій сепаратизму на Донбасі стала слабкість тут української ідентичності, спричинена не в останню чергу і незадовільною роботою системи освіти регіону.

У заходах щодо подолання російського впливу на молодь і суспільство загалом особливе місце належить сучасній медіаосвіті, що нині активно впроваджується у вітчизняних школах та університетах. Необхідно звернути особливу увагу на те, що після вичерпання потенціалу сепаратизму в окремих регіонах України російська сторона може вдатися до більш активного використання засобів публічної політики і, відповідно, традиційних та нових медіа в реалізації стратегії, спрямованої на дестабілізацію України. Наступний етап протистояння в інформаційному плані може бути складнішим за поточний через перенесення центру прикладення зусиль на сферу публічної політики і громадської активності. Інформаційна агресія проти України з широким використанням традиційних та нових медіа вимагає, поряд із вжиттям адекватних обмежувальних заходів, активної наступальної протидії: 1) заміщення ворожої пропаганди якісним вітчизняним інформаційним продуктом та 2) формування в української медіааудиторії (передусім молоді) критичного ставлення до отримуваної інформації та навчання до аналізу щодо виявлення пропагандистської маніпулятивності. Навички критичного сприйняття інформації в інтернеті і традиційних ЗМІ, аналізу медійних повідомлень, оцінювання їх достовірності та об'єктивності може і повинна формувати українська медіаосвіта. У змістовому плані необхідно посилювати контрпропагандистські, виховні й загальнополітичні складники, у тому числі здатність до критичного аналізу зовнішньополітичних та оборонних контекстів медійних повідомлень, цілей і мотивів їх авторів.

2.2. Формування інноваційної моделі функціонування науки

Сучасний етап розвитку України вимагає значної модернізації економіки та суспільства. Провідну роль у цьому повинна відігравати Національна система інноваційного розвитку, вагомим складником якої має стати формування інноваційної моделі функціонування науки.

Дані звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність у 2014–2015 рр. свідчать, що Україна значно відстає у своєму розвитку від передових країн світу, хоча за минулий рік спостерігається певне поліпшення. З-поміж 144 країн вона посіла 76-те проти 84-го місця у 2013–2014 рр. Дещо поліпшився рейтинг України за критеріями «Технологічна готовність» – з 94-го до 85-го місця. За всіма показниками підіндексу «Інновації» у 2013–2014 рр. Україна поліпшила свій рейтинг, піднявшись з 93-го на 81-ше місце³⁵. Незважаючи на загалом невтішний стан із впровадженням інновацій, за окремими напрямками інноваційних розробок Україна входить до топ-10 країн світу як країна, де планують свої розробки світові лідери або де створюються новітні технології³⁶. Все ж порівняно з провідними країнами рівень вітчизняної науки помітно відстає. Ця тенденція зумовлена відсутністю впровадження наукоємних технологій у виробництво та фінансування науки на належному рівні.

У передових країнах світу понад 3/4 економічного зростання досягається завдяки застосуванню нових знань і впровадженню досягнень науково-технічного прогресу. Сьогодні країнам з інноваційною економікою притаманні такі риси, як домінування у структурі ВВП наукоємних видів господарської діяльності, зростання в експорті частки високих технологій та ноу-хау, значне збільшення інвестицій в інфраструктурі знань (освіта, наука, телекомунікації, інтернет) і зростання частки капіталу бізнес-структур, який витрачається на науку. Початкова межа інноваційної моделі світової економіки визначається на рівні 40 % інновативності, а за показником наукоємності ВВП – не нижче 2,5 %, і досягти цієї межі без здійснення структурних змін у науковій та економічній сферах практично неможливо. Інновативність вітчизняної економіки не перевищує 10–12 %³⁷.

³⁵ *The Global Competitiveness Report 2014–2015: Full Data Edition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

³⁶ Україна входить в топ-10 країн світу за інноваційними розробками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/ukrainavhodit-top-stran-mira-innovatsionnym-1430319524.html>

³⁷ *Сучасна економіка як економіка знань і технологічного розвитку* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uiniei.kiev.ua/viewpage.php?page_467

В умовах глобалізаційних викликів провідним чинником економічної політики України має стати забезпечення розвитку наукової сфери. Розвиток інновацій у країні багато в чому визначається фінансуванням науки і є показником її готовності до побудови суспільства, що базується на знаннях. Учені зазначають, що вплив науки на вирішення проблем технологічного оновлення виробництва в країні і, відповідно, масштабний випуск конкурентоспроможної продукції можливий лише за умови, коли сума витрат на науку перевищує 0,9 % ВВП. Саме тому країни Європейського Союзу у Лісабонській стратегії 2000 р., маючи за мету створити конкурентоспроможні економіку й суспільство, ухвалили рішення про доведення витрат на наукові дослідження та розробки до 3 % ВВП.

Для розбудови економіки й суспільства знань Україна має створити інноваційну модель функціонування науки за найліпшими світовими зразками. Високий інноваційний потенціал науки забезпечують: креативні науковці, раціональна організація науково-дослідних робіт, сучасне технологічне оснащення та інформаційне забезпечення наукової праці, розвинена система впровадження і комерціалізації наукових результатів.

Критики вітчизняної наукової сфери наголошують на неефективній і недемократичній системі управління наукою, неефективному використанні коштів та ресурсів, низькому рівні впровадження та комерціалізації наукових досліджень і розробок, старінні наукових кадрів, слабкій інтегрованості у світову науку тощо. На окремих напрямках взаємодія науки та економіки забезпечила значні позитивні результати. Але загальний вплив науки на економіку, що стимулювало б перехід останньої на інноваційний шлях розвитку, залишається поки що незначним.

Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», ініційована Президентом України в контексті комплексного реформування соціально-економічних відносин, передбачає реформу державної політики у сфері науки й досліджень³⁸. Для формування наукової політики та визначення пріоритетних напрямів розвитку науки, зокрема визначення засад та поетапних кроків реформування наукової сфери, доцільно створити при Президентові України координуючий дорадчий орган – Раду з проблем розвитку науки та освіти. Рада формуватиметься з авторитетних серед світового наукового співтовариства вчених, які мають перспективне бачення розвитку науки, економіки та суспільства. Рада напрацює процедури узгодження рішень з управлінськими структурами, які забезпечать їх реалізацію.

Гостро стоїть питання щодо підвищення ефективності діяльності Національної академії наук України, галузевих академій, галузевих наукових установ, університетської науки. На порядку денному – ре-

³⁸ *Про Стратегію* сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245>

формування їх організаційної структури, підвищення ефективності управління, ліпшого використання та значного оновлення фонду державного майна, що перебуває у користуванні наукових установ. Передусім треба визначити та підтримати ефективно працюючі наукові колективи, сформувати незалежне висококваліфіковане експертне середовище, впровадити ефективну систему атестації наукових кадрів.

Під час формування інноваційної моделі функціонування вітчизняної науки обов'язково мають бути враховані світові тенденції розвитку економіки знань та впровадження інновацій, наявний український науковий потенціал і фінансові можливості, потреби інноваційного розвитку промисловості. Зазначимо базові засади формування інноваційної моделі функціонування вітчизняної науки:

- зміна моделі управління та фінансування наукових установ;
- розвиток адресної підтримки конкурентоспроможних наукових колективів і збільшення ефективності досліджень;
- запуск механізмів омолодження кадрів та підвищення соціального статусу науковців.

Незважаючи на різноманіття науково-технічних стратегій та інструментів їх реалізації у різних країнах, можна виділити два основні напрями концентрації державних зусиль:

- накопичення і розвиток людського капіталу для економіки знань;
- створення інфраструктури, що дозволяє використовувати накопичений досвід і знання та сприяти їх розвитку.

Вітчизняні вчені під час обговорення іноземного досвіду створення інноваційної моделі розвитку науки шукають форми, найбільш придатні для України. Як можливий варіант пропонується європейська модель розподілених дослідницьких інфраструктур. У Європі вони є точками інноваційного розвитку з перспективних напрямів фундаментальної та прикладної науки. Дані структури дозволяють інтегрувати зусилля та ресурси різних організаційних форм (ВНЗ, НДІ, наукових товариств) і їхніх підрозділів (лабораторій, факультетів, кафедр) як усередині окремої країни, так і на європейському рівні, створюючи можливості для реалізації «інформаційного пулу», тобто системи інтенсивного обміну високопрофесійними знаннями, обміну навичками та людьми за наявності необхідної інфраструктури. Українські науковці можуть скористатися ухваленням Європейським Союзом спеціального законодавства, яке допускає створення дослідних інфраструктур у формі міжнародних та міжурядових організацій (*ERIC*) і дозволяє усунути перепони на шляху глобальної інтеграції в Європі за участю третіх країн.

Провідною тенденцією організації наукових досліджень стають стійкі структури наукового співтовариства верхнього рівня, які мають образну назву «інфраструктурна парасолька». Вони створюють інфраструктуру, систему збереження та передачі знань і навичок, а

мобільні колективи, очолювані визнаними лідерами, використовують таку інфраструктуру, зокрема і з віддаленим доступом. Однією з найефективніших «парасольок» на національному рівні для проведення наукових досліджень є Товариство імені Макса Планка (*далі* – Товариство) в Німеччині. Воно об'єднує 80 наукових інститутів, що можуть бути і юридичними особами, має значне бюджетне фінансування. Крім цього, вчені Товариства беруть участь у різних грантових проектах, а також виконують комерційні замовлення. Відкриття нових тем відбувається на конкурсній основі із залученням зовнішньої експертизи. Така система дає змогу виконувати і коротко-, і довгострокові проекти, залишаючись на хвилі світового розвитку³⁹.

Товариство відоме розробленням інноваційних матеріалів і технологій. Його дослідження мають переважно фундаментальний характер, однак головною метою є комерціалізація наукових розробок. При Товаристві створено організацію *Max-Planck Innovation GmbH*, яка допомагає вченим оцінити їхні винаходи, запатентувати їх і заснувати стартап-компанію. Портфолію *Max-Planck Innovation* включає комерціалізацію розробок у таких сферах, як фізика, хімія, біологія, медицина й технології⁴⁰.

Важливим чинником діяльності Товариства є відкриття 63 спільних з університетами і світовими науковими центрами міжнародних дослідницьких шкіл підготовки *PhD*. При таких школах функціонує система дослідницьких груп, що отримують фінансову підтримку протягом п'яти років. Очоловувати такі групи можуть молоді вчені зі ступенем *PhD*. Додаткову перевагу в науковому змаганні мають структури, які можуть забезпечити участь студентів у науковому процесі на етапі підготовки магістрів. Зазначені структури не тільки забезпечують підготовку кадрів вищої кваліфікації у сфері науки, а й постійну взаємодію міжнародної наукової еліти й найбільш талановитої молоді тих країн, у яких ці школи розташовані. Високий рівень фундаментальної науки дає змогу підтримувати дуже високий рівень викладання в провідних університетах.

Таким чином, формування інноваційної моделі функціонування вітчизняної науки можливе у спосіб створення стійких і потужних інфраструктурних «парасольок» для досліджень та системи мобільних наукових колективів, що використовують цю інфраструктуру. «Парасольки» можуть бути локальні й розподілені, наприклад потужний ВНЗ, НАНУ, національна дослідницька інфраструктура за напрямками, міжнародна дослідницька інфраструктура за напрямками, приміром *ERIC*.

³⁹ Дослідницька «парасолька», або Реформа НАНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/doslidnicka-parasolka-abo-reforma-nanu_html

⁴⁰ Аналіз національних інноваційних систем потенціальних стран – партнерів по Новому центру трансферта технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nif.kz/our_activities/international_cooperation/%5b2013-1_2.pdf

Оскільки подальший розвиток науки на інноваційній основі можливий лише на шляху її інтеграції з освітою, необхідно всіляко сприяти проведенню спільних науково-дослідних робіт інститутів НАНУ, галузевих наукових установ та університетів з обов'язковим залученням студентів та аспірантів. Усіляко заохочувати практику, коли викладачі університетів працюють у наукових інститутах на засадах неповної зайнятості і, навпаки, вчені з інститутів читають лекції у ВНЗ. В умовах незначних обсягів фінансування вітчизняним вченим потрібно визначити свої конкурентні переваги в порівнянні з іншими країнами та сконцентруватися на пріоритетних напрямках розвитку науки. Останні мають формуватися на підставі прогнозів розвитку науки й технологій у світі широким колом провідних вітчизняних та зарубіжних вчених і підприємців.

Визначення пріоритетних наукових напрямів повинно забезпечуватися проведенням науково-технологічного форсайту, що дасть змогу виділити сфери науки та підприємництва, які мають намір активно здійснювати модернізацію, базуючись на наявних або очікуваних на світовому ринку технологіях. За прогнозами фахівців, основними тенденціями світового технологічного розвитку є формування глобальних інфокомунікаційних мереж; широке впровадження композиційних матеріалів зі спеціальними властивостями; формування ринку нанотехнологій, перехід від мікроелектроніки до нано- та оптоелектроніки; широке використання біотехнологій, технології альтернативної енергетики.

Україна має перспективи й потенціал науково-технічних досліджень у таких напрямках, як біотехнології та нові речовини і матеріали, де досягнуто здобутків світового рівня. Експерти найбільш успішними з-поміж них називають генетичну інженерію рослин, біофармакологічні та діагностичні розробки, технології виробництва біопалива, нанотехнології й технології напівпровідникових матеріалів. Країна має певні успіхи у сфері фундаментальних і прикладних досліджень композиційних матеріалів. Значний потенціал має Україна у сфері ІКТ, оскільки в нас готують освічених і висококонкурентних програмістів, які працюють на світові організації (наприклад *Microsoft*). На сьогодні Україна посідає четверте місце у світі після США, Індії та Росії за кількістю сертифікованих програмістів⁴¹.

Для вдосконалення управління процесом реалізації міжнародних наукових проектів Україні потрібно виступити ініціатором міжнародних науково-технічних проектів за тими напрямками досліджень, у яких вітчизняна наука найбільш конкурентоспроможна. Втілення зазначених проектів, концентрація наукових сил і ресурсів на перспективних

⁴¹ Україна посіла 4-е місце в світі за кількістю ІТ-фахівців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-posila-4-e-misce-v-sviti-za-kilkisty-ut-fahivciv-119378_.html

розробках дасть можливість українській науці стати лідером хоча б у деяких напрямках світового науково-технологічного поступу; стимулювати науково-дослідну й технологічну співпрацю з розвиненими країнами світу в напрямі формування інформаційного простору для міжнародного трансферу технологій; вжити заходів організаційно-правового характеру щодо спільного використання науково-технічної інфраструктури.

В умовах слабкої затребуваності українською економікою винаходів і розробок досить гостро постає проблема комерціалізації вітчизняних наукових напрацювань. Держава має стимулювати комерціалізацію інновацій через систему заохочень, пільг, зменшення податків. Тому зусилля в інноваційній сфері мають бути спрямовані на створення механізмів капіталізації інтелектуального потенціалу та формування сучасних інститутів економіки знань.

Оскільки на сьогодні українське законодавство недостатньо враховує специфіку роботи наукових інститутів і колективів, на часі – вдосконалення нормативно-правової бази діяльності НАН України, а також пов'язаних з науковою роботою принципів функціонування науково-технічної та інноваційної сфер. Отже, процес формування інноваційної моделі функціонування вітчизняної науки передбачає активізацію вдосконалення законодавчої бази сучасної політики інноваційного розвитку, формування конкурентоспроможного наукового сектору, ринку інтелектуальної власності та структурної перебудови виробництва у спосіб активного розвитку інноваційної інфраструктури, створення та сприятливого функціонування технологічних і наукових парків, бізнес-інкубаторів, інноваційних венчурних, інвестиційних фондів та фінансово-кредитних установ, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції тощо. Забезпечити необхідні організаційно-правові та ресурсні умови для стимулювання фундаментальних і прикладних досліджень має доопрацьована та ухвалена Верховною Радою нова редакція Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Надзвичайно важливо розробити й запровадити модель фінансування наукових проектів, відповідну сучасним світовим зразкам (гранти, преміювання), яка б стимулювала науково-інноваційну діяльність дослідницьких колективів. Задля акумулювання коштів на базі Державного фонду фундаментальних досліджень необхідно створити Національний науковий фонд для грантового фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень і розробок. Особливий наголос потрібно зробити на першочерговому забезпеченні коштами та ресурсами прикладних досліджень і розробок, орієнтованих на підвищення обороноздатності й забезпечення національної безпеки України.

Створення сучасної інноваційної системи є неможливим без тісної взаємодії науки з наукоємним бізнесом і вищою освітою. Це забезпечить неперервний зв'язок у ланцюжку від підготовки висококваліфі-

кованого фахівця до дослідної установи й виробництва, що включатиме технологічні та наукові парки, венчурні фонди, мережі трансферу технологій тощо. В інноваційній сфері широкого запровадження мають набути механізми державно-приватного партнерства.

Розвитку інновацій потужний імпульс дасть інтеграція науки та освіти. На часі створення освітньо-наукових центрів високого рівня, які б забезпечили реалізацію державних пріоритетів інноваційного розвитку, сформуливали засади трансформації науки та освіти в експортно-орієнтовану галузь. Для цього держава має проводити політику фінансового та податкового стимулювання ВНЗ та наукових шкіл, які розвивають науку, спеціалізуються на створенні інноваційних знань.

Вітчизняна наука та освіта мають продовжити інтеграцію в європейське та світове наукові співтовариства. Уряд повинен заохочувати участь українських наукових колективів у міжнародних дослідницьких програмах і створювати умови для довгострокового (понад рік) стажування українських учених за кордоном. З набуттям Україною статусу асоційованого члена Рамкової програми ЄС «Горизонт 2020» отримання доступу до європейських ресурсів працюватиме на збереження й розвиток науково-освітнього потенціалу держави.

Реформа наукової сфери, формування інноваційної системи мають створити умови для подолання негативних тенденцій у віковій структурі наукових кадрів країни, припинення еміграції дослідників, забезпечення соціального захисту співробітників НАНУ та науковців ВНЗ.

Таким чином, досягнення конкурентоспроможності наукової сфери України потребує вирішення низки завдань, поміж яких – підвищення ефективності структур управління та витрачання коштів, які виділяються на підтримку науки, нарощування дослідницького потенціалу на основних напрямках, інвентаризація створених структур вітчизняної інноваційної системи, розвиток інструментів і механізмів координації та взаємодії між усіма учасниками науково-інноваційного процесу.

2.3. Основні засади розбудови партнерської україноцентричної моделі державно-конфесійних відносин

«Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви»⁴², – так стверджує ст. 35 Конституції України. Аналогічний принцип задекларовано й у ст. 5 чинного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: *«Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави»⁴³*. Відповідні правові приписи фактично легітимізують функціонування в країні сепараційної моделі держав-

⁴² Конституція України. – Розділ II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/chapter02.html>

⁴³ Про свободу совісті та релігійні організації : закон України від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/987-12>

но-конфесійних відносин. Інша справа, що ця модель вичерпала власний потенціал, не відповідає духові сьогодення та є реліктом радянської доби. Час від часу вона зазнає нарікань з боку як суб'єктів релігійного життя, так і представників владного й політичного істеблішменту. Нерідко справа доходить до неприхованого порушення останніми положень чинного законодавства, яке регламентує сферу свободи совісті й віросповідання. Драматичність подібної ситуації – дискредитація самого принципу верховенства закону, адже недосконалість правничих норм зовсім не є підставою для їх потурання. Зневажання законом тільки відкриває шлях до анігіляції елементів правової культури, призводить до закоринення в середовищі української громади навичок правового нігілізму.

Нині необхідно насамперед осягнути всю глибину зрушень, що відбулися в соціумі з моменту відновлення незалежності України у 1991 році. Суспільство втратило тотальну одержавленість, властиву попередній епосі. У ньому з'явився помітний громадянський сектор, який генерує активність різнопланових недержавних акторів – економічних, культурних, освітнянських, наукових, а також релігійних. Після повалення комуністичного режиму церкви й деномінації зуміли поновити характерну для них місію соціального служіння. Цілком природно, що конфесії (а вони є органічними суспільними складниками) здійснюють масштабну харитативну діяльність. За майже чверть століття новітньої української історії релігійні організації довели, що їхня соціальна значуща робота вирізняється багатовекторним спрямуванням.

Віросповідні спільноти інтенсивно працюють у напрямі вирішення найширшого спектру проблем: духовно опікуються особами, які втратили працездатність; допомагають з лікуванням малозабезпеченим категоріям населення; організують відпочинок дітей з незаможних родин; облаштовують пункти безоплатного харчування для нужденних; створюють при храмах і монастирях дитячі будинки, школи-сиротинці, соціально-реабілітаційні центри для нарко- й алкозалежних осіб. Доволі активні зусилля релігійні організації докладають задля подолання в Україні епідемії ВІЛ/СНІДу. Під егідою Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (*далі* – ВРЦіРО) та за підтримки Об'єднаної Програми ООН (ЮНЕЙДС) свого часу було затверджено Концепцію та Стратегію протидії ВІЛ/СНІДу, проведено низку міжконфесійних нарад у різних регіонах країни та розроблено систему практичних механізмів роботи з населенням.

Зафіксовано причетність конфесій до ініціювання та реалізації медійних проектів, фундації системи недержавного пенсійного забезпечення, розгортання волонтерського руху з притаманним для нього адресним підходом. Більшість релігійних організацій України продемонстрували патріотичну позицію під час Революції Гідності, засвідчили власну підтримку Українського народу, виступили проти демонтажу авторитарним

режимом В. Януковича демократичних здобутків на ниві національного державотворення. Солідаризація конфесій з Євромайданом втілювалася в низці практичних кроків: осуд будь-яких виявів насильства та кровопролиття; підтвердження права громадян на мирні протестні акції, схвалення й підтримка європейського курсу Української Держави; благословення Євромайдану; надання культових споруд для захисту й тимчасового перебування переслідуваних силовиками мітингувальників і поранених; духовно-моральна опіка поборників європейського майбутнього; участь церковних лідерів у переговорному процесі між владою та опозицією.

В умовах проведення АТО церкви й деномінації не залишаються осторонь чергових труднощів, з якими зіткнулася Українська Держава. Вони, зокрема, опікуються питаннями доставки гуманітарної допомоги для мешканців потерпілих від війни регіонів, виявляють турботу про сім'ї загиблих українських військовослужбовців, переймаються захистом тимчасово переміщених осіб, психологічною реабілітацією бійців ЗСУ. Стосовно реабілітації, то, наприклад, УГКЦ публічно запропонувала воякам із посттравматичним синдромом пройти духовне відновлення у своїх монастирях на Прикарпатті. Таким чином, соціально-громадська активність релігійних організацій сьогодні є беззаперечним фактом. Понад те, попит на неї сформований власне українським суспільством.

Водночас спостерігається істотне поглиблення кооперації між конфесіями та різного роду державними інституціями. У цьому напрямі досягнуто вже чимало. Доречно пригадати угоди другої половини 2000-х років про співпрацю між УГКЦ та ВМС ЗСУ, між УПЦ КП та ВМС ЗСУ, між УПЦ МП та низкою обласних управлінь державного департаменту України з виконання покарань; Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців ЗСУ, ініційований Міністерством оборони України, з одного боку, а з другого – представники семи релігійних інституцій (УПЦ КП, УГКЦ, УПЦ МП, РКЦ, УАПЦ, ВСОЄХБ, ДУМУ); угоду про співпрацю між УГКЦ та МОЗ України. Не можна оминати увагою й процес створення при державних органах центральної влади – Міністерстві освіти і науки України, Міністерстві культури України, Міністерстві оборони України, Міністерстві охорони здоров'я України, Міністерстві закордонних справ України – громадських рад, покликаних взаємодіяти із церквами й деномінаціями за напрямками діяльності відповідних відомств.

Активізувався державно-конфесійний діалог у другій половині 2014 – на початку 2015 рр., що одразу позначилося на рівні нормативно-правового забезпечення сфери свободи совісті й свободи релігії. 27 січня 2015 р. міністр оборони України підписав наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України», який невдовзі пройшов успішну реєстрацію в Міністерстві юстиції України; 11 лютого 2015 р. Верхов-

на Рада України прийняла за основу Законопроект № 1154 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України)»; а 07 квітня 2015 р. парламент підтримав у першому читанні законодавчу ініціативу народних депутатів із фракції «Народний фронт», що надає право релігійним організаціям засновувати навчальні заклади державного стандарту освіти. Крім того, низка проектів нормативно-правових актів у сфері державно-конфесійних відносин перебуває на розгляді в Комітеті Верховної Ради України з питань культури і духовності. Йдеться про Проект закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо запровадження інституту священнослужителів (капеланів) у військових, правоохоронних органах)» від 02 грудня 2014 р. № 1153, проект постанови Верховної Ради України «Про право власності та Право користування релігійних організацій на майно» від 11 грудня 2014 р. № 1436, Проект закону України «Про забезпечення права на свободу совісті у військових формуваннях України» від 26 лютого 2015 р. № 2249, Проект закону України «Про порядок повернення у власність релігійних організацій культових будівель, їх комплексів» від 03 лютого 2015 р. № 2002, Проект закону України «Про внесення змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” щодо назв релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться за межами України» від 04 грудня 2014 р. № 1244, Проект закону України «Про особливості святкування Рош Ха-Шана в м. Умань Черкаської області» від 10 грудня 2014 р. № 1372.

Наведені факти, з одного боку, засвідчують, що *«європейський досвід розвитку державно-конфесійних взаємин у руслі діалогу, консенсусу, паритетності, рівноправності, взаємоповаги поступово реалізується на українських теренах. Держава і релігійні організації розглядаються не як опозиціонери, а як партнери, котрі покликані працювати разом над вирішенням нагальних суспільних проблем»*⁴⁴. Але з іншого боку, активна законотворча діяльність у сфері свободи совісті й віросповідання прямо суперечить ст. 35 Конституції України: не можуть релігійні організації бути відокремленими від держави й одночасно інкорпоруватися в суспільний сегмент, контрольований державою. Численні спроби перетлумачити і спростувати зазначену конституційну норму випливають не з правової логіки, а з принципу політичної доцільності. На тлі того, що реалії державно-конфесійної взаємодії випереджають її правове впорядкування, необхідно діяти системно та змінювати Кон-

⁴⁴ Здіорук С. І. Гармонізація духовного розвитку й утвердження партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні / С. І. Здіорук, В. В. Токман // Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія. – К. : НІСД, 2009. – С. 427.

ституцію. Натомість вітчизняні парламентарі віддають перевагу змінам вибірковим і ситуативним, тим самим лише посилюючи дисонанс чинного законодавства щодо релігії та церкви.

Ще одна вада законодавства – його надмірний лібералізм. Особливо багато запитань викликає досить лояльна процедура реєстрації релігійних організацій. Вона не передбачає певних специфічних вимог (на зразок значної кількості послідовників, наявності суспільного визнання, тривалого періоду існування в національно-культурному просторі, внеску у справу державотворення тощо), як це прийнято у відмінних за своїми духовними й політичними традиціями різних країн Європи. Більшість західно- й східноєвропейських держав досить принципові у ставленні до діяльності конфесій та оцінюють її крізь призму пов'язаності історичного минулого із сьогоденням. Одні з них (Греція, Велика Британія, Грузія, Болгарія, Румунія, Сербія) встановлюють особливі привілеї для історичної церкви, відводять вагому роль державі в регулюванні проблем, пов'язаних із функціонуванням релігійних громад; інші (Угорщина, Хорватія, Словенія) укладають спеціальні угоди із впливовими релігійними об'єднаннями або визначають перелік виділених суспільством конфесій як пріоритетні (Литва, Чехія, Латвія)⁴⁵. У будь-якому разі існують обмеження стосовно діяльності тих віросповідань, які є маловідомими, чия догматична доктрина викликає підозру або які просто не зуміли засвідчити свою прихильність національним інтересам держави.

У Україні ситуація кардинально протилежна. Щоб релігійна громада могла подати документи на реєстрацію, їй достатньо мати не менше 10 adeptів, які досягли 18-річного віку. Отже, законний статус із легкістю можуть отримати найрізноманітніші віросповідання й толки, діяльність яких виглядає далекою від поміркованої, а то й вирізняється відвертою ворожістю стосовно Української державності. Оскільки більшість вітчизняних законодавчих ініціатив вважають достатньою підставою для розвитку партнерських відносин із державними інституціями такий критерій, як «зареєстрованість релігійної організації у порядку, передбаченому законом», то залишається тільки здогадуватися, до чого може призвести подібний підхід у майбутній перспективі. Його невтішні наслідки вже з очевидністю простежуються сьогодні та пов'язані насамперед із діяльністю УПЦ МП.

Зазначена церковна інституція є українською тільки за назвою, а по суті має виражено проросійську орієнтацію. Інфільтрація представників УПЦ МП в систему державної освіти, військові формування, пенітенціарну систему – пряма загроза гуманітарній безпеці Української Держави.

⁴⁵ *Єленський В.* Релігійні інституції в законодавчому полі посткомуністичної Європи / *В. Єленський* // Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив в сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст). – Київ, 2000. – С. 26–27.

Адже чого доводиться очікувати від церкви, яка паплюжить українську владу, заперечує агресію РФ, освячує бойові підрозділи армії окупанта і співпрацює з ними? Відповідь на таке риторичне запитання видається очевидною й не потребує додаткових коментарів.

Через те, що промосковська церква впродовж багатьох років була провідним державним партнером, національну модель державно-конфесійних відносин не доводиться кваліфікувати як україноцентричну. Розбудова останньої – один з пріоритетів сучасної гуманітарної політики, який обов'язково має передбачати конституювання Української Помісної Православної Церкви. Для фундації останньої сьогодні, як ніколи раніше, ситуація є сприятливою. Означилося порозуміння між православними церквами київської традиції – УАПЦ та УПЦ КП. Ідея помісності артикулюється не тільки єпископатом церков, а й знаходить значну підтримку на парафіяльному рівні. УПЦ МП внаслідок запламування власного іміджу лояльним ставленням до агресора поступово втрачає своїх прибічників: спостерігається активний вихід з-під її юрисдикції громад у багатьох регіонах країни. Не варто забувати й про готовність Вселенської патріархії посприяти оформленню помісності українського православ'я. За таких обставин українська влада повинна докласти максимум зусиль для утвердження Української Помісної Православної Церкви.

Водночас місія Української Держави – розвивати співпрацю з релігійними організаціями, які підтримують ідею національного державотворення. З огляду на законодавчу невизначеність у цьому питанні, поки що доречно утриматися від поспішних кроків, спрямованих на істотне поглиблення державно-релігійної кооперації. Для офіційного запровадження інституту військового священства, доступу конфесій до закладів пенітенціарної системи, їх закріплення в системі державної освіти необхідно підготувати надійну правову платформу. Такою платформою може стати суспільний консенсус, формалізований у вигляді Концепції державно-конфесійних відносин. Її призначення – задати алгоритм головних принципів побудови партнерської моделі взаємодії між владними інституціями та релігійними організаціями, окреслити пріоритетні вектори її розвитку. Концепція відкриває широкі перспективи для внесення змін у чинне законодавство щодо свободи совісті та його оновлення. Без такого документа врегулювання проблем у сфері конфесійного життя приречене відбуватися в не найліпших традиціях «ситуативного менеджменту», що не відповідає духові демократичного суспільства.

2.4. Завдання культурного розвитку в контексті забезпечення консолідації суспільства

Оновлення культурної політики

Високий рівень креативного потенціалу є передумовою стабільного розвитку суспільства, оскільки створює засади для збереження

національних традицій і формує в громадян здатність до реалізації інновацій у суспільному житті. Тож культурний розвиток є базисом консолідації українського суспільства та ціннісною основою соціально-економічного розвитку.

Особливого значення державна культурна політика набуває в контексті викликів сьогодення українському суспільству. Революційні зміни, що відбулися в 2014 р., актуалізують завдання зміцнення духовного потенціалу України. Завдяки опануванню європейськими стереотипів, які й досі існують у соціумі. Реалізація цього завдання також сприяє підвищенню інвестиційної привабливості й закладає засади конкурентоспроможності України в сучасному глобалізованому світі.

Ефективна культурна політика виконує в суспільстві консолідуючу функцію. Водночас несистемна гуманітарна політика й недостатня присутність української культури в Криму та окремих регіонах Донбасу призвели до того, що домінуючого впливу на свідомість мешканців цих територій набув російський інформаційно-культурний продукт сумнівної якості. Це сприяло неприйняттю українських державницьких цінностей і поширенню сепаратистських настроїв.

Соціально-економічна криза ускладнює доступність культурних благ для широких верств населення. За роки ринкових трансформацій культурна сфера зазнала відчутних втрат. Згідно з даними Державної служби статистики кількість відвідувань театрів скоротилася з 17,6 млн на рік у 1990 р. до 6,9 млн у 2013 р. Аналогічна тенденція спостерігається щодо відвідувань концертів. Як свідчить статистика, кількість слухачів на концертах зменшилася з 15 млн на рік у 1990 р. до 4,6 млн у 2013 р. Громадяни за цей період стали менше відвідувати музеї, відповідно з 31,8 млн до 22,3 млн осіб. Зменшилася кількість бібліотек – з 25,6 тис. осіб у 1990 р. до 19,1 тис. осіб у 2013 р. Спостерігається руйнування системи клубних закладів: якщо у 1990 р. їх було 25,1 тис., то у 2013 р. залишилося 18,5 тис.⁴⁶

Тривожну ситуацію щодо доступу громадян до культурних благ підтверджують соціологічні дослідження. За даними моніторингу, з 2006 р. спостерігається тенденція збільшення частки респондентів, які відзначають погіршення умов участі в культурному житті – з 15,4 % у 2006 р. до 22,5 % у 2014 р. Відповідно, зменшується частка людей, які відзначають поліпшення можливостей брати участь у культурному житті – з 11,9 % у 2006 р. до 7,5 % у 2014 р.⁴⁷

⁴⁶ *Культура* 1990–2013 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.http://ukrstat.gov.ua](http://ukrstat.gov.ua)

⁴⁷ *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* – Вип. 1 (15), Т. 2. Таблиці і графіки. – К.: Ін-т соціол. НАН України, 2014. – С. 128.

Зазначені негативні тенденції відбуваються на тлі агресивної інформаційно-культурної політики РФ у гуманітарному просторі України, яка спрямована на деструкцію національної ідентичності. Ці процеси останнім часом набули значних масштабів, особливо на Донеччині та Луганщині, що дає підстави говорити про загрозу *ціннісно-культурній безпеці держави*.

Сучасні засоби комунікації сприяють екстериторіальності креативних практик, коли в розповсюдженні різних форм культурної діяльності зникають державні та національні кордони. У гібридній війні це використовується задля деструкції національної ідентичності й перетворення культурного продукту у витончену пропаганду. Тож пріоритетом державної політики за таких умов має бути не тільки обмеження розповсюдження зовнішніх деструктивних інформаційно-культурних тенденцій, а й формування умов для створення національного конкурентного креативного продукту.

Завдання культурного розвитку в контексті забезпечення консолідації суспільства складається з таких взаємопов'язаних напрямів.

Необхідно в стислі строки закінчити роботу зі створення концепції стратегії розвитку державної культурної політики. На сьогодні існує мінімум три версії стратегії. Зокрема, це проекти Міністерства культури України, профільного комітету Верховної Ради України й документ, підготовлений громадськими експертами платформи стратегічних ініціатив «Культура 2025». Кожен із цих проектів має певні переваги та свою специфіку. Однак на сьогодні, на жаль, з різних причин відсутнє консолідоване концептуальне бачення розвитку культурної сфери.

Розробникам цих проектів за участю широкого кола фахівців необхідно пришвидшити роботу з визначенням і концептуальних засад розвитку культури, і способів практичної реалізації державної культурної політики в сучасних умовах. Для цього необхідна злагоджена робота Міністерства культури України, профільного комітету Верховної Ради України та громадських експертів. Доцільно, щоб остаточний проект стратегії культурного розвитку був представлений на засіданні Національної ради реформ за участю Президента України, на якому були б прийняті конкретні рішення щодо його реалізації.

На основі сформованої стратегії необхідно в стислі строки створити цільову державну програму розвитку української культури. Ця програма має включати чіткі критерії та показники щодо ефективності її реалізації. Зокрема такі індикатори, як збільшення кількості відвідувань громадянами музеїв, театрів і культурних заходів; збільшення кількості фільмів вітчизняного виробництва; модернізація культурологічної освіти, передусім дитячих шкіл мистецтва; розвиток бібліотечної мережі, та впровадження новітніх інформаційних технологій у бібліотечну справу; поліпшення стану об'єктів культурної спадщини;

відродження мережі культурних закладів у регіонах; посилення ефективності інформаційно-просвітницьких заходів, що проводяться за кордоном з метою популяризації української культури.

Не менш актуальним є завдання збереження самобутності української культури, створення умов для її подальшого розвитку та забезпечення доступності громадян до культурних благ. Для досягнення цієї мети необхідно докласти максимум зусиль для створення належних матеріально-технічних, організаційних та фінансових умов стабільного функціонування закладів культури. Особливої уваги потребує впровадження новітніх інформаційних та управлінських технологій у роботу закладів культури. Важливим завданням залишається необхідність популяризації культурної спадщини для широких верств населення, посилення інформаційного забезпечення культурного процесу та зміцнення міжнародного іміджу української культури.

Комунікативна підтримка культурної політики має бути предметом постійної уваги. На жаль, через нерозуміння управлінським істеблїшментом і політиками значення культури для формування особистості їй приділялося третєорядне значення. Доводиться констатувати, що питання культурного розвитку ніколи не були пріоритетом для владних структур. Слабка комунікативна підтримка сприяє недоступності творчих еліт до широкої аудиторії. Як наслідок, культурна сфера багатьма політиками сприймається у вузькому меркантильному плані. Зокрема, поширеною стала практика залучення відомих митців до участі у виборчих кампаніях з метою мобілізації електорату. Водночас необхідно визнати відсутність бажання у державних культурних закладів і багатьох творчих діячів побудувати продуктивну комунікацію із суспільством.

Менеджмент, інфраструктура та освіта культурної сфери

Значно бентежить незадовільний рівень державного менеджменту сфери. Утім проблеми управління культурою багато в чому спричинені недоліками сучасної державної служби, зокрема забюрократизованістю, відсутністю стимулів для професійного зростання службовців, низьким рівнем компетентностей, вразливістю від політичної кон'юнктури, відсутністю інституційної спадковості та стратегічного планування.

Позитивним кроком для розв'язання ситуації є плани профільного міністерства щодо створення Комісії для проведення конкурсного відбору керівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки, що належать до сфери управління Міністерства культури України⁴⁸. Механізм конкурсного відбору керівників державних закладів

⁴⁸ *Мінкультури* затвердило порядок роботи Комісії для проведення конкурсу на заміщення вакантних посад керівників держпідприємств сфери управління Міністерства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/410737?sessionId=8D544CA00A6DBE3CC587C0F.app1>

культури на засадах колегіальності, об'єктивності й неупередженості створює умови для поліпшення менеджменту.

Пріоритетом для державних органів влади має бути розвиток інфраструктури культурного процесу, зокрема оновлення матеріально-технічного забезпечення діяльності закладів, збільшення фінансування, поліпшення використання матеріальної бази, якою володіють творчі спілки й заклади культури.

Потребує кардинальних змін чинна законодавча база. Як вважають експерти, на порядку денному стоять завдання створення ефективних стимулів для залучення позабюджетних коштів на фінансування культури, гармонізації вітчизняного законодавства з європейським, ліквідації надвисокої централізації управління, модернізації трудових відносин, зокрема поширення контрактної форми працевлаштування.

В умовах економічної кризи особливої актуальності набуває необхідність забезпечення фінансової самодостатності закладів культури. На цей час багато з них опинилися на межі виживання, що сприяє поширенню патерналістських настроїв у свідомості працівників сфери, особливо в регіонах, коли функціонування закладів культури залежить від прихильності місцевих керівників. Без створення законодавчих та управлінських умов, які б забезпечили фінансову самодостатність, неможливо говорити про стабільний розвиток культурної сфери.

На часі – завдання реформи культурологічної освіти, яка не відповідає вимогам сьогодення й не забезпечує повною мірою підготовку фахівців, спроможних до ефективного розвитку креативного потенціалу суспільства. На жаль, у підготовлених проектах реформи культурної політики недостатньо уваги приділяється необхідності впровадження кардинальних змін у систему культурологічної освіти. Міністерству культури України разом із зацікавленими експертними неурядовими організаціями доцільно розпочати діалог щодо необхідності формування концепції реформи культурологічної освіти. Її мета полягає у створенні оптимальних умов для викладання сучасної культурології та підвищення авторитету української культурологічної освіти. Оновлена концепція має містити кілька напрямів, зокрема створення умов для освітніх інновацій, поліпшення матеріально-технічної й науково-методичної бази навчання, визначення заходів, спрямованих на популяризацію культурологічних знань у молодіжному середовищі, забезпечення безперервного процесу післядипломної освіти й підвищення кваліфікації працівниками закладів культури.

Україна протягом 24 років переживає складний період системних трансформацій. Для цього історичного періоду характерна нестабільна економічна ситуація, погіршення соціального становища та невизначеність ціннісних орієнтацій. Такий стан суспільства породжує низьку легітимність влади і збільшує конфліктний потенціал. Водночас, як

свідчать соціологічні опитування, в умовах зовнішньої агресії спостерігаються процеси консолідації суспільства. Якщо у 2012 р. ідентифікували себе як громадян України 48 % опитаних, то у 2014 р. таких було 65 %. Також зростає кількість тих, хто пишається тим, що вони є громадянами України: у 2012 р. таких було 43 % опитаних, а в 2014 р. їх кількість збільшилася і становила 54 %⁴⁹.

На порядку денному стоїть завдання осмислення ролі культурної політики з метою консолідації суспільства. Політичному класу та управлінському істеблїшменту необхідно відмовитися від переконання, що виключно за допомогою економічних важелів можливо досягти консолідації. Культура є важливим чинником, який сприяє формуванню державницької ідентичності населення різних регіонів. Однак для того, щоб використати цей потенціал, необхідною є послідовна державна культурна політика відповідно до європейських стандартів та усвідомлення її як ціннісного базису реформування українського суспільства.

Цифрова модернізація культурного процесу

Щоб бути успішним учасником глобалізації, використовувати її можливості для власного розвитку, необхідно здійснювати неупинну й системну модернізацію, яка супроводжуватиме інтеграцію в глобальні процеси на регіональному та маргінальному рівнях. Найоптимальніший шлях до цього – долучення до глобальних інформаційно-цифрових процесів, структур, ресурсів, символічних систем з метою їх прагматичного використання. Це стратегічна умова виживання в сучасному світі, коли високі темпи виробництва, економіки та освітнього капіталовкладення демонструють країни з високим рівнем технологізму й інформаційної та телекомунікаційної інтеграції в провідні світові процеси.

Однак в Україні й досі існують соціальні прошарки, які фактично сепаровані від глобальних інформаційних процесів і перебувають в культурній ізоляції. Чимало українських громадян по суті позбавлені можливості комунікувати зі світом, користуватися надбаннями світової культури, інтелектуальної думки, науково-освітніх програм. Особливо це стосується початкової та середньої школи (зокрема в регіонах), недостатньо укомплектованої комп'ютерами й телекомунікаційною технікою. Чимало комп'ютерних класів українських шкіл є морально застарілими, оскільки формувалися наприкінці 1990-х або початку 2000-х рр.

У цьому контексті явище цифрової культури є знаковим, оскільки вказує на домінуючу форму соціалізації сучасного суспільства – інформаційно-віртуальну. Завдяки цифровим телекомунікаціям стають можливими принципи «поліфонічної», «безперервної», «перманентної» трансляції знань, ідей, інформаційних повідомлень, що має ваго-

⁴⁹ *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін.* – Вип. 1 (15), Т. 2. Таблиці і графіки. – К.: Ін-т соціол. НАН України, 2014. – С. 67, 130.

ме значення для освітнього процесу. І засвоєння цифрової культури є вирішальною умовою «долучення» до світових інформаційних та інших процесів. Саме в річищі цифрової культури, цифрової етики, цифрових засад моделювання, прикладного й теоретичного операціоналізму здійснюються розробки й запроваджуються нові моделі виробництва, військово-промислового комплексу, не говорячи про розроблення нових концептів у математиці, економіці, кібернетиці, інформатиці, у т.ч. в гуманітарних науках і творчих культурних практиках.

Цифрова культура також повністю поглинула звички сучасної людини, «регламентувала» її соціалізацію, становлення, повсякденне життя. Очевидним виявом цього стало формування і віртуальних спільнот та віртуальних соціальних груп, і формування цифрових поколінь, уже цілком відмінних від попередніх, які в межах своєї національної мови виробили власні поняття, абрєвіатури, а також способи мислення й навіть відповідну етику та цінності.

Насправді проблеми зміни й боротьби поколінь у час докорінних і революційних технологічних проривів – це чи не головна проблема соціальної стратифікації. Адже до низки суспільних диференціацій (за статевою, регіональною, етнокультурною, мовною, релігійною чи політичною ознаками) додалася ще одна вкрай важлива – «віртуальна»: наскільки одні покоління «долучені» до глобального цифрового контенту та відповідних цінностей, і нагомість інші (попередніх стадій соціалізації) залишаються «недолученими». Уже зараз ми можемо спостерігати значну прірву, яка лежить між поколіннями українських громадян, долучених до цифрової та віртуальної культури, й тими, які виростають, формуються, отримують освіту й знання за межами глобальних інформаційних магістралей, опираючись на застарілі форми соціалізації, сформовані ще до часів появи світової віртуальної мережі.

Ще один вагомий аспект проблеми: інтеграція в який глобальний цифровий простір і контент нам необхідна? Спостерігаючи за телекомунікаційною, інформаційною та цифровою загалом модернізацією Російської Федерації, не буде помилковим твердження, що, використовуючи такий потужний транслятор, як мова (російська мова як комунікативна спадкоємниця радянського періоду), у «цифровому» розумінні РФ дедалі більше поглинає українське суспільство, особливо через медійні та мережеві послуги. Тому це питання не лише загрози з боку латентної чи тіньової русифікації, а й з боку нейтралізації різних форм прищеплення новим поколінням українських громадян чужорідних (реваншистських, постімперських) ціннісно-сміслових установок (це вже хронічно демонструє пострадянське телебачення). Отже, перед Україною стоїть завдання чіткого позиціонування своєї цифрової інтелектуально-культурної географії: ціннісно-сміслові орієнтації на ті простори, в які є воля інтегруватися. Передусім це інтеграція в євроатлантичний цифро-

вий простір і поступова переорієнтація всього соціуму з пострадянського (російськомовного) на євроатлантичний цифровий контент.

Уже зараз необхідно формувати програми розвитку цифрової школи як школи нової доби та нової культурно-цивілізаційної реальності. Водночас це посилення та розширення цифрової грамотності громадян. На інституційному рівні – розвиток і розширення когнітивних можливостей віртуальних шкіл, ліцеїв, університетів, науково-культурних закладів; посилення формування української глобальної цифрової бібліотеки та можливість безкоштовного користування нею громадян, громадських організацій; зростання й поширення відкритих освітніх ресурсів з безкоштовними навчально-тестовими програмами; цифрова модернізація дошкільних закладів освіти й виховання, цифрові зміни й кореляція начально-освітнього процесу та цифрова модернізація всієї педагогічної науки; відкриття цифрових факультетів в університетах (передусім образотворчих, гуманітарних).

2.5. Культурна дипломатія як чинник гуманітарної безпеки держави

Після подій під час Революції Гідності й унаслідок російської агресії змінилося бачення культури та її значення для суспільства й держави. Криза та пов'язані з нею реалії висвітлили нові аспекти культури, досі не задіяні у державній політиці. Якщо Майдан підкреслив її консолідуючу роль, виділив ідеологічну місію, то під час військового конфлікту на сході України про культуру заговорили як про один із чинників національної безпеки.

В одному з важливих для сучасності документів – «Договорі Гідності заради сталого розвитку», – розробленому Несторівською групою, зазначено, що для розвитку України необхідно перейти від цінностей безпеки до цінностей «самовираження і творення»⁵⁰. Однак військовий конфлікт та інформаційна агресія країни-сусіда переконують нас у тому, що такий перехід можливий лише за умови гарантування безпеки, а вона поки що, знаходячись у дефіциті, є однією з домінуючих цінностей суспільства.

На користь переосмислення місця культури в суспільстві й культурної політики в системі державного управління свідчать останні рішення Президента України, уряду, профільного міністерства. Хоча це осмислення й досі не обумовило відповідних дій: на жаль, зміни в державі відбуваються повільніше, ніж очікують громадяни.

Вийшов із тіні, де перебував надто довго, такий важливий аспект культурної політики, як розбудова власної культурної дипломатії. Ця

⁵⁰ *Договір* Гідності заради сталого розвитку : документ Несторівської групи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://img.pravda.com.ua/files/2/3/235dd08-strategic-vision-nestorgroup-final-pdf.pdf>

сфера тривалий час вважалася такою, що належить суто до компетенції Міністерства закордонних справ України. Саме у віданні останнього й перебувають культурно-інформаційні центри, установи, що презентують Україну та її культуру за кордоном. Щодо впроваджуваної ними діяльності, то вона в більшості випадків обмежується протокольними заходами або заходами з інформаційно-роз'яснювальної роботи (наприклад, заходами з нагоди державних свят, відзначення щорічних ювілейних дат, вшанування пам'яті видатних українців) та не відповідає актуальним потребам держави, не просуває реальні інтереси України в глобальних політичному й культурному просторах. Водночас помітним є брак діяльності, спрямованої на встановлення довготривалих зв'язків та ефективної співпраці.

Причини малоефективної роботи культурно-інформаційних центрів і професійні (малочисельність і переважно нефаховість працівників), і загальнодержавні (відсутність бачення цієї діяльності як частини культурної політики, брак стратегії діяльності, застарілість змісту й мети). Зокрема, на загальнодержавному рівні досі використовують термін «популяризація української культури за кордоном» на означення мети діяльності інституцій культурної дипломатії. Хоча дедалі частіше на зміну йому приходять інші – просування інтересів України.

Реалізація реформи з просування інтересів України у світі може бути успішною лише за умов інституалізації культурної дипломатії, тому найближчим завданням держави є створення українських інститутів за кордоном. Є такі три важливі компоненти нової культурної дипломатії України: власне державна політика з просування інтересів нашої держави у світі; народна (публічна) дипломатія, що давно діє, з напрацьованими досвідом і зв'язками; активність місцевих громад української діаспори.

Поняття культурної дипломатії є складним: воно включає власне культуру, що експортується, розширення національного ринку і розвиток національної економіки, статусність держави у світі, розвиток завдяки партнерським стосункам і колаборації. Важливим складником культурної дипломатії на сьогодні є безпековий аспект.

З огляду на можливість культури (зокрема її інституцій-репрезентантів за кордоном), працювати як безпековий чинник (поширювати позитивну інформацію про нашу державу, протидіяти інформаційним фальсифікаціям з боку інших держав, формувати об'єктивний образ України у світі та впливати на її імідж як зовнішньополітичного суб'єкта), неправомірно зловживати інструментальним підходом до культурної сфери та її цінностей.

Прикладом інструментального використання культури є політика Російської Федерації, що розглядає культурну дипломатію як один із засобів поширення власних впливів за кордоном. Протягом багатьох

років і культурні, і релігійні організації Росії провадили, крім основної (задекларованої) діяльності, ще й діяльність політичну, що ілюструє загалом зрозумілий факт про зловживання користування культурою як ідеологічною чи політичною зброєю на шкоду її розвитку. Такий інструментальний підхід обмежує можливості розвитку, звужує розуміння місця та ролі культури в суспільстві.

У майбутньому Україні важливо прогнозувати можливі негативні впливи іноземної культури в інформаційному просторі, тим більше за умови, коли масовий продукт нашого східного сусіда культурним можна назвати дуже умовно. До того ж необхідно враховувати потенційну активність громад російської діаспори, які вважають себе частиною «русского мира» та носіями його культури.

Так само хибною є політика Російської Федерації щодо протидії асиміляції громад російських емігрантів. У державній політиці доречніше відштовхуватися від високої інвестиційної привабливості країни та намагатися вплинути на неї засобами культурної дипломатії.

Обравши євроінтеграційну модель розвитку, Україна мусить не лише засвоїти європейський досвід розбудови, а й зробити власний вагомий внесок до європейської сім'ї. У сучасній Україні генеруються ідеї, частина з яких є важливими і для Європи, і для світу, тому найближчим часом доведеться їх транслювати за допомогою нових культурних та економічних механізмів.

Працюючи над моделлю культурних представництв України у світі, інститутів культурної дипломатії, потрібно передбачити широке залучення громадян. Багаторічну байдужість держави до налагодження зв'язків, ігнорування їх важливості певною мірою компенсувала публічна дипломатія, яка є явищем досить поширеним. Останні два десятиліття саме ці зв'язки між окремими митцями чи мистецькими угрупованнями працювали на імідж України як культурної держави. Українські художники, письменники, артисти розповідали світові про всі перипетії національного розвитку, пов'язані з труднощами функціонування демократичних інститутів, наявністю корупції, нелегального бізнесу, екологічних і демографічних проблем. Але критичне осмислення всіх цих негараздів і означало утвердження на сході Європи вільної держави. Саме ці неофіційні зв'язки працюють задля просування українського культурного продукту за кордоном значно більше, ніж дипломати чи державні культурні управлінці.

Іншим важливим завданням є напрацювання успішної бізнес-моделі функціонування українських інститутів за кордоном. Оскільки бюджетне фінансування культурних установ було й залишається дуже обмеженим, необхідно нарешті врахувати можливості співпраці культури та бізнесу, розглянути культуру як чинник економічного зростання держави. Певні пільги для підприємців, що підтримують культуру,

є мотивацією розвитку цієї співпраці, розширення її можливостей. Успішна бізнес-модель українських культурних інститутів стане чудовою нагодою близько «познайомити» культуру й економіку, відкрити їх одне для одного. У цьому контексті важливим є врахування інтересів українських громад за кордоном. Це, з одного боку, передбачає залучення місцевого бізнесу до спільних проєктів з українською стороною, а з іншого – здатне зацікавити місцеве населення до вивчення української мови, підвищити популярність української мови.

Впровадження мовних курсів – важлива частина діяльності культурних інституцій за кордоном. Мова є одним із чинників національної безпеки, а мовні курси при культурних представництвах – джерелом поповнення їх бюджету. Поширення української мови за кордоном є одним із показників присутності Української Держави у світі. Досвід діяльності культурних інститутів європейських держав в Україні (Французький інститут в Україні, Британська Рада, Польський Інститут, Гете-Інститут, Чеський центр у м. Києві) свідчить на користь необхідності включення такого компоненту, як проведення мовних курсів, у структуру діяльності національних культурних інституцій. Зацікавлення українською мовою очевидно постане з інтересу до української літератури, передусім до сучасної художньої прози. Програми з підтримки читання та поширення української книги за кордоном є необхідною супутньою частиною політики просування інтересів України на міжнародній арені. Це проєкти з перекладів, які повинні отримувати підтримку держави, зокрема фінансову.

На жаль, змістовна частина діяльності українських інститутів за кордоном майже не обговорюється. Очевидно, що ця діяльність має бути спрямована на розвиток, а не лише на суто формальні заходи. Відповідний розвиток має бути всебічним. Прикладом можуть бути проєкти Французького інституту в Україні або Гете-Інституту, що не лише просувають власну культуру, а й орієнтуються на підвищення рівня толерантності в українському суспільстві, підтримку прав жінок, порушують екологічні проблеми тощо. Найвдалішим засобом вираження цих проблем є сучасне мистецтво й актуальна культура (сучасні кінематограф, театр, музика). Без орієнтації на сучасне мистецтво діяльність культурних інституцій неможлива. Для цього в їх штаті повинні працювати не лише дипломати (хоча очолювати таку установу доречно дипломатичному представникові на зразок аташе з питань культури), а й культурні менеджери з досвідом успішної попередньої реалізації проєктів.

Якщо мислити про Україну в контексті докорінних геополітичних змін, які пророкують світові аналітики, то наша держава не те, що відстає від цих процесів, а навіть не передбачає їх. Небажання впливати через культуру (її інституційні механізми) на суспільства інших країн загрожує Україні маргінальною роллю в Балтійсько-Чорноморському регіоні та світі загалом. Саме розбудова й поглиблення культурних

відносин, а згодом перехід до політики інституційного культурного впливу на країни східноєвропейського регіону здатні зміцнити позиції нашої держави. Особливо це актуально в умовах загроз із боку Росії та появи регіонального лідера – конкурента України – Польщі.

Тому питанням політичної ваги є налагодження культурної співпраці, передусім зі східноєвропейськими країнами – членами ЄС, які є територіальними сусідами України: Румунією, Угорщиною, Словацькою Республікою, Республікою Польща, Республікою Болгарія (через доступ до Чорного моря). Водночас із геополітичних міркувань у цьому контексті доцільно розглядати й країни Балтії: Литву, Латвію, Естонію. З ними в Україні іноді тісніші відносини, ніж з іншими державами. До уваги свідомо не береться Республіка Білорусь, яка щільно інтегрована у сферу впливу РФ і до якої потрібно виробляти окремі підходи.

Зазначені східноєвропейські країни важливі з погляду формування Балто-Чорноморського «шлейфа» загальноєвропейської безпеки. Україна може зіграти роль важливого регіонального гравця та отримати низку дивідендів для інтенсифікації процесів євроінтеграції, зокрема завдяки активній культурній діяльності й культурній дипломатії. Із цими країнами Україна має різний рівень відносин. Лише з Польщею та Литвою наша країна вийшла на динамічний і різноформатний рівень співпраці, з іншими країнами ситуація невтішна. Перезавантаження моделі культурної співпраці, а згодом впровадження політики інституційного культурного впливу дозволять Україні кардинально змінити ставлення до себе і пришвидшать євроінтеграцію нашої держави.

ВИСНОВКИ

Освіта й наука

1. Значна частина проблем, що нині гальмують процес оновлення української освіти, прямо або опосередковано пов'язана з дією радянсько-російського чинника. Передусім ідеться про успадковані недоліки системи управління середньою та вищою освітою, надмірну централизованість, брак зв'язку навчальних закладів із життям відповідних громад і суспільства загалом, проблеми виховної роботи стосовно і патріотичного виховання, і прищеплення учням та студентам навичок самостійної ініціативної діяльності.

2. Необхідність всебічного оновлення українського суспільства, повноправного входження в європейську спільноту, модернізації вітчизняної економіки визначає потребу у випереджальному розвитку української системи освіти. Належний розвиток освіти, яка навчає й виховує високопрофесійних, відповідальних і патріотичних громадян, є запорукою незворотності демократичних перетворень і необхідною умовою подолання зовнішніх загроз.

3. Процес створення інноваційної моделі функціонування вітчизняної науки передбачає активізацію вдосконалення законодавчої бази сучасної політики інноваційного розвитку; формування конкурентоспроможного наукового сектору, ринку інтелектуальної власності й структурної перебудови виробництва у спосіб активного розвитку інноваційної інфраструктури; створення та сприятливе функціонування технологічних і наукових парків, бізнес-інкубаторів, інноваційних венчурних, інвестиційних фондів і фінансово-кредитних установ тощо. Реформа наукової сфери покликана створити умови для подолання негативних тенденцій у віковій структурі наукових кадрів країни, припинення еміграції дослідників, забезпечення соціального захисту співробітників НАНУ та науковців ВНЗ.

4. Досягнення конкурентоспроможності наукової сфери України потребує вирішення низки завдань, поміж яких підвищення ефективності структур управління та витрачання коштів, що виділяються на підтримку науки; нарощування дослідницького потенціалу на основних напрямках; інвентаризація створених структур вітчизняної інноваційної системи; розвиток інструментів і механізмів координації та взаємодії між усіма учасниками науково-інноваційного процесу.

Культура

1. Пострадянські ментальні стереотипи досі негативно впливають на громадську свідомість, а українське суспільство не опанувало сучасні європейські креативні практики. Очевидним є протиріччя між соціальними прошарками, які прагнуть кардинальних змін, і групами, що тяжіють до консервативних форм суспільної організації. Культура є базовим чинником, який сприяє формуванню державницької ідентичності населення різних регіонів. Тож на порядку денному стоїть формування державної культурної політики відповідно до європейських стандартів та усвідомлення її як ціннісного базису реформування українського суспільства.

2. На часі оновлення менеджменту, модернізація інфраструктури культурних інституцій і реформа культурологічної освіти, яка нині не відповідає сучасним вимогам та не забезпечує повною мірою підготовку фахівців, здатних до розвитку креативного потенціалу суспільства. Це власне ті питання, яким українська влада не приділяла належної уваги впродовж усього періоду відновлення державної незалежності.

3. Домінування російського інформаційно-культурного продукту в Криму, на Донеччині та Луганщині – безпосередній наслідок відсутності виваженої національної гуманітарної політики в означених регіонах. Це обумовило формування негативного ставлення до державницьких цінностей і стимулювало поширення сепаратистських настроїв поміж місцевого населення.

4. На порядку денному – розширення присутності гуманітарного складника національно-патріотичного виховання у військових формуваннях України, яке має здійснюватися з урахуванням історичних традицій Українського народу.

Водночас необхідним є відновлення контролю в інформаційному просторі на тимчасово окупованих територіях країни як важливої умови перемоги на ниві конструювання ідентичностей. Вирішення цієї проблеми – першочергове завдання Міністерства інформаційної політики України.

5. Найбільшу загрозу для України з погляду гуманітарної безпеки становить інерція національного культурного розвитку й культурної політики, які ще не виробили ефективних механізмів витіснення й заміщення російського культурного продукту з вітчизняного ринку. За деякими показниками Україна продовжує перебувати в силовому полі російської культури.

6. Задля досягнення своїх політичних цілей РФ застосовує методи маніпулювання історичною пам'яттю, використовуючи при цьому і науковий потенціал, і пропагандистський інструментарій.

Тому в Україні потрібно докорінно «перезавантажити» політику національної пам'яті, зокрема й історичну освіту, яка суттєво девальвувала внаслідок посиленого російського впливу.

7. Актуальною залишається потреба цифрової модернізації українських освітніх закладів, безпосередньо причетних до сфери культури: запровадження нових цифрових спеціальностей, відділень і факультетів; модернізація навчальної інфраструктури.

8. Важливим чинником національної безпеки України є культурна дипломатія. Однак без інституційного забезпечення вона не виконуватиме покладених на неї функцій (формування довіри до України, просування її політичних та економічних інтересів у світі). Ідеться про створення мережі українських культурних осередків за кордоном, напрацювання бізнес-моделі їх функціонування. Для цього рекомендовано використати взаємну зацікавленість українського бізнесу та культури, що в результаті зорієнтує українські культуру й економіку на взаємний розвиток.

9. Вплив України на суспільства держав-сусідів майже відсутній і неефективний, отже, моделі відносин потребують перегляду. Чимало країн ЄС дотримуються уявлення про Україну, сформованого переважно під впливом російської пропаганди, а також низки негативних стереотипів. Тривала відсутність з боку української влади політики інформаційних контрзаходів лише поглиблювала негативний імідж нашої держави у світі. Зазначене свідчить про брак тривалої культурної співпраці, яка б дозволила змінити ставлення до України зсередини суспільства багатьох країн.

Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини

1. Поміж низки православних церков, діючих в Україні, винятковим джерелом загрози національним інтересам та національній безпеці країни є УПЦ МП.

2. Молитовна єдність УПЦ МП з РПЦ є зручним підґрунтям для неприхованого утвердження на теренах Української Держави п'ятої колони Кремля. Протягом 2014 – першої половини 2015 рр., за час предстоятельства митрополита Онуфрія, промосковські орієнтації УПЦ МП стали набагато виразнішими, ніж це мало місце раніше.

На сьогодні УПЦ МП – потужний соратник Кремля у справі популяризації ідеології «русского мира».

3. Позиція УПЦ МП стосовно військової агресії РФ варіативно-позитивна – від замовчування й потурання до схвалення та підтримки.

4. Середовище УПЦ МП, наскільки переконають українські реалії, вирізняється здатністю культивувати сепаратистські настрої та продукувати конфліктогенну атмосферу в суспільстві.

5. В Україні формально зберігається сепараційна модель взаємодії між державою та релігійними організаціями, однак вона зовсім не узгоджується з національними реаліями життя, а найголовніше – не відповідає суспільним запитам.

6. Українська влада й конфесії налаштовані вести партнерський діалог, а не перебувати в стані взаємного протистояння. Разом з тим законодавча легітимація коопераційної моделі державно-конфесійних відносин неодмінно потребує внесення змін до Конституції України.

7. Законотворчий процес у сфері свободи совісті й віросповідання не вирізняється системністю і стратегемністю. Вітчизняні парламентарії й політики воліють за ліпше послуговуватися принципами ручного управління, що призводить до численних правових колізій, нівеляції уявлення про верховенство закону.

8. Вельми ліберальна зорієнтованість чинного законодавства щодо релігії та церкви ускладнює утвердження самобутньої національної моделі державно-конфесійних відносин, становить серйозну загрозу для гуманітарної безпеки Української Держави.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Освіта й наука

У контексті нівеляції негативного радянсько-російського впливу на національну освітню систему доречним є вжиття таких заходів.

1. Подолання закритості вітчизняної освітньої системи, що, своєю чергою, потребує:

- збільшення обсягів та підвищення якості вивчення іноземних (насамперед англійської) мов на всіх освітніх рівнях – від початкової школи до аспірантури;

- забезпечення академічної й фінансової самостійності ВНЗ, що більш мотивуватиме їх, стимулюватиме підвищення якості освіти й активізуватиме роботу на світовому освітньому ринку, дієво сприяючи таким чином подоланню закритості освітньої системи.

2. Зниження рівня залежності українських вищих навчальних закладів від бюрократичного диктату. Ідеться про приведення структури підготовки фахівців і, відповідно, державного замовлення у відповідність до реальних потреб держави, суспільства й національної економіки. Це передбачає створення структур для прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці, розроблення та запровадження ефективних сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці, широке залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня тощо.

3. Забезпечення економічного зростання, оновлення системи української освіти, подолання успадкованих нею від радянських часів архаїчних фінітних підходів. Досягти зазначеного можна завдяки розвитку освіти протягом життя й різноманітних форм дистанційної освіти з широким використанням інформаційних технологій і високою адаптивністю до потреб ринку праці.

4. Підвищення якості вивчення української мови у школах, закладах професійної освіти й ВНЗ з наголошенням на універсальності її вживання в найрізноманітніших життєвих контекстах. Українська мова має стати не тільки мовою навчання та офіційної сфери, а й переважною у щоденному житті в професійному, діловому, побутовому спілкуванні. Задля досягнення зазначеного потрібно вдосконалювати навчальні програми з української мови та літератури, запроваджувати елементи сучасної медіаосвіти в наявні навчальні курси.

5. Приділення більшої уваги кадровим питанням в системі освіти з метою недопущення використання шкільних класів та університетських аудиторій як майданчиків поширення антиукраїнської пропаганди й міфологем «русского мира».

6. Активне впровадження медіаосвіти у вітчизняних школах та університетах як ефективного засобу подолання агресивного російського впливу на молодь і суспільство загалом. Інформаційна агресія проти України вимагає активної протидії, важливими складниками якої мають стати заміщення ворожої пропаганди якісним вітчизняним інформаційним продуктом і формування в українській медіааудиторії (передусім молоді) критичного ставлення до отримуваної інформації та прищеплення навичок її аналізу.

Формування інноваційної моделі функціонування науки вимагає такого.

1. Удосконалення управління процесом реалізації міжнародних наукових проєктів, задля чого Україні потрібно стати ініціатором міжнародних науково-технічних проєктів за тими напрямками досліджень, у яких вітчизняна наука найбільш конкурентоспроможна. Втілення зазначених проєктів, концентрація наукових сил і ресурсів на перспективних розробках надасть можливість українській науці стати лідером у певних напрямках світового науково-технологічного поступу; стимулювати науково-дослідну й технологічну співпрацю з розвиненими країнами світу в напрямі формування інформаційного простору для міжнародного трансферу технологій; вжити заходів організаційно-правового характеру щодо спільного використання науково-технічної інфраструктури.

2. Комерціалізації вітчизняних наукових напрацювань в умовах слабкої затребуваності відсталою українською економікою винаходів та розробок. Держава має стимулювати комерціалізацію інновацій у спосіб системи заохочень, пільг, зменшення податків. Тому зусилля в інноваційній сфері мають бути спрямовані на створення механізмів капіталізації інтелектуального потенціалу та формування сучасних інститутів економіки знань.

3. Розроблення й запровадження моделі фінансування наукових проєктів, відповідної сучасним світовим зразкам (гранти, преміювання), яка б стимулювала науково-інноваційну діяльність дослідницьких колективів. Для акумулювання коштів на базі Державного фонду фундаментальних досліджень необхідно створити Національний науковий фонд для грантового фінансування фундаментальних та прикладних наукових досліджень і розробок. При цьому необхідно підкреслити, що першочергового забезпечення коштами та ресурсами потребують прикладні дослідження й розробки, орієнтовані на підвищення обороноздатності та забезпечення національної безпеки України.

4. Широкого запровадження в інноваційній сфері механізмів державно-приватного партнерства. Створення сучасної інноваційної системи неможливе без тісної взаємодії науки з наукоємним бізнесом і вищою освітою, що забезпечить безперервний зв'язок між підготовкою висококваліфікованого фахівця, дослідною установою та виробництвом, і включатиме технологічні та наукові парки, венчурні фонди, мережі трансферу технологій тощо.

5. Інтеграції науки та освіти. На часі створення освітньо-наукових центрів високого рівня, які б забезпечили реалізацію державних пріоритетів інноваційного розвитку, сформували засади трансформації науки та освіти в експортно-орієнтовану галузь. Для цього держава має проводити політику фінансового та податкового стимулювання ВНЗ і наукових шкіл, які розвивають науку, спеціалізуються на створенні інноваційних знань.

6. Продовження інтеграції вітчизняної науки та освіти у європейське та світове наукові співтовариства. Уряд повинен заохочувати українські наукові колективи брати участь у міжнародних дослідницьких програмах і створювати умови для довгострокового (понад рік) стажування українських учених за кордоном. Із набуттям Україною статусу асоційованого члена Рамкової програми ЄС «Горизонт 2020» отримання доступу до європейських ресурсів працюватиме на збереження та розвиток науково-освітнього потенціалу держави.

Культура

З метою попередження викликів і загроз українській національній ідентичності, а також задля протидії російській експансії у вітчизняному мовно-культурному просторі та сфері історичної пам'яті необхідно вжити таких заходів.

1. У стислі строки розробити окрему цільову програму, спрямовану на гуманітарну реінтеграцію населення звільнених від терористів територій. Ця програма має бути підготовлена консолідованими зусиллями органів державної влади, місцевого самоврядування та неурядовими організаціями.

2. Посилити двосторонню комунікацію з мешканцями тимчасово окупованих територій. Модераторами ж можуть стати волонтери, які сьогодні вирішують дуже багато гуманітарних проблем. Цих людей потрібно також долучити до організації та проведення місцевих виборів.

3. Міністерству оборони України інтенсифікувати культурно-інформаційну роботу з призовниками, зокрема зі східних регіонів України. Налагодити співпрацю з українськими письменниками, музикантами, художниками, інтелектуалами: запрошувати їх для виступів перед військовою аудиторією. Прикладом такої співпраці в прифронтовій зоні може бути благодійна діяльність гурту історичної музики та співу «Козацька хорєя» та митця Тараса Компаніченка за участю Фонду оборони України.

4. Міністерству культури України разом з незалежними експертами виробити прогноз можливих політичних і соціально-культурних наслідків продовження російської мовно-культурної експансії в Україні. Проаналізувати протиріччя й недоліки чинного законодавства, які сприяють цій експансії, та підготувати відповідні висновки й законодавчі пропозиції для винесення на розгляд Кабінету Міністрів України.

5. На рівні органів місцевого самоврядування ініціювати їх щорічну участь в урочистих заходах із відзначення завершення Другої світової війни, передбачених у межах Європейського Союзу 8 травня. Перспективним є проведення та організація урочистих заходів спільно з європейцями: українського міста з європейським містом-побратимом, хоча б на рівні обміну офіційними делегаціями.

6. Кабінету Міністрів України запровадити мережу постійно діючих безкоштовних курсів вивчення української мови в усіх південних і східних областях країни. Доцільно використати матеріальну базу Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Миколаївської, Херсонської та Одеської облдержадміністрацій, обласних і міських рад, а також державних вищих навчальних закладів зазначених регіонів. На організаційному етапі можлива допомога волонтерських, культурно-просвітницьких і благодійних організацій, активістів-освітян.

З огляду на роль культури в забезпеченні консолідації суспільства пропонуємо такі заходи.

1. Якомога швидше завершити розроблення програмних документів з питань державної культурної політики. Це має бути результатом консолідованої роботи фахівців Міністерства культури України, профільного комітету Верховної Ради України, недержавних експертних організацій.

2. Репрезентувати розробку підсумкового програмного документа з державної культурної політики на засіданні Національної ради реформ за участю Президента України й затвердити на законодавчому рівні. На його основі підготувати цільову державну програму розвитку української культури. Зазначена програма має базуватися на чітких критеріях і показниках щодо ефективності її реалізації.

3. Кабінету Міністрів України запровадити державну програму щорічної закупівлі в українських видавців книжок і текстів е-книг для потреб початкової, середньої, професійно-технічної й вищої школи, а також для державних бібліотек, інтернатів та інших соціально-важливих закладів. Попередні заходи, як свідчить досвід, не мали системного характеру.

4. У Концепції створення Українського інституту (Інституту Тараса Шевченка), проект якої запропонований Міністерством культури України та обговорюється громадськістю, особливу увагу приділити змістовній частині функціонування інституцій (проекти із сучасного мистецтва, просування української сучасної літератури й кінопродукції за кордоном тощо).

5. Інтенсифікувати культурну співпрацю України з європейськими країнами-сусідами, особливо з тими, з якими раніше відносини були аморфними (Румунія, Угорщина, Словаччина) або неперіоритетними (Болгарія). Україні доцільно засвоювати досвід Польщі стосовно запровадження політики інституційного культурного впливу на сусідні країни з метою набуття регіонального лідерства.

Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини

Українська влада не може собі дозволити й надалі споглядально-інертно ставитися до УПЦ МП, яка сьогодні становить один із клю-

чових викликів для національного суверенітету Української Держави. УПЦ МП як політичний проект створений на початку 90-х років минулого століття не без участі Кремля, продовжує всіляко підтримувати ідеологічну лінію Москви.

Тому задля елімінації впливу промосковської церкви на український соціум необхідно вжити таких заходів.

1. Верховній Раді України розглянути й прийняти Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назв організацій, керівні центри яких знаходяться за межами України» від 04.12.2014 р. № 1244. У разі ухвалення нормативно-правовий акт зобов'яже УПЦ МП здійснити перереєстрацію та висловити своєю назвою власну залежність від РПЦ, що покладе край введенню в оману мільйонів віруючих українців.

2. Міністерству культури України, заручившись підтримкою проукраїнських громадських організацій, ініціювати перед урядом країни питання про відмову затвердження будь-яких майнових прав УПЦ МП (після перереєстрації) на ключові національні святині – Свято-Успенську Києво-Печерську Лавру, Свято-Успенську Почаївську Лавру, Свято-Успенську Святогірську Лавру. Неправомірно, що визначний культурний спадок української нації належить церкві, яка не дбає про розвиток національної державності та духовності.

3. Керманічам Української Держави та очільникам місцевих громад відмовитися від запрошення до участі в спільних публічних урочистостях тих ієрархів УПЦ МП, які перебували або продовжують перебувати прямо чи опосередковано на проросійських позиціях.

4. Органам центральної влади та місцевого самоврядування залучати до підготовки та реалізації соціально значущих проектів і програм тільки ті православні інституції, що здатні до суспільно-патріотичного виховання своїх вірян.

5. СБУ сформувавати список одіозних діячів і функціонерів РПЦ, яким у подальшому заборонити в'їзд на територію України через те, що їх діяльність спрямована на підриг територіальну цілісності країни, поглиблення міжцерковних і міжконфесійних непорозумінь, культивування на рівні масової свідомості імперсько-шовіністичних ідеологем.

З метою формування партнерської україноцентричної моделі державно-конфесійних відносин пропонуємо такий алгоритм.

1. Видати доручення Президента України, яким зобов'язати Кабінет Міністрів України до кінця III кварталу 2015 р. підготувати комплексний проект Концепції державно-конфесійних відносин, орієнтовуючись на уже наявні напрацювання (зокрема, на урядовий варіант і варіант, розроблений Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова) та максимально синтезуючи викладені в них ідеї.

2. На виконання доручення Глави Держави КМУ доречно створити робочу групу з підготовки проекту Концепції. До її складу залучити представників профільних міністерств і відомств (Міністерства культури України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти і науки України), фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, науковців з академічних установ (Київського національного університету імені Тараса Шевченка), експертів з неурядових аналітичних центрів, представників релігійних організацій – членів ВРЦіРО.

3. Прописати у проекті документа в обов'язковому порядку розділи, які стосуються: 1) загальних засад забезпечення права особистості на свободу совісті; 2) ключових напрямів взаємодії держави й релігійних організацій; 3) перспектив інтеграції конфесій у суспільний простір, зокрема форм їх присутності в освітній, політичній, військово-силовій системі координат; 4) юридично-правових аспектів діяльності церков і деномінацій; 5) статусу національного релігійного спадку, який становить значну культурну цінність тощо.

4. Провести публічне обговорення підготовленого проекту Концепції під час відповідних тематичних заходів з подальшим його доопрацюванням та внесенням у встановленому порядку на розгляд Верховної Ради України з метою ухвалення як закону.

5. На підставі Концепції державно-конфесійних відносин розробити й запровадити систему комплексних змін до чинного законодавства стосовно свободи совісті й віросповідання, передбачивши, зокрема, зміни до Конституції України.

6. Розглянути можливість переведення відносин між державними інститутами та релігійними об'єднаннями в договірну площину. Подібний крок стимулюватиме розвиток партнерських засад співпраці між двома суб'єктами суспільного простору, надихатиме конфесії працювати на благо України.

7. Заборонити релігійним організаціям, чий духовні центри знаходяться за кордоном, володіти рухомим і нерухомим майном на постійній основі. У результаті з'явиться надійний механізм попередження переходу у власність іноземних держав національних святинь, визначних пам'яток архітектури.

8. Запровадити обов'язковість повідомлення новоствореною релігійною організацією про початок своєї діяльності відповідних органів виконавчої влади. Норма є превентивною і спрямованою на своєчасне виявлення та припинення функціонування віросповідань деструктивного, екстремістського толку.

9. Забезпечити всіляке сприяння (дипломатичне, організаційне, інформаційно-медійне тощо) з боку держави об'єктивно назрілому конституюванню Української Помісної Православної Церкви із центром у м. Києві.

**ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ГУМАНІТАРНІЙ БЕЗПЕЦІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Матеріали засідання круглого столу

12 червня 2015 р. в Національному інституті стратегічних досліджень відбувся круглий стіл **«Виклики та загрози гуманітарній безпеці Української Держави»**. На ньому було представлено аналітичну доповідь відділу гуманітарної безпеки НІСД «Безпекові виміри гуманітарної політики України», а також проведено науково-практичну дискусію з таких проблем.

1. Гуманітарний складник національної безпеки України.

2. Російська експансія в інтелектуально-культурний простір України: сутність та інструменти реалізації.

3. Завдання української освіти і науки в контексті зміцнення національної безпеки.

4. Актуальні питання реформування національної культурної політики: безпековий аспект.

5. Концептуалізація державної політики у сфері свободи совісті та свободи релігії в умовах ескалації зовнішніх загроз.

До участі в дискусії були запрошені провідні науковці, експерти неурядових організацій, представники Адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, інших установ та організацій.

У роботі круглого столу взяли участь:

Анатолій АСТАФ'ЄВ

завідувач сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

Світлана АХОВА

головний спеціаліст відділу регіональної політики управління соціокультурного розвитку регіонів Міністерства культури України

Ірина БОГАЧЕВСЬКА

професор кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор філософських наук, професор

Олександр БОЖИЧ

аспірант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Олена БОЯТЮК

викладач кафедри інновацій та інформаційної діяльності в освіті Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Сергій БУБЛИК

заступник завідувача відділу системних досліджень науково-технологічного потенціалу Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки НАН України, кандидат технічних наук

- Олексій ВАЛЕВСЬКИЙ** провідний науковий співробітник сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник
- Олександр ВЛАСЮК** перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України
- Володимир ВАСИЛЕНКО** професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, Надзвичайний і Повноважний посол України
- Марія ВИСОЧАНСЬКА** начальник відділу бібліотек управління соціокультурного розвитку регіонів Міністерства культури України
- Тетяна ГАЛЮК** головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності
- Сергій ГРОМЕНКО** заступник начальника управління популяризаційно-просвітницької роботи Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук
- Володимир ЗАГРИВЕНКО** керівник культурно-екскурсійної фірми «Святослав», кандидат політичних наук
- Сергій ЗДІОРУК** завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, Заслужений діяч науки і техніки України
- Андрій ЩЕНКО** старший науковий співробітник сектору науково-освітньої політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філологічних наук
- Микола КАРПЕНКО** завідувач сектору науково-освітньої політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
- Олег КАЧКОВСЬКИЙ** завідувач відділу Головного департаменту з внутрішньої політики Адміністрації Президента України
- Наталія КОЛЕСНІЧЕНКО-БРАТУНЬ** завідувач секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності

Кирило ЛИТВИНЕНКО	аспірант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
Олександр ЛИТВИНЕНКО	головний консультант сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук
Світлана ЛОЗНИЦЯ	науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії НАН України імені Г. С. Сковороди, кандидат філософських наук
Віталій ЛОЗОВИЙ	головний науковий співробітник сектору науково-освітньої політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор історичних наук, професор
Олександра ЛЯШЕНКО	вчений секретар Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор
Максим НАКОНЕЧНИЙ	аспірант відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
Галина НЕСТЕРЕНКО	директор Науково-дослідного центру розвитку компетенцій викладачів ВНЗ Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор філософських наук, професор
Іван ПАПАЯНІ	завідувач сектору реєстрації статутів та статистичного обліку релігійних організацій Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України
Світлана ПАХЛОВА	старший науковий співробітник Українського центру культурних досліджень Міністерства культури України
Тіна ПЕРЕСУНЬКО	аспірантка Інституту української археографії і джерелознавства імені М. С. Грушевського
Ольга ПРОКОПЕНКО	аспірантка відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
Олександр РЕДКОЛІС	головний спеціаліст Департаменту у справах національностей та релігій Міністерства культури України
Оксана РОЗУМНА	старший консультант сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

Олександр РОМАНОВСЬКИЙ

ректор Українсько-американського гуманітарного інституту «Вісконсинський міжнародний університет (США) в Україні», доктор педагогічних наук, доктор економічних наук, професор

Микола СКИБА

директор громадської організації «Агенція культурних стратегій»

Михайло СТЕПИКО

головний науковий співробітник сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Олена СУШИЙ

завідувач лабораторії моніторингу суспільно-політичних процесів Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, доктор наук з державного управління, доцент

Василь ТКАЧЕНКО

головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України

Володимир ТОКМАН

заступник завідувача відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук

Володимир ФАДЄЄВ

завідувач відділу філософських проблем етносу та нації Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, кандидат філософських наук

Віктор ЦИГАНОВ

радник при дирекції Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент

Василь ЯБЛОНСЬКИЙ

заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат історичних наук, доцент

Катерина ЯЧНИК

студентка IV курсу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

РЕФЕРОВАНІ ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ КРУГЛОГО СТОЛУ

Олександр ВЛАСЮК, *перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, член-кореспондент НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України*, звернувся зі вступним словом до учасників круглого столу. Він наголосив на необхідності переосмислення місця гуманітарного складника в суспільних процесах та державній політиці. Саме нехтування попередніми керівниками держави українською мовною, конфесійною, освітньо-науковою, культурною проблематикою заклало підґрунтя для потужної гуманітарної експансії з боку РФ. Військовій агресії Москви прямо сприяла тривала деградація української ідентичності під впливом проросійської пропаганди на територіях, нині тимчасово окупованих агресором, зокрема у спосіб реалізації політичного проекту «русский мир». Для прикладу, на 24-му році державної незалежності духовною опікою православних українців масово займається Українська православна церква Московського патріархату, яка є невід'ємною частиною Російської православної церкви. Це та церква, що причетна до поширення ідеологічних проектів Кремля в Україні, підтримки бойовиків і терористів на українському Сході, спротиву процесам євроінтеграції, виробленню негайного іміджу України тощо.

А тому, на думку відомого вченого, повернення всіх українських земель під юрисдикцію Української Держави багато в чому визначатиметься не застосуванням інструментарію «грубої сили», а тим, наскільки місцеві жителі усвідомлюватимуть себе українцями.

Олександр Власюк також привернув увагу присутніх до того, що з-поміж пріоритетів гуманітарної політики в умовах агресії Росії – модернізація вітчизняної освітньої системи; впровадження інноваційної моделі управління наукою; подолання інерції національного культурного розвитку, багаторічної пасивності та непослідовності державного менеджменту у сфері культури; формування правдивого об'єктивного погляду на новітню історію Східної Європи, спростування пострадянських та неоімперських її інтерпретацій; інституалізація культурної дипломатії як «візитної картки» України на міжнародній арені тощо.

Сергій ЗДІОРУК, *завідувач відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, Заслужений діяч науки і техніки України*, довів до відома учасників круглого столу особливості підготовки аналітичної доповіді, основні позиції науково-практичної роботи Інституту у сфері національної безпеки загалом і щодо зміцнення гуманітарної безпеки зокре-

ма. Він наголосив, що хоча презентація положень аналітичної доповіді буде представлена кількома співробітниками відділу, підготовка здійснювалася всім складом відділу гуманітарної безпеки. Особливу увагу було приділено необхідності обговорення запропонованих для розгляду проблем, оскільки вони мають суттєвий вплив на сучасний стан гуманітарної й політичної безпеки Української Держави. С. Здіорук також зауважив, що презентована доповідь корелює з такими важливими документами, як Стратегія національної безпеки України та щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2015 році». Зокрема, він зазначив, що заявлена для представлення аналітична доповідь конкретизує та розвиває ідеї, які лапідарно викладені на сторінках Стратегії й Послання. Після ознайомлення з регламентом С. Здіорук закликав присутніх до плідної співпраці.

Наталя КОЛЕСНІЧЕНКО-БРАТУНЬ, *завідувач секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності*, наголосила, що під час розроблення та прийняття законів у Верховній Раді України часто не береться до уваги поточна ситуація, в якій опинилася Україна. Чи всі положення запропонованих законопроектів відповідають вимогам часу, не суперечать постулатам державності, сприяють забезпеченню національної безпеки нашої країни?... Складне питання. Для прикладу: у мовному законодавстві маємо повну анархію. Ківаловсько-колесніченківський закон – це взагалі тягар, який досі присутній у нашому суспільстві. Тут спрацьовує надмірна обережність, хоча й Крим, де у 2005 р. частка українського культурно-інформаційного продукту не становила навіть одного відсотка, засвідчив цю небезпеку. Істотною загрозою є також законопроекти щодо повернення архівних цінностей церковним організаціям. Ми усвідомлюємо, що через такі механізми можемо втратити і вже втрачали частину культурного спадку внаслідок повернення певним конфесіям.

Наталя Колесніченко-Братунь запропонувала, щоб під час експертизи законопроектів окремим пунктом вказувати, як законопроект співвідноситься з викликами й загрозами національній безпеці.

Володимир ВАСИЛЕНКО, *професор Національного університету «Кієво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, Заслужений юрист України, Надзвичайний і Повноважний посол України*, зазначив, що та ситуація, в якій зараз опинилася Україна, виникла через брак україноцентричної державної гуманітарної політики, яка б системно здійснювалася протягом усіх років незалежності. Часто спостерігаємо нерозуміння владою різниці між гуманітарною і соціальною політикою. Метою гуманітарної політики є зміцнення національної іден-

тичності, формування ментальності нації. Метою соціальної політики є зміцнення «тіла», «м'язів» нації. Не вирішивши гуманітарних проблем, ми прирікаємо себе на занепад.

Доповідач зауважив, що в більшості програмних документів і виступів вищого керівництва країни майже зовсім не приділяється увага гуманітарній політиці. Такий підхід є великою проблемою і становить загрозу національній безпеці держави за наявності агресивної антиукраїнської гуманітарної політики Росії, спрямованої на знищення української ідентичності, а отже – на знищення державності України. Промовець погодився, що необхідно позбуватися надмірної обережності в обстоюванні своїх національних інтересів, і підкреслив, що націоналізм завжди був знарядом зовнішньої та внутрішньої політики всіх успішних держав світу.

Микола СКИБА, директор громадської організації «Агенція культурних стратегій», зазначив, що, обговорюючи безпекові виміри гуманітарної політики, варто чітко означувати, що є основним її предметом, а також диференціювати зусилля на концептуальному і прагматичному рівнях. Одним із фундаментальних прав людини в сучасному світі є право на самореалізацію і вільний розвиток своєї особистості. В Україні це може відбутися через реформу системи освіти, забезпечення права на доступ до культури й участі в культурному житті, запровадження програми розвитку громадських компетенцій тощо. Необхідно обрати модернізаційний режим гуманітарної політики. Це передбачає постійне балансування між соціальною відповідальністю і творчою свободою, актуальністю і глибиною, необхідністю реагувати на вибухові виклики часу та обстоювати фундаментальні права людини. М. Скиба підсумував, що успіх будь-яких трансформацій багато в чому залежить від чіткості бачення бажаного майбутнього.

Марія ВИСОЧАНСЬКА, начальник відділу бібліотек управління соціокультурного розвитку регіонів Міністерства культури України, висловила на підтримку ідеї про необхідність ухвалення єдиного нормативного документа в галузі культури, який би регламентував усю діяльність сфери за всіма її напрямками. Такий документ, за її словами, вже розроблено. Це проект Стратегії розвитку культури на період до 2025 р., який було представлено для широкого громадського обговорення. Також М. Височанська зазначила, що нині в Україні працюють понад 18 тис. бібліотек, наголосивши на унікальній ролі бібліотечних закладів у культурно-просвітницькій, патріотично-виховній та інформаційній роботі. Промовець висловила сподівання, що буде введено у дію Стратегію розвитку культури, яка передбачає, зокрема, посилення уваги держави до бібліотечної та книговидавничої справи.

Василь ТКАЧЕНКО, головний науковий співробітник Інституту *всесвітньої історії НАН України*, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, акцентував увагу на складності поточної ситуації в галузі культури, наголосивши на необхідності ретельної підготовки та фахового обговорення відповідних програмних і правових державних документів. Він висловився на підтримку функціонування державного друкованого органу, що чітко віддзеркалюватиме керівну офіційну позицію. Промовець також звернув увагу на тривожні процеси деукраїнізації інтелектуальної сфери та деінтелектуалізації українського суспільства, що негативно позначаються на становіщі української ідентичності. На його думку, важливу роль у подоланні цих тенденцій може відіграти газета чи журнал, які виконуватимуть функцію українського інтелектуального центру.

Галина НЕСТЕРЕНКО директор *Науково-дослідного центру розвитку компетенцій викладачів ВНЗ Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*, доктор філософських наук, професор, висловила міркування, актуальні для освітньої системи України загалом і викладачів-практиків зокрема. Вона наголосила на необхідності одночасного проведення двох паралельних процесів у сфері формування і зміцнення української ідентичності – на державному, законодавчому рівнях та на рівні окремих громадян, акцентувавши, що саме від них залежить єдність суспільства. Відзначивши значні напрацювання відділу гуманітарної безпеки НІСД, зокрема у сферах медіаосвіти та дистанційної освіти, доповідач наголосила на ролі новітніх засобів комунікації у формуванні громадянських компетенцій та української ідентичності молодого покоління.

Сергій ГРОМЕНКО, заступник начальника управління *популяризаційно-просвітницької роботи Українського інституту національної пам'яті*, кандидат історичних наук, зауважив, що не всі питання державної політики можна вирішити ініціативою «знизу». Сьогодні Українська Держава влаштована так, що без розуміння і підтримки із самого «верху» хороші ініціативи запровадити важко. Тому важливо «турбувати» високих чиновників, спонукаючи їх до реалізації корисних ініціатив. Таким чином вдалося втілити дві ініціативи: це зміна символу участі України у Другій світовій війні і прийняття так званого пакета законів з невідкладної декомунізації.

Важливим напрямом роботи є розроблення національного стандарту бібліотечно-бібліографічної класифікації, який відповідатиме розвитку українського гуманітарного знання та українським реаліям. Якщо ми прагнемо, щоб наша освіта давала нові компетенції, спочатку необхідно навчати цим компетенціям педагогів, щоб вони могли пере-

давати їх дітям. Без цього не можна розраховувати, що освіта стане інструментом запровадження новацій. Значною проблемою є популяризація доробків української історичної науки. Тому, за словами Сергія Громенка, Український інститут національної пам'яті не стільки зосереджуватиметься на фундаментальних дослідженнях, скільки буде займатися популяризаційною роботою.

Тіна ПЕРЕСУНЬКО, аспірантка *Інституту української археології і джерелознавства імені М. С. Грушевського*, зазначила, що українська безпекова політика в культурній сфері має відрізнитися від інструментарію захисту та оборони у військовій і політичній площині. Якщо в останній ефективним є знаряддя прямого тиску, санкцій, протидії і наступальності, то в гуманітарній галузі варто використовувати політику «м'якої сили» (*soft power*). Україні потрібно виходити з гуманітарної кризи через власну культурну привабливість і міжлюдські взаємини, а не застосовувати централізовану пропаганду та вплив на суспільну свідомість. Це не заперечує необхідності здійснення культурних реформ «згори», але зумовлює обов'язковість узгодження цих змін із думкою громадськості.

Михайло СТЕПИКО, головний науковий співробітник сектору культурної політики відділу гуманітарної безпеки *Національного інституту стратегічних досліджень*, доктор філософських наук, професор, *Заслужений діяч науки і техніки України*, зауважив, що засадничою передумовою сьогоденішньої військової експансії Росії на терени України є несумісність та конфлікт двох протилежних ідентичностей: «совкової» азійсько-проросійської і проєвропейської української. Таким чином, «холодна» війна проросійської та української ідентичностей часів незалежності, стимульована безвідповідальними, а інколи й злочинними заявами та діями багатьох політиків про несумісність ціннісних орієнтацій мешканців сходу і заходу України, переросла у 2014 році у неприкриту агресію «русского мира» проти Українського народу. Крім того, в Україні поширеною залишається регіональна ідентичність, а в деяких регіонах, за даними опитувань, вона навіть переважає загальноукраїнську, що є суттєвим викликом національній безпеці держави.

Світлана ЛОЗНИЦЯ, науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики *Інституту філософії НАН України імені Г. С. Сковороди*, кандидат філософських наук, висвітлила важливість політики національної єдності з погляду відповіді на виклики гуманітарній безпеці. У цьому сенсі нам необхідно боротися зі спекуляціями, які нібито доводять неможливість національної єдності в Україні з її культурним та етнічним розмаїттям. Насправді поняття національної

ідентичності й нації визначаються не етнічною однорідністю, а охоплюють такі взаємопов'язані компоненти, як етнічні, культурні, територіальні, економічні та політико-юридичні. Вони означають зв'язки між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами, символами і традиціями. Важливим напрямом роботи є широке інформування суспільства про позитивний досвід європейських країн у законодавчому забезпеченні реалізації політики національної єдності. Йдеться, зокрема, про мовні закони Греції, Франції, Польщі, приклад яких може бути вагомим аргументом на користь посилення ролі української мови в житті суспільства, що стане важливим кроком у зміцненні національної ідентичності громадян України.

Іван ПАПАЯНІ, *завідувач сектору реєстрації статутів та статистичного обліку релігійних організацій Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України*, зауважив, що оскільки релігія є впливовим чинником національної безпеки, одним із найважливіших завдань є відновлення в системі державної влади окремого органу з питань релігій. Окремі підрозділи у справах релігій мають бути створені і в обласних державних адміністраціях. Промовець повідомив, що Департамент у справах релігій та національностей у межах своєї компетенції намагається впливати на найбільш одіозних представників Української православної церкви Московського патріархату, реагувати на звернення громадян щодо розповсюдження літератури, яка провокує міжцерковну ворожнечу. У виступі було звернуто увагу на те, що останнім часом багато осередків УПЦ МП намагаються зареєструвати свої статuti в новій редакції, фактично відбираючи у громади право вирішувати, до якого центру вона належить. Це, на думку Івана Папаяні, суперечить Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» і суттєво впливає на національну безпеку. Завершуючи виступ, промовець наголосив на необхідності вироблення такої моделі державної політики у сфері релігій, яка була б дієвою в українському контексті, оскільки конфесійна карта України дуже відрізняється від конфесійних карт країн Європи.

Олена СУШИЙ, *завідувач лабораторії моніторингу суспільно-політичних процесів Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, доктор наук з державного управління, доцент*, наголосила на тому, що з огляду на загрози та виклики національній безпеці України виховання громадянськості має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики, оскільки інститут громадянського виховання все ще не асоціюється з широкою державною практикою громадянської освіти. Для того, щоб дискурс громадянськості не залишився ідеальним конструктом, основним завданням громадянської освіти в Україні

має стати розвиток навичок, знань та вмій, які визначатимуть громадянську компетентність особистості. Промовець підкреслила, що сьогодні Україні не потрібен черговий Майдан, натомість українцям необхідні майданчики конструктивного співробітництва між владою та громадянами.

Віктор ЦИГАНОВ, радник при дирекції Національного інституту стратегічних досліджень, кандидат філософських наук, доцент, зазначив, що потужна інформаційна агресія з боку Російської Федерації спрямована переважно на внутрішню (російську) аудиторію, і якщо починати розвінчувати використані під час цієї агресії тези та інвективи, то ми стаємо їх ретрансляторами. На його думку, в Україні захист від ворожої інформаційної навали розглядається винятково в реактивному ключі, і всі наші контрпропагандистські зусилля залишаються для внутрішнього користування. Промовець акцентував увагу на занадто великій присутності в національному психологічному, інформаційному, політичному просторі поняття «ворога». Через це гуманітарна політика як складник національної безпеки зводиться тільки до наших суперників, непримиримих опонентів, хоча загрози гуманітарній сфері України надходять з усіх боків. Під час виступу також було запропоновано визначення національної безпеки як захисту життєвого простору, під яким варто розуміти сукупність усіх умов – матеріальних, воєнних, політичних і гуманітарних.

Світлана ПАХЛОВА, старший науковий співробітник Українського центру культурних досліджень Міністерства культури України, зазначила, що саме інерція діяльності влади перешкоджає культурному розвитку, який відбувається в недержавному секторі. Вона наголосила, що невідкладно потрібно запроваджувати програми державно-приватного партнерства, а в питаннях стратегування розвитку культури, розроблення та втілення базових програмних документів необхідним є максимальне залучення фахового експертного кола.

Олександра ЛЯШЕНКО, вчений секретар Національного інституту стратегічних досліджень, доктор економічних наук, професор, розмірковуючи про ситуацію в гуманітарній сфері, висловила позицію, що вкрай важливим є залучення фахівців із різних напрямів до процесу, який вона умовно назвала гуманітарною просвітою. Саме міждисциплінарна різноманітність, на її думку, здатна створити силу синергії. Водночас потребує невідкладного реформування сфери освіти. Промовець наголосила, що не можна зробити якісну продукцію на поганому та застарілому обладнанні, адже освіта має бути якісною і безпечною.

Сергій ЗДЮРУК, підбиваючи підсумки роботи круглого столу, нагадав учасникам, що Національний інститут стратегічних досліджень багато років поспіль і в теоретичному, і практичному плані здійснює свою діяльність із метою захисту національних інтересів Українського народу та зміцнення національної безпеки. Йдеться передусім про науково-аналітичний супровід діяльності Президента України, фахову експертну оцінку законодавчих документів для Верховної Ради України, підготовку проектів законів та підзаконних актів для вищих органів державної влади.

Ще раз було акцентовано увагу присутніх на необхідності ухвалення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», якими доречно зобов'язати релігійні організації, підпорядковані зарубіжним національним релігійним центрам, відображати цю залежність у власних назвах і реєстраційних документах. Також прозвучали міркування щодо унеможливлення прав власності УПЦ МП на володіння найвидатнішими національними святинями; осуду поведінки керівництва УПЦ МП на чолі з митрополитом Онуфрієм, які своїм фактом невставання на засіданні Парламенту України 8 травня 2015 р. засвідчили непростиму неповагу не лише до Глави Держави, а й до вшанування 21 Героя України (10 із них загинули, захищаючи рідну землю), яких відзначив Президент України; невідкладності концептуалізації державної політики у сфері свободи совісті та свободи релігії; запровадження конкордатних засад під час вирішення принципових питань державно-церковних взаємовідносин тощо.

РОЗШИРЕНІ ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ КРУГЛОГО СТОЛУ

НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У «ДЗЕРКАЛІ» ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Сергій БУБЛИК,

*заступник завідувача відділу системних досліджень
науково-технологічного потенціалу ЦДПІН імені Г. М. Доброва
Національної академії наук України, кандидат технічних наук*

Успішність формування та вироблення ефективних механізмів реалізації державної науково-технологічної політики залежать від рівня її законодавчого забезпечення в країні. Відомо, що технологічно розвинені держави світу, зокрема країни ЄС, формують свою нормативно-правову базу, виходячи із загального принципу отримання ефективного кінцевого результату. Це є справедливим також і щодо формування законодавчої бази у сфері національної безпеки і оборони, у якій питанням науки і технологій (насамперед подвійного застосування) надається підвищена увага урядових структур у більшості держав світу.

В Україні цим питанням донині не приділялося достатньої уваги на державному рівні, свідченням чого стала військова та технологічна неспроможність держави у 2014 р. адекватно відповісти на чи не найбільші воєнні, політичні, економічні та гуманітарні загрози у своїй новітній історії. Та якщо наслідки подій, які відбуваються на південному сході України, відчувають усі українці, то системні причини, які породили та поглибили нинішню гуманітарну кризу в Українській Державі, ще ґрунтовно не досліджені науковою спільнотою.

Однією з таких системних причин, що водночас виступає чинником ефективності державної науково-технологічної політики, є досконалість національної нормативно-правової бази у сфері національної безпеки. Власне, досконалість законодавства полягає не в довершеності стилю та юридичної форми складеного і прийнятого певного нормативно-правового акта, а у причинно-наслідковій логічності юридичних норм, які відтворюють чіткі механізми правозастосування цих документів.

Щодо формування та реалізації науково-технологічної політики в контексті національної безпеки це означатиме наявність поняття безпекової функції в законодавчій базі у сфері науки і технологій, а також науково-технологічного чинника – у законодавчій базі у сфері національної безпеки і оборони. З огляду на те що нормативно-правові акти у сфері національної безпеки мають конституційно визначену правову перевагу над практикою правозастосування у сфері науково-технологічної діяльності, більш актуальним є визначення саме науково-технологічного чинника.

У 2014 р. науковцями ІДПН імені Г. М. Доброва було завершено виконання відомчого науково-технічного проекту на тему «Розроблення організаційно-інформаційного забезпечення виявлення загроз національній безпеці, обумовлених станом науково-технологічної сфери, та моніторингу ефективності процесів їх нейтралізації», результати якого були надіслані до Президії НАН України та РНБО України. Згідно з даними проведеного наукового дослідження наявної нормативно-правової бази національної безпеки, станом на 1 грудня 2014 р. у науково-технологічному контексті було виявлено низку систематичних проблем щодо формування та реалізації державної політики в Україні, головними з яких є неефективність, безсистемність впровадження правових норм, а також низька виконавча дисципліна представників усіх органів державної влади. Було сформульовано й основні вимоги до нової Стратегії національної безпеки України, яка мала передусім вирішувати два головні питання: 1) об'єктивно проаналізувати ситуацію безпекового оточення, у т.ч. здійснити аналіз глобальних тенденцій, ризиків та загроз, окресливши місце й роль України у сфері глобальної безпеки; 2) мати конкретні цілі, розподіл ресурсів та механізми виконання. І, чи не найголовніше, чинник науково-технологічної безпеки мав би стати основним чинником побудови національної системи функціонування сфери національної безпеки і оборони.

Задля виявлення науково-технологічного чинника в законодавчій базі національної безпеки України автором було окремо виконано наукознавче дослідження із застосуванням сучасних лінгвостатистичних методів, які використовують можливості комп'ютерної лінгвістики. Як базові акти законодавства у сфері національної безпеки було обрано:

1) Закон України «Про основи національної безпеки України» (редакція від 5 березня 2015 р.);

2) Стратегію національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007);

3) Стратегію національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015).

Внаслідок наукознавчого дослідження наведених законодавчих актів були виявлені індекс тематичної концентрації текстів, перелік ключових слів, а також питома вага понять, що стосуються науково-технологічного чинника національної безпеки для кожного із цих нормативних документів.

Наведений у таблиці 1 індекс тематичної концентрації тексту нормативно-правових актів свідчить про те, що обидві Стратегії (2007 та 2015 року) є схожими за стилем викладення нормативних положень, а також поступаються за тематичною зосередженістю на питаннях національної безпеки останній редакції Закону України «Про основи національної безпеки України». Досягнутий показник тематичної кон-

центрації означає певне «розпорошення» визначених цілей стратегій та неповноту розкриття механізмів реалізації їх стратегічних завдань. Зменшення індексів тематичної концентрації Стратегій порівняно із Законом свідчить про неврахування всіх тематичних понять, що визначені законодавчо, у тексті зазначених стратегічних документів.

Таблиця 1

Індекс тематичної концентрації тексту

Нормативно-правовий акт	Тематична концентрація
Закон про основи національної безпеки України (редакція 2015 р.)	0,1737
Стратегія національної безпеки 2007 р.	0,1563
Стратегія національної безпеки 2015 р.	0,1561

Таблиця 2

Ключові слова нормативно-правових актів

Закон про основи національної безпеки України (редакція 2015 р.)	Стратегія національної безпеки 2007 р.	Стратегія національної безпеки 2015 р.
Україна	безпека	Україна
національний	національний	безпека
безпека	Україна	забезпечення
сфера	державний	державний
державний	забезпечення	національний
забезпечення	держава	система
захист	реалізація	оборона
орган	система	держава
інтереси	орган	розвиток
політика	розвиток	орган
загроза	політика	сектор
система	діяльність	сфера
держава	влада	захист
екологічний	суспільство	сили
розвиток	європейський	створення
закон	стратегія	альянс
	право	ефективний
	сфера	Північноатлантичний
	основи	формування
		європейський
		політика
		військовий

Побіжний аналіз переліку ключових слів трьох нормативно-правових актів, наведений у таблиці 2, свідчить про те, що науково-технологічний чинник не входить до кола актуальних термінів національної безпеки України. Одне з ключових понять національної безпеки – «загроза», не входить до чільної десятки акцентованих термінів у тексті Закону та взагалі відсутнє серед ключових понять обох наведених Стратегій. Також наголосимо на деякому переважанні поняття «державний» над «національний» у Стратегії 2015 р. на відміну від попередніх нормативно-правових актів, що може свідчити про певну зосередженість функції формування та вирішення проблем національної безпеки в органах державної влади. Це також доводять і результати ретельного статистичного аналізу лінгвістичних термінів у Стратегії 2015 р.: відсутність таких понять, як волонтер, доброволець, добровольчий та волонтерський (рух); лише одноразове згадування про сепаратизм; переважання військової спрямованості над воєнною.

Було здійснено статистичне виявлення лінгвістичних термінів, які змістовно розкривають сутність науково-технологічного чинника національної безпеки, а саме ключових слів – наука, науковий, науково-технічний, науково-технологічний, високотехнологічний та інших, які містяться у трьох вищенаведених нормативно-правових актах. Визначено, що статистично питає вага науково-технологічного чинника національної безпеки становить 1,28 % для Закону України «Про основи національної безпеки України» (редакція 2015 р.); 0,77 % – Стратегії національної безпеки України зразка 2007 р.; 0,35 % – останньої зі Стратегій.

Таким чином, унаслідок здійсненого наукознавчого дослідження окремих основних документів законодавчої бази національної безпеки України (Закону України «Про основи національної безпеки України», редакція 2015 р.; Стратегії національної безпеки 2015 р.), а також порівняльного аналізу Стратегій 2007 та 2015 рр. було визначено таке.

1. Науково-технологічний чинник не є ключовим для сфери національної безпеки України, а його значущість перебуває у межах статистичної похибки.

2. Динаміка зменшення вагомості науково-технологічного чинника в контексті стратегічних документів національної безпеки посилює пригнічення науково-технологічного розвитку держави, а також спричиняє деградацію національного науково-технічного потенціалу, тобто його природне та вимушене вичерпування.

Виправити виявлену тенденцію до зникнення науково-технологічного чинника зі сфери національної безпеки України можна завдяки розробленню та, найголовніше, фінансовому забезпеченню окремої Національної (державної) програми науково-технологічного розвитку до 2020 р. на кшталт програми ЄС «Горизонт 2020», у т.ч. в контексті актуальних завдань національної безпеки і оборони.

ВИКЛИКИ ГУМАНІТАРНІЙ БЕЗПЕЦІ ТА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ

Світлана ЛОЗНИЦЯ,
*науковий співробітник відділу філософії культури,
етики і естетики Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України,
кандидат філософських наук*

Ситуація, в якій опинилася Україна після подій, названих Революцією Гідності, змусила по-новому осмислити питання національної безпеки, яка ще більшою мірою почала асоціюватися не лише із загрозою безпосередньої інтервенції іноземних держав, а й із небезпекою інформаційних впливів, які можуть позначитися на захищеності держави та становити загрозу її єдності. Відповідно одними з викликів гуманітарній безпеці України як складнику національної безпеки є заклики та дії, спрямовані на посилення конфронтації в суспільстві. Можемо припустити, що ілюстрацією до таких дій була ситуація напередодні виборів Президента України 2004 р., за якої культурне розмаїття України як наслідок певних історичних умов стало сприятливим чинником для втілення численних маніпулятивних технологій та спекуляцій у спосіб здійснення окремими особами «політики роз'єднаності». Здавалося б, це була звичайна реклама під час передвиборчих перегонів 2004 р., у якій акцентувалася увага на поділі України і яку не мали би сприймати громадяни як достеменний факт. Проте, як засвідчили подальші події, будь-які спроби розколоти українське суспільство, що уможливилася непростю історією нашої країни, можуть давати негативний результат...

Варто зазначити, що наявність єдності є також необхідною умовою для запровадження і функціонування демократичних процесів у країні. Так, німецько-британський соціолог, соціальний філософ та політичний діяч Ральф Дарендорф можливість демократизації в окремо взятій країні пов'язує з національною однорідністю: «Що більш однорідна країна, то більші її шанси на успіх у процесі демократизації. Країнам із складним етнічним чи ще яким-небудь складом населення доведеться, ймовірно, займатися найближчим часом не демократизацією, а проблемами територіальної цілісності та підтриманням законності й порядку» [1, с. 70]. У цьому контексті, зокрема, важливо з'ясувати, що саме в західній культурі розуміють під поняттями етнічної та національної ідентичності, задля чого звернімося до однойменної праці британського соціолога Ентоні Сміта «Національна ідентичність».

Так, у своїй праці дослідник розрізняє поняття етнічної та національної ідентичностей. Як зазначає Е. Сміт, за межами Заходу, зокрема у Східній Європі та Азії, сформувалася модель нації, визначальною

рисую якої є акцентування уваги на спільності походження й рідної культури; цю незахідну модель можна назвати «етнічною» концепцією нації [5, с. 20]. Натомість уточнюється, що згідно із західною концепцією нація постає як *сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну мову, громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів* [5, с. 23].

Отже, відповідно до такого розрізнення в полікультурних суспільствах, до яких нині нерідко відносять і Україну, немає перешкод для об'єднання за національною ознакою, оскільки національна ідентичність передбачає насамперед наявність спільного громадянства, на відміну від етнічної ідентичності, яка передбачає походження від спільного предка, тобто етносу. У цьому контексті варто згадати, що, як зауважує канадський історик Зенон Когут, «більшість сучасних націй не лише стали наслідком природного розвитку, але також *свідомо формувалися інтелектуалами та політиками*» (курсив – авт.) [4, с. 82]. Такі заходи, які здійснювалися в державах і були спрямовані на підтримання єдності, назвемо «політикою національної єдності». Розглянемо деякі з них.

Так, французький соціолог та історик Домінік Шнаппер у своїй праці «Спільнота громадян: про модерну концепцію нації», зокрема, звертає увагу на виховання дітей ще зі шкільної лави: «Усі, хто мав на меті створити націю, створювали зі школи справжній культ. Щоб закласти основи республіки, французькі республіканці 1880-х років систематично працювали над системою освіти [6, с. 137–138]. Крім того, великого значення у тих країнах, де відбувалося становлення нації, надавали вивченню історії: «Навчання історії повинно було створювати у громадян відчуття історичної спільноти» [6, с. 139]. Один із прикладів, які наводить Д. Шнаппер, пов'язаний з історією Франції: «На межі століть (XIX–XX – авт.) Ернест Лавісс написав «Історію Франції» у двадцяти семи томах, яка мала показати, яким чином вікова доля країни врешті-решт віднайшла своє вираження у славетній республіканській нації: історія Франції є завершеною історією нації» [6, с. 140].

Також важливим компонентом творення національної ідентичності є наявність *єдиної* мови в державі. Як зауважує Д. Шнаппер, школа не була єдиним джерелом процесу залучення до етносу, посилаючись на історичне минуле та спільну культуру. Держава вживала необхідних заходів, які мали бути винятково пов'язані з національною цілісністю. Таким чином, зазначає автор, створюється або використовується єдина національна мова, що відрізняється від мови кожної етнічної групи [6, с. 142]. Зокрема, дослідник згадує у своїй праці мовну реформу у Греції: «Коли у 1827 році Греція отримала незалежність, засновники нової нації спробували нав'язати «чисту» мову, запозичивши її у кла-

сичній грецькій, позбувшись тюркського впливу, що символічно створювало із сучасної незалежної Греції прямих нащадків славнозвісної античної країни. Довгий час дві мови співіснували: мова будівництва нової нації та мова греків, або «народна мова» [6, с. 143].

Показовим для сьогодення є досвід Франції, а саме ухвалення в 1994 р. закону про мови, названого за іменем міністра культури Жака Тубона, – Закону Тубона. Так, у статті 1 Закону зазначається: «Відповідно до Конституції мова Республіки – французька мова – є основоположним елементом ідентичності та національного надбання Франції. Французька мова є мовою викладання, трудових відносин, торгівлі та державної служби» [3, с. 56]. Далі в Законі більш детально описано й інші випадки, де має застосовуватися французька мова (за винятком тих, що теж прописані в Законі). Наведемо деякі з них. Так, французька мова вживається для «позначення, пропозиції, оформлення, написання інструкцій із застосування чи використання, опису термінів тривалості та умов дії гарантій на товари, продукти чи послуги, а також у рахунках і квитанціях» (стаття 2) [3, с. 56], написів та оголошень (стаття 3), договорів (стаття 5), документів для представлення програми публічних заходів, симпозіумів та конгресів (стаття 6) [3]. Тобто, як можна дізнатися із цих та інших положень, застосування французької мови досить ретельно й детально розписано та захищено Законом.

Звернувшись до практики інших країн, можна побачити, що, скажімо, закон Польщі про мову, ухвалений в 1999 р., спрямований на захист польської мови. Першою ж статтею проголошується: «захист польської мови; вживання польської мови при здійсненні публічної діяльності; вживання польської мови у спілкуванні і при реалізації положень трудового права на території Республіки Польща» [2, с. 62]. Тобто польська мова відповідно до положень Закону постає як важливий елемент національної ідентичності та державності.

На завершення огляду заходів, які застосовували держави для здійснення національної політики, спрямованої, зокрема, на єдність держави, згадаємо слова Д. Шнаппер: «Спільна культура, що активно підтримується державою, не є лише продуктом технічних вимог індустріального суспільства. Це також засіб утримати політичне суспільство. Мова є етнічною ознакою, але це також основний інструмент, що дозволяє організувати та втримати демократичне життя» [6, с. 147].

Отже, як свідчить цей невеликий огляд культурних практик, які застосовували країни у своєму державному будівництві, далеко не всі нації формувалися «природним чином», а задля утвердження національної ідентичності та єдності здійснювали цілком конкретні заходи, як, скажімо, виховання патріотизму у школі, написання спільної «героїчної» історії свого народу, яка теж мала би прищеплювати любов, повагу до своєї Батьківщини й посилювати прагнення до розбудови

своєї нації та своєї культури. Також важливою умовою є наявність єдиної мови в державі, що може забезпечуватися як на законодавчому рівні, так і впроваджуватися, зокрема, у спосіб популяризації мови через різноманітні практики. Як можна довідатись із джерел і як показує сьогоденна практика в Україні, єдність є необхідною умовою для зміцнення держави та утвердження демократії. Запровадження єдності може ускладнюватися культурним розмаїттям, яке є не винятковим явищем, а радше реальністю держав, які розбудовували свою ідентичність на тлі існування різних народностей та етносів, які згодом сформувалися в націю. У цьому контексті варто згадати, що національна ідентичність передбачає не стільки походження від спільного предка (як це притаманно етнічній ідентичності), скільки наявність спільного громадянства, що стає вагомим аргументом для супротивників об'єднаності держави за національною ознакою. Ці та інші заходи, які застосовували держави і які названі нами «політикою національної єдності», є значущими й нагальними для сучасної культурної політики України. Принагідно зауважимо, що для здійснення заходів, спрямованих на формування єдності держави, суттєвим є інформування громадськості щодо подібних практик, які реалізовувалися в інших країнах, зокрема чітко й послідовне донесення цієї ідеї, ґрунтуючись на історичних прикладах, скажімо, через ЗМІ, що, як можна припустити, сприяло б ліпшому сприйняттю заходів щодо утвердження національної єдності громадянами з різними поглядами та переконаннями.

Список використаних джерел

1. *Дарендорф Р.* Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. – 1990. – № 9. – С. 69–75.
2. *Понкин И. В.* Законы Франции и Польши о защите языков / И. В. Понкин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moscou-ecole.ru/lib/nravstvennye_imperativy_v_prave_2012_n_3.pdf
3. *Закон* Франции от 04.08.1994 г. № 94-665 об употреблении французского языка («Закон Тубона») / Понкин И. В. Законы Франции и Польши о защите языков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moscou-ecole.ru/lib/nravstvennye_imperativy_v_prave_2012_n_3.pdf
4. *Когут З.* Коріння ідентичності: студії з ранньомодерної та модерної історії України / З. Когут. – К. : Критика, 2004. – 352 с.
5. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
6. *Шнаппер Д.* Спільнота громадян: про модерну концепцію нації / Д. Шнаппер; пер. з фр. Р. Мардер. – Харків : Фоліо, 2007. – 223 с.

МЕРЕЖЕВА ОСВІТА ТА ЇЇ ПОТЕНЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ГУМАНІТАРНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Галина НЕСТЕРЕНКО,
*директор Науково-дослідного центру
розвитку компетенцій викладачів ВНЗ НПУ
імені М. П. Драгоманова, доктор філософських наук, професор*

Олена БОЯТЮК,
викладач НПУ імені М. П. Драгоманова

Події в Україні, які розпочалися в листопаді 2013 р. і тривають до сьогодні, засвідчили, що безпека держави залежить не тільки від цілісності державних кордонів і сили армії, а й від громадянської свідомості, від того, наскільки члени суспільства поділяють спільні національні інтереси. І ще не відомо, який із чинників є сильнішим. Гібридна війна, анексія та окупація українських територій, інформаційні контрверзи і смислові кризи, які поглинули громадян України у 2014–2015 рр., актуалізують потребу пошуку шляхів, засобів і механізмів захисту держави від таких, не відомих раніше, загроз.

Сьогодні очевидно, що одними з чинників, сприятливих для розгортання цих процесів, стали неоднорідність і фрагментарність суспільної свідомості, української національної ідентичності. Ці риси на тлі багаторічної відсутності цілеспрямованої україноцентричної державницької політики створюють підґрунтя для дезінтегруючих загрозливих впливів. Сильна нація – сильна держава. Якщо більшість громадян свідомо обирають життя в конкретній державі і критично сприймають інформацію, ідеї та цінності, які можуть «розгойдувати» її цілісність, тоді гуманітарна безпека держави поза загрозою.

Очевидно, що вирішення ситуації, яка склалася, зокрема забезпечення дієвого спротиву інформаційній агресії з боку сусідньої держави, потребує комплексного підходу і системних ініціатив державної влади. Разом з тим розроблення відповідного законодавчого та концептуального підґрунтя – справа не одного дня. В умовах, коли закони і концепції, спрямовані на забезпечення захисту від загроз безпеці української держави, продовжують розроблятися, на практиці можливі лише окремі, часткові впливи, які хоча б локально можуть сприяти опору інформаційній агресії.

За таких умов особливе завдання стоїть перед системою освіти і перед кожним окремим викладачем, який щодня в навчальній аудиторії безпосередньо передає інформацію, впливає на закріплення у студентів тих чи інших цінностей і навіть більше – має можливість орієнтувати їх на ті чи інші (надійні або маніпулятивні) джерела інформації. І тому від локальних освітніх впливів також залежить, якою буде сві-

домість наступного покоління українського суспільства, чи вирвемось ми колись із замкненого кола постійних намагань захистити та відродити свою державність.

Освіта завжди була чинником розвитку суспільства, забезпечення його стабільності, оскільки в рамках навчання і самоосвіти формується свідомість майбутнього покоління громадян. Освіта постійно виконує функцію самовідтворення суспільства, а на етапі інформаційної цивілізації вона є також базисним складником примноження інтелектуального потенціалу нації, який дозволяє на локальному рівні будь-якому індивіду бути інтелектуально збагаченим та мати можливість забезпечувати життя своєї родини, а на глобальному – сприяти розвитку нації, ціннісному збагаченню й нарощуванню потенціалу держави.

Сьогодні, в умовах продовження гібридної війни та постійної інформаційної агресії з боку ЗМІ іншої держави, а також ціннісних суперечностей усередині самого українського суспільства, стає очевидним, що освіта є не лише чинником забезпечення стабільності, а й може впливати на безпеку держави. При цьому вона є стратегічно орієнтованим чинником, спроможним здійснювати сприятливий або несприятливий вплив за посередництвом розвитку відповідної інформаційної культури суспільства, виховання й поширення цінностей української держави та нації, розвитку єдності в суспільній свідомості, зокрема і в аспекті єдності ставлень до зовнішнього оточення. (До речі, і мовне питання – яке, поза сумнівом, здатне як дестабілізувати, так і єднати країну, – може бути гармонізоване лише в стратегічній перспективі, за умови далекоглядної гуманітарної політики).

Нині актуальними є питання не тільки щодо можливостей опосередкованого впливу освіти на безпеку держави, а й стосовно потенційного впливу окремих складників інформаційної цивілізації, які втілюються у цифровій культурі, мережевих технологіях, відкритому дистанційному навчанні.

Особливості перебігу подій Революції Гідності, а також громадянської підтримки учасників АТО свідчать, наскільки вагомим сьогодні є роль соціальних мереж у соціально-політичних процесах, навіть у визначенні подальшого вектора розвитку країни. Соціальні мережі дають більше можливостей для інформаційного обміну та поширення цінностей і стають засобом не лише здобуття нової інформації, а й групування громадян для передачі інформації задля захисту інтересів суспільства та держави. Як підкреслено в аналітичних записках науковців відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень, «гібридна за формою й асиметрична за змістом війна, що ведеться Російською Федерацією проти України, передбачає активне використання широкого арсеналу медійних засобів, у т.ч. нових медіа – інтернет-сайтів, блогів, соціальних мереж» [2]. Тому під

час аналізу можливостей впливу освіти на збереження національної ідентичності, національних інтересів, національної свідомості і єдиної культури не можна не враховувати ті новітні засоби та технології, які вже впроваджені в систему освіти і які дедалі активніше використовуються в якості педагогічно-виховних методів як у школі, так і в освіті дорослих. Тим більше, що пересічна молода людина сьогодні набагато більше інформації отримує не з бібліотеки і не з телебачення, а з інтернету, і великою мірою саме з різноманітних блогів та соціальних мереж. Соціальні мережі застосовуються як для освітніх цілей, так і для отримання соціально-політичної, економічної, культурної, побутової, розважальної інформації.

У дедалі активнішому використанні соціальних мереж для освітніх чи самоосвітніх цілей є значний позитивний момент: в умовах актуалізації необхідності постійного оновлення професійних знань кожен фахівець потребує не стільки навчальних закладів, скільки вільного доступу до актуальної професійної інформації, і мережевий інформаційний простір дає для цього всі можливості. Перевага доступності актуальної інформації підкріплюється легкістю її поширення та спрямування на конкретні цільові аудиторії.

У цьому контексті можна говорити про латентний характер впливу соціальних мереж, які використовуються в системі освіти та науки і можуть сприяти формуванню чи нівелюванню поглядів, цінностей, позицій учасників цього інформаційно-мережевого простору. Виокремлені вище аспекти здатні чинити опосередкований руйнівний вплив на стабільність країни та гуманітарний складник безпеки держави.

Механізм впливу соціальних мереж на інформаційну культуру суспільства полягає в тому, що завдяки соціальним мережам відбувається швидке і ненав'язливе поширення інформації серед певних соціальних груп, що може відбуватися за посередництва різних складників і рівнів безперервної освіти. Особливої уваги потребує питання про те, що мережевість, для якої є характерною відкритість, стала невід'ємним механізмом сучасної освіти, а соціальні мережі – інструментом, що може впливати на формування цінностей, ідеалів, норм поведінки громадян. Залежно від їх змістового наповнення сформовані в рамках освіти цінності та норми можуть або чинити сприятливий вплив на забезпечення цілісності і стабільності країни, або становити загрозу для її безпеки. Причому це стосується як свідомого та цілеспрямованого використання соціальних мереж в освіті, так і спонтанного, стихійного.

Найбільш значущими об'єктивними перевагами мережевої освіти та передачі інформації засобами соціальних мереж є ті, які полягають у позитивному впливі на рівні суспільства й держави. З-поміж них – можливості більш інтенсивних та оперативних громадських обговорень проектів державно-управлінських рішень, отримання експертної думки,

можливості м'якого, ненав'язливого впливу на інформаційну культуру соціуму, зокрема з популяризацією національних українських цінностей. Можна виокремити й суб'єктивні переваги, які мають позитивний ефект для окремої особистості. Основними групами, які зазнають впливу, є викладачі (вчителі), студенти (учні) та дорослі, які займаються самоосвітою. Загалом суб'єктивні переваги застосування соціальних мереж пов'язані зі зручністю та можливостями швидкого знаходження й передачі інформації завдяки використанню невичерпних баз даних.

Важливо зазначити, що освітнє окультурення за умови застосування соціальних мереж супроводжується деякими труднощами, які можуть призводити до певних наслідків як для окремої особистості, так і для суспільства загалом. На рівні соціуму загрози від використання соціальних мереж зумовлені їх потужним і слабо контрольованим впливом на інформаційну культуру суспільства. Найбільш масштабними з-поміж цих загроз є можливості маніпуляції свідомістю та інформаційного зомбування, а також поширення недостовірної, неперевіреної інформації, що може призводити до дезінформованості громадян і в кінцевому підсумку виступати чинником розгортання інформаційної війни.

А тому важливим завданням сьогодні є активізація цілеспрямованого освітнього впливу задля поширення української культури, національної ідентичності, посилення української державності, захисту від маніпулятивного впливу інформації, яка суперечить національним інтересам. Такий вектор як важливий чинник забезпечення гуманітарної безпеки України може бути ефективно реалізований завдяки використанню соціальних мереж. Важливість цієї стратегії зростає на тлі наслідків багаторічної імперської політики та примусової русифікації, що сьогодні робить безальтернативною необхідність активного прищеплювання у школі і популяризації серед дорослих національних інтересів Української держави.

Визначальна ідея, яка потребує особливої уваги, полягає у визначенні міри використання мережевого простору у віковому, статусному та ідентифікаційно-національному аспектах його учасниками. Це зумовлює необхідність диференціації категорій громадян, які зазнають т.зв. «павутинно-латентного» впливу, що вимагає визначення та впровадження на рівні держави запобіжних заходів для кожної окремої мережевої групи задля нормалізації системи гуманітарної безпеки.

Необхідним складником у контексті становлення стабільного гуманітарного простору держави є впровадження системи інтернет-моніторингу, яка дозволить вже на першому етапі виявляти потенційні загрози та в подальшому їх мінімізувати. Завдяки цьому можливим є вивчення контенту впливових учасників мережі, їх проросійських поглядів, нацистських орієнтирів, що в подальшому можуть поширюватися і серед інших учасників. Нині значна гетерогенність різнобічних

мережевих інформаційних потоків провокує складність у виявленні правдивих відомостей, що позначається на зміні позиції та установок учасників, далеко не на користь українському соціуму.

Варто зазначити, що з метою забезпечення інформаційного підґрунтя для цілісності Української держави і протидії гуманітарній агресії, крім моніторингу, доцільно здійснювати контроль за інформаційним наповненням соціальних мереж. Такий контроль можливий за підтримки відповідних неурядових організацій, провайдерів та правоохоронних органів, об'єднання зусиль яких сприяло б застосовуванню фільтрів, здатних блокувати контент, який має негативний характер.

Ще одним аспектом є масове здійснення виховної роботи з населенням країни щодо зміцнення проукраїнських поглядів завдяки мережевому простору. Вбачається за необхідне погодити та затвердити такі концепти на рівні держави.

Також доцільним є законодавче закріплення положень про соціальну та юридичну відповідальність за розміщення в соціальних мережах інформації, яка загрожує стабільності і цілісності української держави та її гуманітарній безпеці. Зокрема, як зазначено в Посланні Президента України до Верховної Ради України, «прийняття Закону України «Про кібернетичну безпеку» створить правову основу для залучення міжнародної допомоги та здійснення державної політики в кіберпросторі за участю приватного сектору та кіберактивістів» [1, с. 14]. Також ці аспекти мають бути враховані в Концепції інформаційної безпеки України, проект якої розробляється [1, с. 20].

Реалізація таких концептів дозволить громадянам України підвищити рівень моральності, духовності, культури спілкування, відтворити цінності, якими жила країна до початку інформаційної війни, яка останнім часом перетинає кордони двох держав і стосується безпеки всіх країн світу.

Список використаних джерел

1. *Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році»* / редкол.: В. П. Горбулін, О. С. Власюк. – К. : НІСД, 2015. – 684 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/POSLANNYA-2015_giper_new.pdf

2. *Іщенко А. Ю.* Медіаосвіта як чинник підвищення якості освіти та засіб протистояння гуманітарної агресії : аналіз. / А. Ю. Іщенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1795>

**АКАДЕМІЧНЕ (УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ) ПІДПРИЄМНИЦТВО
ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Олександр РОМАНОВСЬКИЙ,
*ректор Українсько-американського
гуманітарного інституту «Вісконсинський
міжнародний університет (США) в Україні»,
доктор педагогічних наук, професор*

Одним з інноваційних напрямів реформування вищої освіти є запровадження і поширення використання інтелектуального та академічного (університетського) підприємництва, створення нових організаційно-економічних форм взаємодії системи вищої освіти із суспільством, подальше впровадження ринкових механізмів у сфері вищої освіти задля підвищення віддачі від державного інвестування, ефективності використання інтелектуального й людського капіталу, комерціалізації максимальної кількості результатів НДДКР. На рис. 1 наведено напрями, за якими відбуваються інноваційні зміни у сфері освіти, а на рис. 2 – типи нововведень у системі освіти, що є необхідними для успішної інноваційної трансформації сфери освіти і науки.

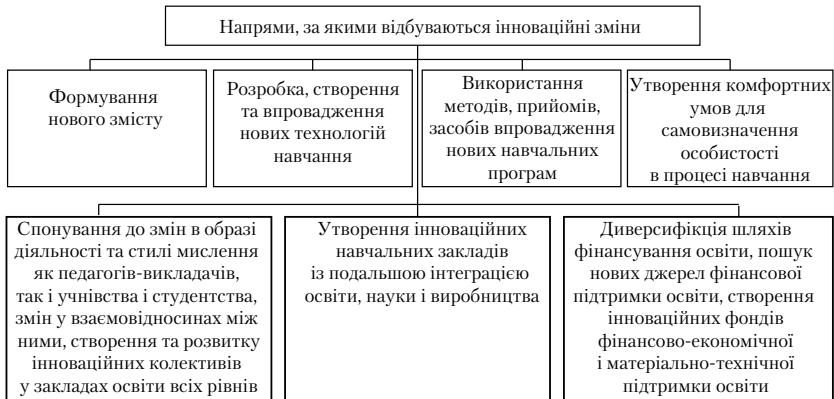

Рис. 1. Напрями, за якими відбуваються інноваційні зміни у сфері освіти

Головними суб'єктами академічного (університетського) підприємства є «підприємницько-орієнтовані ВНЗ» разом зі своїм професорсько-викладацьким, науковим, інженерним і допоміжним персоналом (з обов'язковим залученням студентів).

Поняття та концепції «підприємницького університету» досліджувалися і були винесені на розгляд різними науковцями й у різні

роки. Узагальнюючи головні риси, ознаки та характеристики, властиві підприємницьким ВНЗ, можна надати таке їх визначення. Підприємницькими вважаються ВНЗ, які:

- успішно виконують такі головні функції – надання вищої професійної, загальної і спеціальної освіти (навчання), виконання наукових досліджень, сприяння економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності промисловості;

- заробляють кошти під час здійснення своєї статутної академічної діяльності – навчальної роботи (підготовка фахівців різних рівнів із наданням різних наукових ступенів), науково-дослідницької (пошуку та генерації нових знань), дослідно-конструкторської і науково-виробничої діяльності (науково-технічні та інженерні розробки, створення новітніх технологій, методів і методик), досягають соціального ефекту в процесі громадської, суспільної та виховної роботи;

- сповідують академічний капіталізм, підпорядковуються корпоративній підприємницькій культурі та успішно функціонують в умовах академічного капіталізму;

- вдало комерціалізують результати своїх НДДКР (*R&D*) і ефективно використовують свої основні та допоміжні ресурси в комерційних цілях;

- успішно розвивають і впроваджують інновації (інноваційні технології), спін-офф (спін-аут) підприємства та запускають стартові (стартап) компанії (отримуючи від цього економічний ефект);

- успішно знаходять і використовують додаткові (диверсифіковані) джерела фінансування своєї статутної академічної діяльності;

- мають підприємницьке бачення та підприємницькі навички (риса характеру), знаходять і ефективно використовують підприємницькі можливості, у своїй освітньо-науковій діяльності застосовують підприємницькі прийоми і у складі яких головні позиції посідають підприємці – найвищі управлінці (керівники директорату), керівники підрозділів, співробітники структурних одиниць;

- активно навчають студентів (у т.ч. – іноземних) усіх категорій та слухачів курсів підприємництва і наукам з організації та управління бізнесом, створюють бізнес-інкубатори, запрошують до викладацької роботи і практичного керівництва провідних (успішних) підприємців, здійснюють міжнародну діяльність;

- мають тісні зв'язки з промисловістю і бізнесом, активно сприяють місцевому/регіональному інноваційному розвитку та економічному зростанню нації;

- успішно розвивають свою периферію ВНЗ – відкривають нові підрозділи;

- випускники яких є результативними підприємцями, бізнесменами тощо.

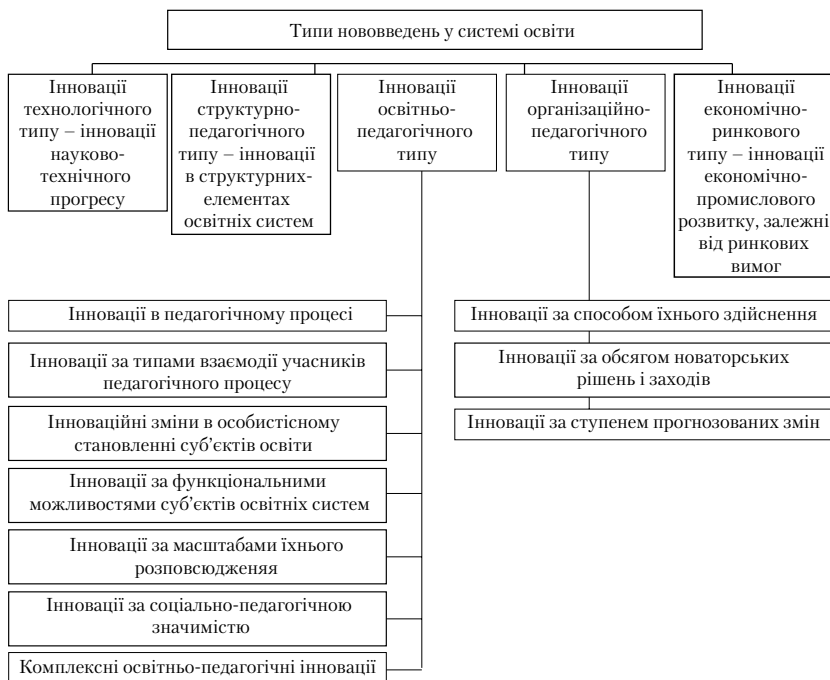

Рис. 2. Типи нововведень у системі освіти

Існують також інші підходи й погляди щодо класифікації орієнтованих на підприємництво університетів, бізнес-коледжів та бізнес-шкіл як підприємницьких.

Надамо власне узагальнення різних підходів до класифікації підприємницьких ВНЗ (рис. 3) і їхніх характерних ознак (рис. 4).

Найбільш уживаними варіантами визначення поняття підприємницького університету, введеними в науковий обіг ученими і фахівцями сфери академічного (університетського) підприємництва, доцільно вважати такі.

1. Університети, які розглядають нові джерела фінансування як патенти, дослідження в рамках договорів і вступ у партнерство (кооперацію) з приватним підприємством [1].

2. Підприємницький університет спонукає (сприяє, передбачає) створення нових підприємств університетськими професорами (викладачами), технічними співробітниками або студентами [2].

3. Трансфер (передача) університетських технологій визначається як формальне зусилля отримати прибуток завдяки здійсненим університетським дослідженням у спосіб приведення (впровадження) ре-

зультатів досліджень у життя в якості комерційних підприємств (капіталізація університетських досліджень). Своєю чергою, формальні зусилля визначаються як організаційні одиниці з прямою відповідальністю за просування (промоцію, сприяння) передачі технологій [3].

4. Підприємницький університет активно прагне до впровадження інновацій у своїй роботі. Він намагається суттєво змінити характер діяльності організації для того, щоб у майбутньому опинитися в більш сприятливому положенні. Підприємницькі університети прагнуть стати «стійкими» університетами і важливими самостійними гравцями. Підприємливість інститутів одночасно можна вважати процесом і результатом [4].

5. Підприємницький університет може означати три поняття: сам університет як організація стає підприємницьким; члени університетського викладацького складу, студенти, співробітники перетворюються на підприємців; взаємодія університету із зовнішнім середовищем, «структурний зв'язок» між університетом і регіоном наслідую підприємницький дух [5–6].

6. Підприємницький університет характеризується тісним партнерством університету з бізнесом, більшою відповідальністю співробітників за доступність зовнішніх джерел фінансування, а також менеджерським ідеологічним інституційним управлінням, лідерства та планування [7].

7. Перебуваючи в центрі будь-якої підприємницької культури, підприємницькі університети мають змогу здійснювати інноваційну діяльність, розпізнавати і створювати можливості, працювати в команді, брати на себе ризики і відповідати на виклики часу [8].

8. Подібно до того, як університет готує окремих студентів і випускає їх у світ, підприємницький університет є природним інкубатором, що забезпечує структурну підтримку викладачам і студентам для ініціації (відкриття) нових підприємств: інтелектуальних, комерційних та спільних [9].

9. Підприємницький університет заснований як на комерціалізації (традиційно створених курсів подальшої освіти, консультативних послуг і розширенні діяльності), так і на комодитизації (поширенні патентів, продажі ліцензій або заснуванні стартапів) [10].

10. Підприємницький університет – продавець послуг у галузі знань [11].

11. Підприємницький університет систематично докладає зусиль для подолання обмежень у трьох сферах – генерації знань, викладанні і перетворенні знань на практику, трансформації внутрішнього середовища та модифікації взаємодії із зовнішнім середовищем [12].

12. Капіталізація знань – основа нової місії університету, що більш тісно пов'язує його із споживачами знань і декларує його як самостійний економічний суб'єкт на динамічному ринку освітніх та наукових послуг.

Рис. 3. Варіативні поняття «підприємницького університету» (бізнес-коледжу, бізнес-школи підприємницького типу)

Рис. 4. Ознаки підприємницьких університетів (бізнес-коледжів, бізнес-шкіл) США, Великої Британії та деяких інших економічно розвинених країн за їх концентрацією на визначених бізнес-аспектах

Основними принципами підприємницького університету є:

- здатність академічного керівництва визначати стратегічні цілі й досягати їх;
- правовий контроль над академічними ресурсами, у т.ч. матеріальною власністю, такою як університетські будівлі, та інтелектуальною власністю у вигляді результатів досліджень;
- організаційна здатність для трансферу технологій через патентування, ліцензування і створення інкубаторів;
- корпоративна підприємницька етика серед представників адміністрації, факультетів і студентів [13, 14].

Висновок. Багаторічний досвід провідних економічно розвинених країн свідчить про значний потенціал академічного (університетського) підприємництва для інноваційного розвитку сфери вищої освіти, суттєвий внесок підприємницько-налаштованих університетів у вирішення проблем як свого розвитку і самофінансування, так і соціально-економічного зростання держави. Цей досвід є важливим для вивчення та грамотного використання в гуманітарній сфері єдиного народногосподарського комплексу України.

Список використаних джерел

1. *Etzkowitz H.* Entrepreneurial Scientists and Entrepreneurial Universities in American Academic Science / H. Etzkowitz // *Minerva*. – 1983. – Vol. 21. – Issue 2–3. – P. 198–233.
2. *Chrisman J.J.* Faculty Entrepreneurship and Economic development: The Case of the University of Calgary / J. J. Chrisman, T. Hynes, S. Fraser // *Journal of Business Venturing*. – 1995. – July. – Vol. 10. – Issue 4. – P. 267–281.
3. *Dill D.* University-industry entrepreneurship: the organization and management of American university technology transfer units / D. Dill // *Higher Education*. – 1995. – Vol. 29. – No. 4. – P. 369–384.
4. *Clark Burton R.* Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformations / Burton R. Clark. – Oxford : Pergamon-Elsevier Science, 1998. – 180 p.
5. *Röpke J.* The Entrepreneurial University, Innovation, academic knowledge creation and regional development in a globalized economy / J. Röpke [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etc.online.uni-marburg.de/etc1/010.pdf>
6. *Röpke J.* The Entrepreneurial University. Innovation, academic knowledge creation and regional development in a globalized economy / J. Röpke [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Entrepreneurial_University%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Entrepreneurial_University%20(1).pdf)

7. *Subotzky G.* Alternatives to the Entrepreneurial University: New Modes of Knowledge Production in Community Service Programs / G. Subotzky // Higher Education. – 1999. – December. – Vol. 38. – No. 4. – P. 401–440.

8. *Kirby D. A.* Entrepreneurship / D. A. Kirby. – UK : Maidenhead, McGraw-Hill Higher Education, July 2002. – 360 p.

9. *Etzkowitz H.* Research groups as 'quasi firms': the invention of the entrepreneurial university / H. Etzkowitz // Research Policy. – 2003. – Vol. 32. – Issue 1. – P. 109–121.

10. *Jacob M.* Entrepreneurial transformations in the Swedish University system: the case of Chalmers University of Technology / M. Jacob, M. Lundqvist, H. Hellsmark // Research Policy. – 2003. – Vol. 32. – Issue 9. – P. 1555–1569.

11. *Williams G.* The Enterprising University: Reform, Excellence and Equity / G. Williams; Edited by Gareth Williams. – Buckingham [England]; Philadelphia, PA : Society for Research into Higher Education: Open University Press, 2003. – 193 p.

12. *Константинов Г. Н.* Что такое предпринимательский университет / Г. Н. Константинов, С. Р. Филонович // Вопросы образования. – 2007. – № 1. – С. 49–62.

13. *Ицковиц Г.* Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии : монография / Г. Ицковиц ; пер. с англ., под ред. А. Ф. Уварова. – Томск : изд-во Том. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2010. – 237 с.

14. *Etzkowitz H.* The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action / H. Etzkowitz. – New York & London : Routledge, Taylor & Francis Group, 2008 – 164 p.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (О. Власюк)	3
БЕЗПЕКОВИ ВИМІРИ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ (аналітична доповідь)	
Вступ	6
Розділ 1.	
Вияви гуманітарної інтервенції Російської Федерації в українському суспільстві	8
1.1. Виклики українській національній ідентичності в умовах зовнішньої агресії Росії.....	8
1.2. Промосковська зорієнтованість УПЦ (МП)	13
1.3. Вплив радянсько-російського чинника на національну освітню систему.....	19
1.4. Російська експансія в мовно-культурному просторі та сфері історичної пам'яті.....	25
Розділ 2.	
Пріоритети гуманітарної політики в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів	31
2.1. Подолання негативних впливів у вітчизняній освіті	31
2.2. Формування інноваційної моделі функціонування науки.....	37
2.3 Основні засади розбудови партнерської україноцентричної моделі державно-конфесійних відносин	43
2.4. Завдання культурного розвитку в контексті забезпечення консолідації суспільства	48
2.5. Культурна дипломатія як чинник гуманітарної безпеки держави.....	55
Висновки	59
Рекомендації	62
Виклики та загрози гуманітарній безпеці української держави (матеріали засідання круглого столу)	
Список учасників	70
Реферовані виступи учасників круглого столу	74
Олександр Власюк	74
Сергій Здіорук.....	74, 81
Наталя Колесніченко-Братунь.....	75

Володимир Василенко	75
Микола Скиба.....	76
Марія Височанська.....	76
Василь Ткаченко.....	77
Галина Нестеренко.....	77
Сергій Громенко.....	77
Тіна Пересунько.....	78
Михайло Степико.....	78
Світлана Лозниця.....	78
Іван Папаяні.....	79
Олена Суший.....	79
Віктор Циганов.....	80
Світлана Пахлова.....	80
Олександра Ляшенко.....	80
Розширені виступи учасників круглого столу.....	82
С. Бублик. Науково-технологічний чинник національної безпеки у «дзеркалі» законодавства України.....	82
С. Лозниця. Виклики гуманітарній безпеці та політика національної єдності.....	86
Г. Нестеренко, О. Боятюк. Мережева освіта та її потенційний вплив на гуманітарну безпеку держави.....	90
О. Романовський. Академічне (університетське) підприємництво як чинник інноваційного розвитку сфери вищої освіти.....	95

Наукове видання

Серія «Гуманітарний розвиток». Випуск 4.

**ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ГУМАНІТАРНІЙ БЕЗПЕЦІ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Збірник науково-експертних матеріалів

Літературні редактори: *І. С. Сандул, О. В. Москаленко*

Коректор: *О. І. Марчук*

Комп'ютерне верстання: *Є. Ю. Стрижеус*

Відповідальний за випуск: *І. О. Коваль*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
вул. Пирогова, 7-а, Київ-30, 01030
Тел./факс: (044) 234-50-07
e-mail: info-niss@niss.gov.ua

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 24,96.
Тираж 200 пр. Зам. № ДФ377.

ПП «ФЕНІКС»
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13Б
Тел./факс: (044) 501-93-01